

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Maria Mossberg, Bl

Barn som brottsoffer
Misshandel och sexuella övergrepp
mot barn i hemmet

Examensarbete
20 poäng

Handledare: Professor Per Ole Träskman

Straffrätt

VT 2001

Innehåll

SAMMANFATTNING	1
1 INLEDNING	4
1.1 Bakgrund	4
1.2 Syfte och frågeställningar	5
1.3 Disposition	5
1.4 Metod, material och forskningsläge	6
1.5 Vad är ett brottsoffer?	7
2 VAD ÄR BARNMISSHANDEL?	8
2.1 FN:s barnkonvention artikel 19	8
2.2 Agaförbudet	9
2.3 Misshandel enligt brottsbalken	9
2.4 Den icke våldsutövande föräldrarnas garantställning	11
2.4.1 Underlåtenhet att avslöja grov misshandel som är å färde	12
2.4.2 Straffansvar för medverkan	13
2.4.3 Ansvar för vållande till kroppsskada	13
2.5 Fysisk och psykisk misshandel	15
2.5.1 Fysisk misshandel	15
2.5.2 Psykisk misshandel	15
2.6 Barnmisshandel - en statistisk överblick	18
3 FÖRKLARINGAR TILL OCH KONSEKVENSER AV BARNMISSHANDEL	22
3.1 Bakomliggande och utlösande faktorer	22
3.1.1 Riskfaktorer förknippade med barnet	22
3.1.2 Riskfaktorer förknippade med förövaren	23
3.1.2.1 Föräldrarnas egen utsatthet som barn - det sociala arvet och psykodynamiska faktorer	24
3.1.2.2 Personlighets- och karaktärsmodellen	25
3.1.2.3 Psykiskt sjuka och utvecklingsstörda föräldrar	26
3.1.3 Situationella faktorer	26
3.1.4 Sociologiska teorier om samhället och hemmiljön	27
3.1.4.1 Sociokulturella förklaringar och social kontroll	27
3.1.4.2 "Strain theory"	28
3.1.4.3 Feministisk teori om manligt våld	29
3.1.4.4 Kritik av de sociologiska förklaringsmodellerna	30
3.2 Konsekvenser för offret	31

3.2.1	Synliga och mätbara skador hos barnet	31
3.2.2	Psykiska och utvecklingsmässiga konsekvenser	32
3.2.3	Brottsoffret som vuxen	33
4	VAD ÄR SEXUELLA ÖVERGREPP MOT BARN?	34
4.1	Pedofili och incesttabu	34
4.2	FN:s barnkonvention artikel 34	36
4.3	Sexualbrott enligt brottsbalken	36
4.4	Den icke sexuellt utnyttjande föräldrarnas garantställning	39
4.4.1	Straffansvar för medverkan och för underlåtelse att avslöja brott	39
4.4.2	Feministisk teori om moderns moraliska ansvar vid incestuösa övergrepp	39
4.5	Sexuella övergrepp - en statistisk överblick	41
5	FÖRKLARINGAR TILL OCH KONSEKVENSER AV SEXUELLA ÖVERGREPP MOT BARN	45
5.1	Bakomliggande och utlösande faktorer	45
5.1.1	Grupper som riskerar att viktimeras	46
5.1.2	Risikfaktorer förknippade med förövaren	47
5.1.2.1	Finkelhørs modell över faktorer bakom sexuella övergrepp mot barn	47
5.1.2.2	Psykodynamiska och biologiska faktorer	48
5.1.2.3	Sociala och socioekonomiska faktorer	48
5.1.3	Risikfaktorer förknippade med barnets hemmiljö	49
5.1.3.1	Systemorienterad och familjeinriktad förklaringsmodell	49
5.1.3.2	Familjestrukturell förklaringsmodell	51
5.1.3.3	Feministisk teori om manligt våld	52
5.2	Kvinnor som förövare vid sexuella övergrepp	53
5.3	Gärningsmannens förnekande	54
5.4	Konsekvenser för offret	55
5.4.1	Förvirring och skuld	55
5.4.2	Kränkning av barnet	56
5.4.3	Skadeverkningar och symtom	57
5.4.4	Översikt av långsiktiga effekter	58
5.5	Barns svårigheter att berätta om övergrepp	60
6	RÄTTSLIGA ÅTGÄRDER	62
6.1	Utredning av socialtjänsten	62
6.1.1	Anmälningsskyldighet	62
6.1.2	Utredningsskyldighet	63
6.1.3	Tvångsomhändertagande enligt LVU vid så kallade miljöfall	64
6.1.4	Utredning och beslut i miljöfallen	64
6.2	Polisanmälan	66
6.3	Samarbete mellan myndigheter	66

7	BARNET I RÄTTSPROCESSEN VID BROTTMÅL	69
7.1	Förundersökning och förhör	69
7.2	Särskild företrädare för barn och målsägandebiträde	71
7.3	Barn som vittnen	72
7.3.1	Bevisvärdering	72
7.3.2	Trovärdighetsbedömning	74
7.4	Hur många polisanmälda övergrepp leder till åtal och fällande dom?	75
8	SAMMANFATTANDE ANALYS	77
	KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	81
	RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	85

Sammanfattning

Det farligaste stället ett barn kan vistas på anses av många vara hans/hennes hem. Detta hade för ett halvt sekel sedan varit ett kontroversiellt påstående eftersom vare sig barnmisshandel eller sexuella övergrepp mot barn begångna av föräldrarna då direkt utgjorde erkända problem. De senaste årtiondena har emellertid övergrepp mot barn fått ett ganska stort utrymme i samhällsdebatten.

Föräldrar skall enligt föräldrabalken bland annat ge sitt barn omvårdnad och trygghet. De får inte utsätta sitt barn för kroppslig bestraffning eller annan kränkande behandling. Föräldrabalken innehåller emellertid inga bestämmelser om straffansvar. Istället är det i brottsbalkens tredje och sjätte kapitel som det finns stadgat om ansvar och påföljd för misshandel (3:5 och 3:6) och sexuella övergrepp (exempelvis 6:4 om sexuellt utnyttjande av underårig). Misshandel kan enligt doktrin och den socialrättsliga lagstiftningen omfatta både fysisk och psykisk misshandel. Straffrättsligt utgörs emellertid misshandel endast av fysisk sådan. All sexuell samvaro mellan ett barn under 15 år och en vuxen utgör straffbara sexuella övergrepp. Vad gäller omyndiga barn som är 15 år eller äldre krävs för att all sexuell samvaro skall räknas som övergrepp att den vuxne, exempelvis i egenskap av vårdnadshavare, utnyttjar barnets beroendeställning. Inte bara personen som direkt har begått gärningen utan även de som underlåtit att ingripa kan ådömas straffansvar. Detta gäller särskilt för föräldrar eftersom de befinner sig i en så kallad garantställning till sina barn, vilket innebär att de har en skyldighet att bland annat ingripa när barnet utsätts för fara. Personer som aktivt medverkat eller uppsåtligt underlåtit att ingripa vid övergrepp kan ådömas medverkansansvar och de som underlåter att avslöja grovt sexuellt utnyttjande och grov misshandel som är å färde kan ådömas ansvar för medverkan i mindre mån. En förälder som underlåter att ingripa när hans/hennes barn misshandlas kan anses skyldig till vållande till kroppsskada. Ett fall som behandlat detta var nyligen uppe till prövning vid Ängelholms tingsrätt. Eftersom det inte ansågs vara visat att föräldern kände till eller misstänkte att misshandel förekom kunde dock inte underlåtelsefrågan prövas.

Kriminalstatistiken visar på en för tillfället ganska stabil anmälningsbenägenhet av såväl barnmisshandel som sexuella övergrepp. Brottsförebyggande rådet har kommit fram till att anmälningsbenägenheten till stor del styrs av samhällsdebatten. I slutet av 1980-talet och början av 90-talet var sexuella övergrepp mot barn i hemmet ett relativt hett diskussionsämne i medier och bland beslutshavare, vilket innebar ett sorts erkännande av problemets existens. Antalet anmälningar ökade då explosionsartat för att vid mitten av 90-talet sjunka och stabiliseras. Brottsförebyggande rådet menar att det minskande antalet anmälningar kan bero på att barns trovärdighet plötsligt blev ett nytt ämne i debatten eftersom några fall där föräldrar blivit oskyldigt dömda uppmärksammades.

Det finns åtskilliga förklaringar till varför vissa vårdnadshavare utsätter sina barn för misshandel och sexuella övergrepp. Ämnet behandlas av vetenskaper som sociologi, kriminologi, psykologi och psykiatri. Övergreppen anses enligt de olika vetenskaperna grunda sig på allt från individuella psykologiska faktorer hos föräldrarna till samhällsliga påverkansfaktorer. Konsekvenserna för offret kan bestå i lidande av såväl fysisk som psykisk art, och i synnerhet de sistnämnda kan påverka barnet även i vuxen ålder. Offret för sexuella övergrepp drabbas inte sällan på grund av tabu som råder kring sexualitet och incest av skam- och skuld känslor. Svårigheter att berätta om övergreppen kan bli en följd av detta.

Det åligger de sociala myndigheterna att tillförsäkra att barn växer upp under trygga och goda förhållanden. Socialnämnd har en skyldighet att göra en utredning om det kommer till dess vetskap att ett barn far illa. I första hand skall insatserna som socialnämnden kan erbjuda bygga på frivillig medverkan från barn och vårdnadshavare. Emellertid kan ingripande i form av tvångsomhändertagande med stöd av lag med särskilda bestämmelser om vård av unga vara nödvändigt när ett barn utsätts för övergrepp i hemmet. Socialnämnden skall vid behov ordna så att samarbete med andra myndigheter, exempelvis barn- och ungdomspsykiatri och polis, kommer till stånd. Polis och åklagare har i sin tur en skyldighet att inleda förundersökning när anledning finns att anta att brott som hör under allmänt åtal har blivit begånget. Den rättsliga utredningen av övergrepp mot barn är omgärdad av svårigheter, inte minst på grund av vanföreställningen att barn skulle vara mindre trovärdiga vittnen än vuxna. Barn kan ofta, på grund av låg ålder eller ett inte tillräckligt utvecklat språk, ha svårt att förmedla vad de har utsatts för. Därför är det viktigt att de under förundersökningen förhörs av polis/åklagare med särskild kunskap om barn och förhörsteknik. För att barnets intressen och rättigheter skall tillgodoses under rättsprocessen kan ett målsägandebiträde och/eller en särskild företrädare för barn tillsättas. Den sistnämndas uppgift är bland annat att ta över vårdnadshavarnas befogenheter. I vissa fall kan nämligen vårdnadshavaren ”stå i vägen” för att barnets rättigheter skall tas till vara på bästa sätt. Detta borde särskilt vara fallet när det är en utav vårdnadshavarna som har utsatt barnet för övergrepp.

Eftersom det sällan finns vittnen till övergreppen står oftast målsägandens och svarandens ord mot varandra vid en rättegång. I rättspraxis har konstaterats att målsägandens utsaga kan anses som tillräcklig för fällande dom om den ger ett klart intryck av att återge något självupplevt, och det kan anses vara ställt utom rimligt tvivel att den tilltalade gjort sig skyldig till vad som lagts honom/henne till last. För att skydda barnet från den psykiskt påfrestande domstolsförhandlingen används ofta bevisning i form av videoinspelade förhör med barnet.

I min slutsats betonar jag att fortsatt forskning samt utveckling inom rättsväsendet på området är av yttersta vikt för att barns rättigheter och intressen skall tillvaratas på bästa möjliga sätt.

Förkortningar

BrB	Brottsbalk (1962:700)
BRÅ	Brottsförebyggande rådet
FB	Föräldrabalk (1990:1526)
FuK	Förundersökningskungörelse (1947:948)
HD	Högsta domstolen
JO	Justitieombudsmannen
LVU	Lag (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga
NJA	Nytt Juridiskt Arkiv, avdelning I
RB	Rättegångsbalk (1942:740)
SoL	Socialtjänstlag (1980:620)
SOU	Statens offentliga utredningar

1 Inledning

1.1 Bakgrund

Så sent som på 1940-talet förklarade den amerikanske röntgenläkaren Jim Caffey att fysiska skador på barn, som vi i dag med säkerhet kan säga beror på misshandel, uppkommit på grund av inre blödningar eller på grund av att barnen led av en okänd sjukdom. I USA kom Fred Silverman år 1953 fram till att vissa skador inte kunde förklaras på annat sätt än att barnen faktiskt utsatts för fysiskt våld.¹ Den första svenska rapporten om barnmisshandel publicerades i en artikel i Svensk Läkartidning år 1957 av Per Selander, överläkare vid barnkliniken i Malmö. Han menade att vårdpersonal även i tydliga fall av misshandel hellre försökte finna en annan förklaring än fysiskt våld.² 1962 beskrev och introducerade den amerikanske läkaren C. Henry Kempe och några av hans kollegor begreppet "the battered child syndrome". De uppmanade läkare att i sitt arbete uppmärksamma skademönstren som var typiska för misshandlade barn. Kempe definierade "child abuse" som ett kliniskt tillstånd med diagnostiserbara medicinska och fysiska symtom som uppkommit på grund av uppsåtliga fysiska övergrepp. Kempe var som bekant inte den förste som uppmärksammade barnmisshandel; däremot var hans forskning på området viktig eftersom barnmisshandeln då kom att klassificeras som ett allvarligt problem.³ Av vikt är även att kunskapen om "the battered child syndrome" sedan snabbt spred sig i västvärlden.⁴ År 1964 publicerade doktor Anders Frisk, Göteborg, i Svensk Läkartidning den första översikten över problemets verkliga storlek. Efterföljande år väcktes i vardera riksdagskammare två motioner med hemställan om utredning av barnmisshandel och möjligheterna till förebyggande åtgärder.⁵ Debatten har senare utvidgats, och känslomässiga övergrepp/psykisk misshandel utgör nu en viktig del av forskningen om barnmisshandel.

Redan på 1960-talet fanns en medvetenhet om förekomsten av sexuella övergrepp mot barn. Det var emellertid först i början av 1980-talet som allmänheten fick upp ögonen för problemet då incest och sexuella övergrepp mot barn fick explosionsartad stor uppmärksamhet i medierna.⁶

Det kan tyckas att barnmisshandel och sexuella övergrepp "upptäcktes" ganska sent. Orsaken kan vara att allmänheten, och även personer som i sitt

---

¹ M.E. Helfer et al, sid. 222.

² Barn som far illa, sid. 2 och Danowsky & Gerdin, sid. 391.

³ Miller-Perrin & Perrin, sid. 12.

⁴ Barn som far illa, sid. 2.

⁵ Barn som far illa, sid. 3f.

⁶ Patricia Bell, sid. 2.

arbete kom i kontakt med barn som varit illa, tidigare inte insett eller velat inse hur vanligt förekommande övergrepp i hemmet faktiskt var. Barn som brottsoffer och barns rättigheter har blivit begrepp som erkänts och uppmärksammas i relativt stor utsträckning på senare år vilket inte minst märks i och med Sveriges ratificering av FN:s barnkonvention år 1990.

Den engelska samlingstermen för det som jag kommer att behandla i uppsatsen är "child abuse and neglect". Med "child abuse" avses fysisk och psykisk misshandel samt sexuella övergrepp riktade mot barn. Ordet "neglect" innebär i sammanhanget såväl fysisk som känslomässig försummelse av barnet. Jan Seidel har valt att använda sig av den sammanfattande termen bristande omsorg.

1.2 Syfte och frågeställningar

Statistik visar att barn som utsätts för misshandel och sexuella övergrepp ofta viktimeras av medlemmar ur den egna familjen. Hemmet som skall ge trygghet och stabilitet är istället för många barn en plats av våld och förtryck. Syftet med min uppsats är att ge en allmän redogörelse för vad barnmisshandel och sexuella övergrepp i hemmet är i lagens, doktrinen och rättspraxis mening. Jag kommer även att undersöka vad som händer när och efter att ett barn utsätts för dessa brott samt redovisa bakomliggande orsaker. Frågeställningar jag avser svara på är: Vilka förklaringar finns till att en del föräldrar begår övergrepp mot sina barn och vilka blir de fysiska och psykiska konsekvenserna för barnen? Kan en person genom underlåtenhet att ingripa anses ha ett straffrättsligt ansvar? Vilka skyldigheter har samhället att ingripa för att hjälpa ett barn som utsatts för övergrepp? Hur tas barnets rättigheter till vara i en brottmålsprocess?

1.3 Disposition

Uppsatsen inleds i kapitel 2 med en redogörelse för vad barnmisshandel är enligt exempelvis föräldrabalken (FB), brottbalken (BrB) och litteratur som finns på området samt för statistik som analyserats av Brottsförebyggande rådet (BRÅ). Därefter redovisar jag i kapitel 3 förklaringar till och konsekvenser av barnmisshandel. Jag har här valt att dela upp förklaringsmodellerna i olika grupper, exempelvis modeller som har att göra med individuella psykologiska faktorer hos föräldrarna och yttre stressfaktorer. Konsekvenserna för offret kan bestå i lidande av såväl fysisk som psykisk art och i synnerhet de sistnämnda kan påverka barnet även i vuxen ålder. Kapitel 4 och 5, vilka behandlar definition, förekomst, förklaringar till och konsekvenser av sexuella övergrepp mot barn, är upplagda på samma sätt som kapitel 2 och 3. I kapitel 6 redogör jag för rättsliga åtgärder, i form av polisanmälan eller anmälan till socialtjänsten, som privatpersoner och yrkesgrupper

kan/skall vidta. Jag behandlar där i huvudsak utredning och beslut om tvångsomhändertagande och går även in på hur samverkan mellan olika myndigheter kan gå till när ett barn farit illa. Därefter följer ett kapitel om barnet i rättsprocessen vid brottmål (kapitel 7). Väsentligt är här hur barnets intressen skall komma till sin rätt i processen vid exempelvis polisförhör samt i domstolsförhandlingen där bevis skall framläggas och prövas. I det avslutande kapitlet (kapitel 8) gör jag en sammanfattande analys och kommer även med egna synpunkter.

1.4 Metod, material och forskningsläge

Övergrepp mot barn är ett komplext och brett begrepp/problem. Det behandlas av vetenskaper som medicin, sociologi, juridik, psykologi, kriminologi, psykiatri, biologi och antropologi. Min uppsats kommer inte att strikt behandla lag, praxis och juridisk doktrin på området eftersom det är av intresse även för juristen och andra inom rättsväsendet att känna till teorier som exempelvis forskare inom kriminologin och psykologin har om orsakerna till övergreppen. Av vikt är även kunskap om de viktimologiska aspekterna, exempelvis vilka konsekvenserna kan bli för brottsoffret. Jag kommer huvudsakligen att använda mig av en deskriptiv metod, men egna åsikter och funderingar kommer att inflikas på några ställen.

När jag gjort litteratursökningar och tagit del av det material jag hittat på området har jag märkt att det råder vissa ”trender” i uppmärksammandet av övergrepp mot barn. Det svenska materialet om barnmisshandel är ganska tunnsått medan det finns betydligt mer forskning på områden som incest och pedofili. Barbro Hindberg har emellertid genom sina två böcker ”Barnmisshandel” och ”När omsorgen sviktar” utgivna under slutet av 90-talet bidragit till att bryta trenden. Hon menade till och med att problemet då hade glömts bort till den grad att det var tveksamt om Sverige kunde sägas leva upp till artikel 19 i FN:s barnkonvention (vars lydelse jag kommer att redogöra för nedan).⁷ Det har emellertid inte saknats skandinaviskt material på området barnmisshandel; Kari Killén och Jan Seidel, båda verksamma i Norge, har bidragit med forskning och lättillgänglig litteratur. Barnmisshandel har på sistone fått ökad uppmärksamhet i Sverige. En kommitté mot barnmisshandel har tillsatts och presenterat ett par utredningar, exempelvis SOU 2000:42 som behandlar förundersökningsproblematiken vid barnmisshandel. År 2000 gjorde BRÅ utifrån 1997 års kriminalstatistik en utredning av misshandel av små barn (0-6 år) i hemmet.

Som tidigare framkommit finns det mer svenskt material att välja bland avseende sexuella övergrepp mot barn. Peter L Martens har gjort flera utredningar i BRÅ:s regi om sexuella övergrepp mot barn utifrån kriminalstatistiken. Under år 1999 och 2000 utgavs, i Socialstyrelsens regi, ett antal expert

---

⁷ Barbro Hindberg (1997), sid. 15.

rapporter som berör övergreppens olika områden, från orsaker och risker till den rättsliga hanteringen.

Forskningen på områdena barnmisshandel och sexuella övergrepp mot barn har än så länge varit storskalig i USA. David Finkelhor uppfattar jag som en auktoritet på området sexuella övergrepp mot barn; i princip all litteratur jag har tagit del av hänvisar till honom varför jag i min uppsats har använt mig av hans bok "A sourcebook on child sexual abuse". Cynthia Crosson-Tower och makarna Cindy och Robin Perrin har författat utmärkta böcker som behandlar bakomliggande och efterföljande - beteendevetenskapliga, medicinska, juridiska med flera - faktorer till misshandel och sexuella övergrepp.

1.5 Vad är ett brottsoffer?

Det finns ingen uttömmande definition av begreppet "brottsoffer". Den vanligaste förklaringen är att det är en person som direkt har utsatts för ett övergrepp mot sin person eller egendom. Enligt FN:s deklARATION om brottsoffers rättigheter omfattar begreppet brottsoffer även "i lämplig mån närstående till det direkta brottsoffret och personer som lidit skada genom att ingripa för att undsätta offret eller för att förhindra brott".⁸ I uppsatsen framkommer att barn som bevittnar kvinnomisshandel mycket väl kan lida samma psykiska men som barn som utsätts för direkta övergrepp. Jag tolkar det som att även dessa barn borde erhålla en brottsofferstatus.

Jag använder mig vid flera tillfällen i uppsatsen av ordet "viktimisering" (i olika former). Det är en försvenskning av det engelska ordet "victimization" som betyder ungefär göra till eller bli ett offer.

---

⁸ SOU 1998:40, sid. 74.

2 Vad är barnmisshandel?

När kommittén mot barnmisshandel tillsattes i början av år 1999 var en utav dess uppgifter att definiera ordet barnmisshandel. Det har emellertid inte gjorts än.⁹ Jan Seidel definierar barnmisshandel som ”...*varje avsiktlig eller oavsiktlig fysisk eller psykisk skada som åsamkas barnet av andra människor där skadan är av sådan art att den hindrar barnets normala utveckling*”.¹⁰ Barbro Hindberg menar att barnmisshandel kan ses som ett syndrom som innehåller en rad komponenter såväl när det gäller bakomliggande orsaker som psykiska och fysiska konsekvenser.¹¹ Begreppet har breddats till att inkludera skador på barnets psykologiska, kognitiva, emotionella och sociala funktioner orsakade av beteende hos vårdnadshavare och andra.¹² Barnmisshandel är med andra ord ett komplext problem och det ena fallet behöver inte vara det andra likt.

2.1 FN:s barnkonvention artikel 19

År 1990 ratificerades FN:s konvention om barnets rättigheter, den så kallade barnkonventionen, av Sverige. Med ratificeringen följer en internationell, folkrättslig, dock inte sanktionsbelagd, förpliktelse att följa konventionens bestämmelse. Konventionsstaterna är skyldiga att tillse att barnkonventionernas bestämmelser införlivas med den nationella lagstiftningen.¹³ Artikel 19 lyder:

1. Konventionsstaterna skall vidta alla lämpliga lagstiftnings-, administrativa och sociala åtgärder samt åtgärder i utbildningssyfte för att skydda barnet mot alla former av fysiskt och psykiskt våld, skada eller övergrepp, vanvård eller försumlig behandling, misshandel eller utnyttjande, innefattande sexuella övergrepp, medan barnet är i föräldrarnas eller den ena förälderns, vårdnadshavares eller annan persons vård.

2. Sådana skyddsåtgärder bör, på det sätt som kan vara lämpligt, innefatta effektiva förfaranden för såväl upprättandet av sociala program som syftar till att ge barnet och dem som har hand om barnet nödvändigt stöd, som för andra former av förebyggande och för identifiering, rapportering och remittering, undersökning, behandling och uppföljning av fall av ovan beskrivna sätt att behandla barn illa samt, om så är lämpligt, i förfaranden för rättsligt ingripande.

---

⁹ SOU 2000:42, sid. 30. Någon definition har inte heller gjorts i efterföljande utredning (min anmärkning).

¹⁰ Jan Seidel (1991), sid. 14.

¹¹ Barbro Hindberg (1997), sid. 25.

¹² M.E. Helfer et al, sid. 79.

¹³ SOU 2000:42, sid. 29.

Det förekommer särskilda regler inom såväl de straff- och processrättsliga som socialrättsliga områdena till barns skydd. En del gärningar som barnet skall skyddas från enligt artikel 19, exempelvis psykiskt våld, är emellertid inte straffbelagda enligt svensk straffrätt.

2.2 Agaförbudet

År 1979 infördes ett förbud mot aga/kroppslig bestraffning i Sverige. Bestämmelsen finns idag i 6:1 FB. Barn har enligt denna paragraf rätt till omvårdnad, trygghet och god fostran. De skall även behandlas med aktning för sin person och egenart och får inte utsättas för kroppslig bestraffning eller annan kränkande behandling. Med kroppslig bestraffning avses främst handling som innebär kroppsskada och smärta för barnet, även sådana som är snabbt övergående. Bestrafningen i sig kan sägas vara en reaktion som följd av barnets handling eller underlåtenhet. Alla former av fysiska ingripanden kan emellertid inte räknas som aga; exempelvis måste vårdnadshavarna ha rätt att vidta vissa åtgärder för att övervinna ”fysiskt motstånd från barnets sida” för att kunna fullfölja sin plikt att ha barnet under uppsikt. Även handlingar som krävs för att barnet inte skall skada sig självt eller andra, exempelvis att lyfta eller rycka undan barnet, anses som klanderfria.¹⁴

Ansvar för ett omyndigt barns personliga förhållanden och angelägenheter och för att dess behov tillgodoses ligger på vårdnadshavarna (oftast föräldrarna) enligt 6:2 och 6:11 FB. Om rättigheterna allvarligt kränks har samhället med stöd av Socialtjänstlagen (SoL) och lag om vård av unga (LVU) en skyldighet att ingripa för att skydda barnet.¹⁵

2.3 Misshandel enligt brottsbalken

BrB 3:5 och 3:6 innehåller ansvars- och påföljdsbestämmelser för misshandel respektive grov misshandel. BrB 3:5 lyder:

Den som tillfogar annan person kroppsskada, sjukdom eller smärta eller försätter honom i vanmakt eller annat sådant tillstånd, döms för misshandel till fängelse i högst två år eller, om brottet är ringa, till böter eller fängelse i högst sex månader.

Misshandel innebär alltså att uppsåtligt tillfoga annan person kroppsskada, sjukdom eller smärta. Exempel på kroppsskador är sår, benbrott och funktionsrubbningsar som försämrade rörelseförmåga, syn eller hörsel.¹⁶ Med sjukdom avses inte bara fysisk utan även psykisk sjukdom och psykisk in

---

¹⁴ Prop. 1978/79:67, sid. 7.

¹⁵ Prop. 1989/90:28, sid. 57.

¹⁶ Prop. 1992/93:141, sid. 28.

validitet. Handlingen skall medföra ett psykiskt lidande med en medicinskt påvisbar effekt, exempelvis psykisk chock eller neuros.¹⁷ Som smärta räknas fysiskt lidande som inte är alldeles obetydligt i intensitet och varaktighet. Vanmakt är ett tillstånd då fullständig brist på kontroll över kroppen, exempelvis medvetlöshet eller sömn, råder.¹⁸

I propositionen till 1979 års agaförbud framgår att om ett barn utsätts för en bestraffningsåtgärd, och motsvarande handling mot en annan person är straffbar som misshandel enligt Brottsbalken, är bestraffningsåtgärden brottslig. För att misshandelsbrott skall föreligga krävs att den kroppsliga bestraffningen inte är alltför lindrig eller hastigt övergående. Detta betyder att ett fall av aga som innebär exempelvis snabbt övergående smärta inte täcks av BrB:s regler. Till den del förbudet i FB inte kan täckas av BrB:s ansvarsbestämmelser anses den istället fungera som ett pedagogiskt stöd i ”strävandena att övertyga föräldrar och andra om att inga former av våld /får/ vara medel i barnens fostran”.¹⁹ Denna tankegång tycks ha fallit väl ut; år 1994 var ”endast” 11 % av den vuxna befolkningen i Sverige helt positivt inställd till aga.²⁰

3:6 BrB om grov misshandel lyder:

Är brott som i 5 § sägs att anse som grovt, skall för grov misshandel dömas till fängelse, lägst ett och högst tio år.

Vid bedömande huruvida brottet är grovt skall särskilt beaktas, om gärningen var livsfarlig eller om gärningsmannen tillfogat svår kroppsskada eller allvarlig sjukdom eller eljest visat särskild hänsynslöshet eller råhet.

Gärningen anses som livsfarlig om den förövas med ett livsfarligt vapen, exempelvis skjutvapen och kniv. Att offret avlidit till följd av misshandeln behöver inte betyda att gärningen anses som livsfarlig; det avgörande är om den för gärningsmannen i handlingsögonblicket måste ha framstått som livsfarlig.²¹

Med svår kroppsskada åsyftas förlust av talförmåga, hörsel, ett svårt lyte eller annat svårt kroppsfel. Allvarlig sjukdom föreligger inte bara när offret har drabbats av en sådan sjukdom utan också när denne har insjuknat på ett mindre svårt sätt i en sjukdom som är av allvarlig art. Särskild hänsynslöshet avser fall då ”misshandeln framstår som utslag av råhet eller hänsynslöshet som går vida utöver vad som är kännetecknande för våldshandlingar i allmänhet /.../ till exempel /.../ när flera misshandlar en annan person /.../ oberoende av vilken skada som uppkommit vid misshandeln”.²²

---

¹⁷ Prop. 1987/88:14, sid. 17 och Prop. 1992/93:141, sid. 22.

¹⁸ Prop. 1992/93:141, sid. 28.

¹⁹ Lena Holmqvist et al, sid. 160.

²⁰ BRÅ-rapport 2000:15, sid. 49.

²¹ Prop. 1987/88:14, sid. 17.

²² Lena Holmqvist et al, sid. 168.

Våldshandlingar mot den som är fysiskt väsentligt svagare, till exempel ett litet barn, anses ofta kunna klassificeras som grova även om våldet inte varit livsfarligt eller skadorna så svåra som rekvisiten uppställer.²³ Barnets försvarslöshet, jämfört med en vuxen person, är av avgörande betydelse.²⁴ Detta slogs fast i NJA 1992 s. 85 där ansvarsfrågan om misshandel av ett 1½ år gammalt barn prövades. Även om misshandeln ”bara” förekommit vid ett tillfälle och skadorna som uppkommit var av mindre allvarlig art ansågs misshandeln vittna om en sådan hänsynslöshet att den var att bedöma som grov, eftersom den riktade sig mot ett helt skyddslöst barn. En annan försvårande omständighet är fall där gärningsmannen utsätter sina närstående för våld.²⁵ Även då offret inte har angripits direkt fysiskt kan grov misshandel föreligga. Detta kan vara fallet exempelvis om ett barn tillfogats kroppsskada eller sjukdom på grund av att vårdnadshavaren uppsåtligt, det vill säga haft skadeavsikt eller visat fullständig ligkiltighet inför barnets tillstånd, underlåtit att uppsöka läkarvård.²⁶ Som exempel på särskild hänsynslöshet och råhet kan också nämnas misshandel som förekommer vid upprepade tillfällen och under brutala former, exempelvis misshandel i hemmet riktad mot hustru och barn. I propositionen motiveras detta med att: *”Det försvårande momentet vid denna misshandel ligger främst i själva integritetskränkningen liksom i det förhållandet att våldet är psykiskt nedbrytande till sin karaktär”*.²⁷

2.4 Den icke våldsutövande förälderns garantställning

Det föreligger ingen allmän skyldighet att rädda en annan person från att utsättas för misshandel, men i vissa situationer kan skyldigheten att ingripa vara så stark att underlåtenhet är att bedöma som att han/hon orsakat kroppsskadan. Den lagstadgade skyldigheten som är aktuell i detta arbete är den om föräldrars vårdnadsplikt enligt 6:2 FB. Föräldrar har i egenskap av skyddsgaranter en skyldighet att skydda sina barn och avvärja alla faror som hotar dem.²⁸ Detta borde då innebära en skyldighet att rädda sitt barn om det exempelvis håller på att drunkna eller utsätts för någon form av våld.

---

²³ Prop. 1987/88:14, sid. 32.

²⁴ Danowsky & Gerdin, sid. 394.

²⁵ Lena Holmqvist et al, sid. 167.

²⁶ Lena Holmqvist et al, sid. 167.

²⁷ Prop. 1987/88, sid. 32.

²⁸ Nils Jareborg (1995), sid. 131f

2.4.1 Underlåtenhet att avslöja grov misshandel som är å färde

Underlåtenhet att avslöja grov misshandel som är å färde är, enligt 3:11 och 23:6 BrB i samverkan belagd med straffansvar. 23:6, 1 och 3 st lyder:

Underlåter någon att i tid anmäla eller avslöja brott som är å färde, när det kan ske utan fara för honom själv eller någon av hans närmaste, skall han i de fall särskilt stadgande givits därom dömas för underlåtenhet att avslöja brottet enligt vad som är stadgat för den som allenast i mindre mån medverkat till sådant brott; dock må ej i något fall dömas till svårare straff än fängelse i två år. I de fall då det är särskilt föreskrivet skall för underlåtenhet att avslöja brott ansvar enligt vad nu sagts ådömas jämväl den som ej insett men bort inse att brottet var å färde.

(...) Ej må för underlåtenhet att avslöja eller hindra brott dömas, med mindre den gärning som var å färde så fortkridit att straff kan följa därå.

Bestämmelsen innebär alltså att var och en som underlåter att anmäla eller avslöja brott som är å färde kan ådömas straffansvar. Jag kommer här emellertid att utgå ifrån den icke våldsutövande förälderns skyldigheter. Som framgår av paragrafens tredje stycke är ansvar för underlåtenhet utesluten om brottslig handling inte begås. Avslöjande av brott som är å färde kan ske genom exempelvis polisanmälan eller meddelande till den som hotas av brottet.²⁹ Kriteriet ”brott som är å färde” verkar vara svårbedömt såvida inte misshandeln planeras och förbereds på ett för den andra föräldern ganska uppenbart sätt. En svårighet är därmed att bevisa att vårdnadshavaren var medveten om vad som var å färde och därmed hade uppsåt i sin underlåtenhet. 23:6 BrB talar å andra sidan om ansvar även då personen ifråga borde insett att brottet var å färde. Enligt min mening borde kriteriet kunna gälla då ett övergrepp, som föräldern inte kunnat se var å färde, redan har begåtts men risk finns att det skall hända igen. Farerekvisitet som ställs upp i 23:6, 1 st borde innebära att straffansvar inte föreligger om den icke våldsutövande vårdnadshavarens (A) underlåtenhet att avslöja brottet beror på att den våldsutövande vårdnadshavaren (B) exempelvis hotat att döda A om han/hon avslöjar vad som pågår. Som jag ser det borde en förälder som inte ingripit till skydd för sitt barn, på grund av sin ställning som skyddsgarant, åtminstone teoretiskt kunna ådömas straffansvar för underlåtenhet att i tid avslöja grov misshandel som var å färde och som sedan blivit begången enligt 23:6 BrB. Ett faktum som kan göra frågan mer komplicerad är att närstående till part (exempelvis en kvinna som är mor till ett misshandlat barn och gift med den som misshandlat) enligt 36:3 RB inte är skyldig att avlägga vittnesmål.

Reglerna verkar, som jag ser dem, vara svårtillämpade och ovanstående är mest spekulationer från min sida.

---

²⁹ Nils Jareborg (1994), sid. 125f.

2.4.2 Straffansvar för medverkan

23:4 BrB innehåller regler om medverkansansvar. Paragrafen innebär att ansvar enligt BrB inte bara skall ådömas den som utfört gärningen utan även annan som främjat den med råd eller dåd. Nils Jareborg menar att ordvalet kan föranleda misstanken att endast medverkan genom handling skulle vara möjlig vilket han inte anser vara fallet. Istället kan underlåtelse att ingripa när en brottslig gärning begås, enligt Jareborg, vara likvärdig med medverkan. Ett exempel på främjande av annans brottsliga gärning är om man inte ingriper till skydd för något för vars säkerhet man är garant. En skyddsgarant kan förvisso inte garantera att han/hon lyckas skydda personen som han/hon står i garantförhållande till, och regler om nöd kan också medföra en rätt att underlåta att skydda.³⁰ Generellt borde garantläran emellertid innebära att förälder som främjat misshandel, såväl genom en direkt handling som genom underlåtelse att ingripa under pågående misshandel - oavsett svårighetsgrad - kan ådömas medverkansansvar enligt 23:4.

2.4.3 Ansvar för vållande till kroppsskada

En förälder som underlåter att ingripa när barnet misshandlas av annan kan, i egenskap av skyddsgarant ådömas ansvar för vållande till kroppsskada.³¹ Bestämmelsen som finns i 3:8 BrB lyder som följer:

Åsamkar någon av oaktsamhet annan person sådan kroppsskada eller sjukdom som ej är ringa, döms för vållande till kroppsskada eller sjukdom till böter eller fängelse i högst sex månader.

Är brottet grovt, döms till fängelse i högst fyra år. Har gärningen begåtts vid förande av motorfordon skall vid bedömande av om brottet är grovt särskilt beaktas om gärningsmannen varit påverkad av alkohol eller något annat medel.

Förälder kan alltså på grund av sin underlåtenhet att ingripa när hans/hennes barn utsätts för våld som inte är ringa ådömas ansvar enligt denna paragraf. Underlåtenhet kan liksom handling vara täckt av uppsåt; vid tillämpandet av denna bestämmelse krävs det emellertid inte att gärningsmannen tagit ett beslut att underlåta eller att gärningsmannen direkt tänkt på att han underlåtit att utföra ”den förväntade handlingen”. Vad som krävs är istället en *viss insikt* om de bakomliggande förhållanden som motiverar behovet av aktivt handlande.³² Alla föräldrar borde ha insikt i att de är skyldiga att skydda sina barn och att ingripa när de utsätts för exempelvis våld.

Frågan om vållande till kroppsskada av ett barn på grund av underlåtenhet att ingripa var nyligen uppe till prövning vid Ängelholms tingsrätt. Den

---

³⁰ Nils Jareborg (1994), sid. 127f.

³¹ Lena Holmqvist et al, sid. 174 och 184.

³² Lena Holmqvist et al, sid. 42.

misshandlade pojken, som var född 1 december 2000 inkom den 6 mars 2001 till sjukhus med allvarliga fysiska skador såsom benbrott, blödningar under hjärnans hårda hinna, svullnad i huvudet, blåmärken på kinderna och blödningar i ögonens bindehinnor. Pojkens mor åtalades och ansågs skyldig till grov misshandel och grovt vållande av kroppsskada. Påföljd skall bestämmas efter att hon genomgått rättspsykiatrisk undersökning. Fadern åtalades för vållande till kroppsskada, misstänkt för underlåtenhet att ingripa för att hindra misshandeln. Han nekade till anklagelserna och menade att han inte hade vetskap om att hans son misshandlades. Han hade förvisso sett svullnaden i huvudet, ett blåmärke på kinden samt blödningar i ögonen, men han hade sett barnet "hugga sig" i ansiktet med händerna och ansåg sig inte ha anledning att betvivla att barnet själv orsakat blåmärket. Vad gällde svullnaden hade en läkare som undersökt pojken sagt att den kunde bero på att sugklocka använts vid förlossningen. Fadern hade även fullt förtroende för den läkare som berättade att blödningar i ögonens bindehinnor kunde uppstå om ett barn skrek mycket, vilket pojken gjorde. Den åtalade mannen menade att han snarare varit orolig för sin sambo än för sin son varför han hade kontaktat socialförvaltningen när han skulle börja jobba i januari. Frågan blev, på grund av faderns förnekande till brott, om det kunde anses utrett att han visste om eller misstänkte att sonen misshandlades men trots detta och med en skyldighet att ingripa, underlät att vidta vissa åtgärder för att hindra misshandeln. Faderns uppgifter kunde, enligt rätten, inte avfärdas som helt osannolika. Vad han anfört om den täta kontroll över familjen som utövades av vårdpersonal och personal från socialförvaltningen och att han förlitade sig på dem ansågs inte framstå som orimligt. Att personal från socialförvaltningen som trots upprepade kontakter med familjen inte ansåg sig ha anledning att tro att pojken for illa i hemmet utgjorde, enligt rätten, visst stöd för hans uppgifter. Det hade alltså inte visats att fadern visste om eller misstänkte att sonen misshandlades. Åtalet ansågs därmed inte styrkt och ogillades.³³

---

³³ Deldom meddelad vid Ängelholms tingsrätt, målnr B 314-01.

2.5 Fysisk och psykisk misshandel

Barnmisshandel kan delas upp i två former; fysisk och psykisk misshandel. Båda dessa kan i sin tur delas upp i aktiv och passiv.

2.5.1 Fysisk misshandel

Med *aktiv fysisk misshandel* menas kroppsliga skador som avsiktligt tillfogas barnet. Exempel på skador som uppkommer är blåmärken, frakturer, skärsår och brännskador.³⁴ Den kan igenkännas och dokumenteras med hjälp av röntgen, foton, beskrivningar och mätningar.³⁵

Den *passiva fysiska misshandeln*, som även kan kallas vanvård eller fysisk försummelse, kännetecknas däremot av underlåtenhet. Exempel på detta är att barnet under längre perioder lämnas utan tillsyn, att det inte får tillräckligt med mat och dryck, att dess hygien missköts och att det inte får kläder som är anpassade efter årstiden. Vanvård kännetecknas även av att ett sjukt barn inte erhåller den vård det behöver (se ovan om grov misshandel). Vanvård kan leda till fysiska skador även om det inte har varit den direkta avsikten från förälderns sida. Istället kan misshandeln bero på föräldrarnas bristande förmåga, extrema självupptagenhet, att de har fysiska eller psykiska brister eller att de har störda och sinnessjuka föreställningar om vad som är bäst för barnet.³⁶ Detta innebär vissa svårigheter när frågan om förälderns medvetet eller omedvetet skadat barnet skall avgöras.³⁷

2.5.2 Psykisk misshandel

Med misshandel avses i brottsbalkens mening endast fysisk misshandel. Jag anser det ändå vara av vikt att behandla begreppet psykisk misshandel, inte minst med anledning av vad Jan Seidel skriver om det:

”Om vi slår samman de två kategorierna verbal misshandel och emotionell försummelse till det som andra forskare betecknar som psykisk misshandel, kan man fråga sig om det över huvud taget är möjligt att föreställa sig att det kan förekomma sexuella övergrepp, fysisk misshandel och fysisk försummelse utan att barnet samtidigt utsätts för psykiska övergrepp. Eftersom psykisk misshandel av barn omfattar såväl känslomässiga som kognitiva övergrepp, finns det skäl att anta att alla barn som blir fysiskt misshandlade, försummade eller sexuellt utnyttjade upplever den minst uppmärksammade men antagligen mest skadliga formen av alla övergrepp, nämligen psykisk misshandel. Så länge det är barnets närmaste som gör sig skyldiga till övergrepp, oavsett övergreppets art, kommer detta att skada det som

---

³⁴ Jan Seidel (1991), sid. 15f.

³⁵ M.E. Helfer et al, sid. 80.

³⁶ Jan Seidel (1991), sid. 17.

³⁷ Barbro Hindberg (1999), sid. 54.

*utgör själva förutsättningen för ett meningsfullt och bra liv: tilliten till sig själv och andra.*³⁸

Enligt Jan Seidel är den psykiska misshandeln den mest ödesdigra misshandelsformen för en människas totala utveckling. Han menar att i jämförelse med kroppsliga sår har de psykiska sårerna betydligt svårare att läka. Den psykiska misshandeln är kopplad till att föräldern genom handlingar och ord talar om för barnet att det är värdelöst, okunnigt, oälskat och oönskat. Exempel på psykisk misshandel är avvisande, terrorisering, isolering samt hot om fysiskt och psykiskt våld. Psykisk misshandel omfattas även av att en person som barnet är beroende av utnyttjar barnet genom att förmå det att "utveckla ett beteende som är avvikande, asocialt, kriminellt, självdestruktivt etc".³⁹ Det är vanligt att föräldrarna är ambivalenta snarare än totalt avvisande vilket gör att barnet har svårt att förutse föräldrarnas reaktioner.⁴⁰

Den *aktiva psykiska misshandeln* kan ta sig uttryck i att barnet exempelvis kritiserar, hotas och "utses till syndabock" eller att det avvisas genom att föräldrarna är direkt fientliga och aggressiva mot barnet men också genom likgiltighet och ignorering. Bestraffningar i form av att utestänga barnet från familjens gemenskap, inte låta barnet träffa sina kompisar och liknande kan också klassificeras som aktiv psykisk misshandel. Föräldrarna får genom sitt beteende barnet att "förstå" att det är fult, elakt, korkat, icke önskvärt et cetera.⁴¹ Jan Seidel menar att i motsats till den aktiva fysiska misshandeln, som ofta är situationsbestämd, är den aktiva psykiska misshandeln mer kontinuerlig och kan pågå under hela uppväxten.⁴²

Vid *passiv psykisk misshandel* eller emotionell försummelse har föräldrarna inget direkt uppsåt att kränka barnet utan istället beror den psykiska misshandeln på föräldrarnas oförmåga att tillgodose barnets känslomässiga behov. Denna oförmåga att ge barnet trygghet och stimulans kan bero på att föräldrarna är psykiskt sjuka, psykiskt utvecklingsstörda eller ägnar sig åt missbruk.⁴³ Ständiga bråk mellan föräldrarna, okontrollerade handlingar från föräldrarna och en fientlig atmosfär i hemmet skapar ångest och osäkerhet som skadar barnets psykiska hälsa. Även drogmissbrukande, känslomässig och psykiskt störda föräldrar kan utgöra grunden till psykisk misshandel. Barn behöver värme, stabilitet och kontinuerlig kontakt med en vuxen människa för att kunna få tilltro till sig själv och andra.⁴⁴ Till passiv psykisk misshandel kan enligt Hindberg även räknas fall då barnet dras in i en "utdragen och uppsplitande vårdnadstvist" eller lever i en familj där mamman misshandlas.⁴⁵ *"Barn till misshandlade kvinnor är i hög grad försummade*

---

³⁸ Jan Seidel (1997), sid. 147.

³⁹ Barbro Hindberg (1999), sid 66.

⁴⁰ Jan Seidel (1991), sid. 27.

⁴¹ Barbro Hindberg (1999), sid. 67.

⁴² Jan Seidel (1991), sid. 25.

⁴³ Barbro Hindberg (1999) sid. 67.

⁴⁴ Jan Seidel (1991), sid. 32.

⁴⁵ Barbro Hindberg (1999) sid. 67.

barn. En mamma som lever i ett kroniskt tillstånd av skräck, oro och depression har dåliga förutsättningar att tillgodose sitt barns känslomässiga behov. Barnet får svårt att utveckla tillit, självförtroende och en positiv självbild".⁴⁶ I en skandinavisk undersökning av 394 barn till misshandlade kvinnor visade det sig att 85% av barnen vanligtvis befann sig i samma rum som där misshandeln pågick, 13% kunde höra eller se misshandeln och 2% hade aldrig varit närvarande. 25% uppgav att de själva blivit slagna.⁴⁷ Ami Arnell och Inger Ekbohm har gjort en uppskattning av hur många barn som kan tänkas vara vittnen till misshandel av sin mamma. År 1998 anmäldes 16.000 fall av kvinnomisshandel där gärningsmannen var bekant med kvinnan; eftersom mörkertalet för denna typ av brott brukar uppskattas till mellan 70 och 80% menar de att cirka 64.000 fall har förekommit det året. Vid en uppskattning att två tredjedelar av kvinnorna i genomsnitt har två barn blir antalet barn som varit vittnen till kvinnomisshandel cirka 85.000 under år 1998.⁴⁸

Under senare år har alltså våld mellan de vuxna i en familj börjat betraktas som en form av misshandel av de barn som bevittnar våldet.⁴⁹ Ett problem är att barnen ofta glöms bort vid kvinnomisshandel. Enligt kommittén mot barnmisshandel verkar det vara mer regel än undantag att polisen inte underlättar socialtjänsten om fall där inte barnen men modern blivit misshandlad.⁵⁰

Den psykiska misshandeln kännetecknas som regel av upprepade händelser som pågår under en längre tid. Ofta kan det vara knepigt att urskilja varje enskild händelse vilket medför svårigheter i utredningen av den psykiska misshandeln.⁵¹ Anledningen till att psykisk misshandel inte uppmärksammas i särskilt stor grad tros vara att fysiska övergrepp och i mindre grad sexuella övergrepp resulterar i observerbara skador; fysiska övergrepp definieras ofta bara utifrån hur de fysiska skadorna ser ut. Oftast anses psykisk misshandel vara ett obestämbar fenomen.⁵² En annan svårighet är att barnet ofta inte förstår att det är utsatt för misshandel eftersom den inte är, som Hindberg uttrycker det, episodisk utan kronisk. Ett skäl till att psykisk misshandel inte upptäcks och sällan föranleder kontakt med socialtjänsten eller barn- och ungdomspsykiatri är att den sällan orsakar en akut kris; "*Den har snarare karaktären av en långsam process och skiljer sig härigenom från fysisk misshandel, sexuella övergrepp och vanvård som ofta föranleder akuta ingripanden*".⁵³ Hindberg menar, liksom Seidel, att psykisk misshandel förekommer i någon utsträckning vid alla former av utsatthet. De flesta

---

⁴⁶ Barbro Hindberg (1990), sid. 17.

⁴⁷ Arnell & Ekbohm, sid. 30.

⁴⁸ Arnell & Ekbohm, sid. 32.

⁴⁹ SOU 2000:42, sid. 64.

⁵⁰ SOU 2000:42, sid. 64.

⁵¹ Barbro Hindberg (1999) sid. 69.

⁵² Miller-Perrin & Perrin, sid. 14.

⁵³ Barbro Hindberg (1999) sid. 69f.

barn som är utsatta för exempelvis vanvård blir också känslomässigt försummade.⁵⁴

Psykisk misshandel finns inte med i den svenska kriminalstatistiken, eftersom den inte är belagd med straffansvar. BRÅ nämner i sin utredning, Barnmisshandel 2000:15, att psykisk misshandel verkligen existerar, vilket jag tycker är bra. Den allmänna kunskapen och medvetenheten om denna misshandelsform är emellertid inte särskilt stor. Jag antar att en orsak till att den psykiska misshandeln inte har kriminaliserats är just att begreppet anses som svårdefinierad. Samhället står dock inte helt handfallet vid fall av psykisk misshandel; socialtjänsten skall när det är uppenbart att barnet lever i en skadlig miljö erbjuda och vidta stödåtgärder samt i värsta fall tvångsombänderta barnet. Med barnmisshandel avses nämligen enligt omhändertagandelagstiftningen både fysisk och psykisk misshandel.⁵⁵

2.6 Barnmisshandel - en statistisk överblick

År 2000 gjordes 57.382 polisanmälningar av misshandel i Sverige. I 915 fall gällde det misshandel av barn i åldern 0-6 år och i 5.507 fall gällde det misshandel av barn i åldern 7-14 år.⁵⁶ Detta kan jämföras med 1990 års kriminalstatistik då 437 brott polisanmälades avseende misshandel av barn 0-6 år. Antalet polisanmälningar av misshandel av barn 0-6 år har med andra ord mer än fördubblats under de senaste 10 åren.

Den av BRÅ analyserade kriminalstatistik som ligger närmast i tiden är från år 1997, både vad gäller barnmisshandel och sexuella övergrepp mot barn. Under detta år anmäldes totalt 820 fall av misshandel mot barn i åldern 0-6 år och 4.443 fall av misshandel mot barn i åldern 7-14 år. Lite mindre än hälften av de sistnämnda, 2.073 brott, hade begåtts inomhus av en för barnet bekant person. Resterande hade begåtts utomhus, varav cirka hälften av en för barnet obekant person. Anmälningarna av misshandelsbrott som begåtts inomhus mot barn 7-14 år ökade kraftigt under en femtonårsperiod, från 286 år 1982 till 2073 år 1997, för att därefter verka ha stabiliserats. Även misshandelsbrott begångna utomhus av för barnen obekanta personer har ökat betydligt. BRÅ tror att den sammanlagda ökningen till stor del kan bero på en faktisk ökning av våld mellan barn och ungdomar men även till stor del på en ökad anmälningsbenägenhet och minskad tolerans för mobbning och våld i skolan.⁵⁷ Vid misshandel av barn i åldern 7-14 år är nämligen gärningsmannen ofta ett barn,⁵⁸ och våldet sker då vanligtvis i skolan eller i

---

⁵⁴ Barbro Hindberg (1999) sid. 69.

⁵⁵ Prop. 1989/90:28, sid. 65.

⁵⁶ BRÅ:s hemsida www.bra.se/extra/statistics/extra_view.

⁵⁷ BRÅ-rapport 1998:2, sid. 51f.

⁵⁸ Gärningsmannen vid misshandel av barn i åldern 7-14 år är i allmänhet mellan 15 och 19 år enligt Barbro Hindberg (1990), sid. 7.

anslutning till skoltiden.⁵⁹ År 1997 skrevs nästan 1.000 anmälda misshandelsbrott (cirka 22 % av anmälningarna) mot barn 7-14 år av på grund av att gärningsmannen var minderårig, det vill säga under 15 år.⁶⁰ I en offerundersökning av den polisanmälda brottsligheten år 1978 uppskattades att en förälder var gärningsman i "endast" cirka en tiondel av fallen vid misshandel av barn i åldern 7-14 år.⁶¹ Hur stor andel av de misstänkta gärningsmännen som år 1997 utgjordes av föräldrar framgår inte av BRÅ:s rapport.

En mer djupgående undersökning har gjorts av BRÅ utifrån 1997 års statistik över misshandel i hemmet riktad mot barn i åldern 0-6 år. År 1997 anmäldes som sagt 820 fall av misshandel av denna åldersgrupp, och i cirka 70% av fallen har barnet misshandlats av en familjemedlem.⁶² Lite mer än två tredjedelar av de misstänkta personerna är män och knappt en tredjedel kvinnor. Andelen kvinnor är, enligt BRÅ, relativt hög jämfört med andra brottstyper.⁶³ 57% av offren är pojkar och 43% är flickor.⁶⁴

Två tredjedelar av de barn som utsatts för misshandel i hemmet levde i familjer där föräldrarna var skilda eller separerade. Knappt 14% av alla barn i Sverige i åldern 0-6 år har skilda föräldrar vilket visar hur annorlunda offrens familjesituation förhåller sig. Drygt hälften av polisanmälningarna gjordes av en förälder medan barnomsorg- och skolpersonal, socialtjänsten och annan vårdpersonal samt polis utgjorde cirka 40%. Att så många föräldrar anmält den andre föräldern kan till stor del bero på att de ofta är skilda. Tendensen att anmäla anses vara större eftersom de sociala konsekvenserna då inte blir så stora för den som anmäler. Det kan även bero på att skilsmässan var en konsekvens av sociala problem i familjen. Sistnämnda teori stöds av att det finns en högre andel brottsbelastade personer bland de splittrade familjerna. I de fall där föräldrarna var skilda och en förälder gjorde en anmälan avsåg anmälan i 78% den andre föräldern, ungefär 15% den andra förälderns nya partner och cirka 6% den egna nya partnern. I 15% av samtliga anmälningar var den misstänkte gärningsmannen en styvförälder eller flickvän/pojkvän till den biologiska föräldern.⁶⁵

Personer med låg inkomst och låg utbildning är överrepresenterade bland gärningsmännen i jämförelse med befolkningen "i sin helhet". BRÅ betonar emellertid att risken att bli polisanmäld troligtvis beror på vilken samhällsgrupp gärningsmannen tillhör. Andelen högutbildade och höginkomsttagare bland de misstänkta har emellertid ökat under 1990-talet. Nästan hälften av gärningsmännen har tidigare lagförts för brott och tycks vara våldsbenägna. En tredjedel av de lagförda hade tidigare lagförts för misshandel.⁶⁶

---

⁵⁹ BRÅ-rapport 1998:2, sid. 60.

⁶⁰ BRÅ-rapport 1998:2, sid. 61.

⁶¹ Barbro Hindberg (1997), sid. 28.

⁶² BRÅ-rapport 2000:15, sid. 7.

⁶³ BRÅ-rapport 2000:15, sid. 33f.

⁶⁴ BRÅ-rapport 2000:15, sid. 25.

⁶⁵ BRÅ-rapport 2000:15, sid. 31f och 34f.

⁶⁶ BRÅ-rapport 2000:15, sid. 35-39.

Den vanligaste typen av misshandel mot små barn är slag med handen vilket förekommit i 62% av fallen, medan slag med tillhygge har förekommit i en tiondel av fallen. Ofta har det misshandlade barnet utsatts för våld vid tidigare tillfällen. För sammanlagt 38% av offren är det känt att de blivit utsatta för upprepad misshandel, i endast 2% av fallen är det fråga om ”en uttalad engångsföreteelse”. Det är oklart om övriga 60% utsatts för våld mer än en gång.⁶⁷ 51% av offren hade, där uppgifter fanns om skador, fått lindriga skador (inklusive synliga märken, till exempel rodnad) av misshandeln, 3% hade fått mycket allvarliga skador (livshotande skador eller risk för bestående men), 9% hade allvarliga skador (exempelvis större sår, brännskador, hjärnskakning, frakturer som kräver medicinsk bedömning eller åtgärd). I 19% av fallen hade inte avgjorts hur allvarliga skadorna var och i 19% av fallen förekom inga fysiska skador alls.⁶⁸ Det kan tyckas att andelen fall där inga fysiska skador förekommer är hög, men när vuxna anmäler att de har blivit misshandlade har hela två tredjedelar inga eller lindriga skador.⁶⁹

I 35% av fallen framkom att ytterligare minst en familjemedlem utsatts för brott, oftast i form av misshandel, men även exempelvis olaga hot av samma gärningsman. I 15% av den anmälda misshandeln av småbarn har även offrets syskon utsatts, i 16% offrets mor och i 4% såväl syskon som mor.⁷⁰

Antalet anmälningar av misshandel av små barn fördubblades som nämnts under 1990-talet. Det ökande antalet polisanmälningar behöver dock inte betyda att den faktiska brottsligheten ökar. Exempelvis har lindrigare våld anmälts i en högre utsträckning än tidigare. Eftersom antalet anmälningar av grov misshandel samtidigt inte har ökat borde det, enligt BRÅ, istället tyda på en ökning av anmälningsbenägenheten.⁷¹ Om brottsligheten i sig hade ökat borde med andra ord även anmälningarna avseende de grova brotten ha ökat. BRÅ anser att ett ytterligare belägg för detta är att bitmärken utgjorde den största andelen av allvarliga skador år 1997 medan bitmärken över huvud taget inte fanns med i anmälningarna år 1990 samtidigt som övriga typer av allvarliga skador inte ökat under perioden.⁷² Mörkertalet är hur som helst antagligen högt, särskilt vad gäller misshandel av små barn. Kriminalstatistiken säger nog därför inte så mycket om den faktiska ökningen av barnmisshandeln.⁷³

En klar brist i offerstatistiken, både vad gäller misshandel och sexuella övergrepp, är enligt min mening att den begränsar sig till barn mellan 0 och

---

⁶⁷ BRÅ-rapport 2000:15, sid. 27-29.

⁶⁸ Den uppmärksamme läsaren märker kanske att dessa siffror tillsammans blir 101%. Trogligtvis beror det på att BRÅ avrundat procentalen uppåt, det vill säga exempelvis istället för 18,5% angivit 19%.

⁶⁹ BRÅ-rapport 2000:15, sid. 28.

⁷⁰ BRÅ-rapport 2000:15, sid. 30f.

⁷¹ BRÅ-rapport 2000:15, sid. 23f.

⁷² BRÅ-rapport 2000:15, sid. 28.

⁷³ BRÅ-rapport 2000:15, sid. 21.

14 år. Detta medför att omyndiga barn i åldern 15-17 år inte finns med i statistiken över barn som utsatts för övergrepp.

3 Förklaringar till och konsekvenser av barnmisshandel

3.1 Bakomliggande och utlösande faktorer

Jag kommer nedan att redogöra för några teorier/förklaringsmodeller som finns om varför barn misshandlas i hemmet. En förklaringsmodell kan knappast stå som ensam förklaring till varför barn utsätts för bristande omsorg i hemmet. Istället kan svaret finnas i samspelet mellan yttre stressfaktorer och samlivs- och personlighetsfaktorer hos både föräldrar och barn.⁷⁴

3.1.1 Riskfaktorer förknippade med barnet

Först skall betonas att ett barn aldrig kan ges skulden för att det utsätts för våld och övergrepp. Förklaringar till övergreppen kan emellertid ofta finnas i egenskaper hos barnet som föräldrarna inte kan hantera.⁷⁵ Även orealistiska förväntningar på att barnet skall ge - istället för att få - kärlek samt besvikelse över barnets utseende och/eller intellektuella förmåga et cetera kan utgöra förklaringar.⁷⁶ Som tidigare nämnts anmäls fall av misshandel av pojkar i något större utsträckning än flickor. BRÅ menar att skillnader i pojkars och flickors beteenden under vissa omständigheter kan öka eller minska risken för våld från en förälder eller annan person i omgivningen.⁷⁷ Enligt kommittén mot barnmisshandel finns emellertid ingen säkerställd överrisk för vare sig pojkar eller flickor att utsättas för misshandel. Detta grundar kommittén på resultat från föräldrantervjuer, mellanstadie-, gymnasie- samt studentenkäter gjorda under år 2000.⁷⁸ Antalet små barn (0-6 år) som utsätts för misshandel kan även, enligt BRÅ, sägas öka med barnets stigande ålder. Enligt 1997 års kriminalstatistik avser 28% av anmälningarna misshandel av barn i åldern 0-2 år medan 58% avser barn mellan 4 och 6 år.⁷⁹

Forskning har påvisat att förhållanden vid graviditet och förlossning kan ha betydelse; en oönskad eller besvärlig graviditet och en svår förlossning kan skapa en barriär mellan förälder och barn. Även för tidigt födda, sjuka och handikappade barn kan försvåra anknytningen till barnet då föräldern inte vågar engagera sig känslomässigt i barnet eftersom det är oklart om det

---

⁷⁴ Kari Killén, sid. 81.

⁷⁵ Danowsky & Gerdin, sid. 394.

⁷⁶ Jan Seidel (1991), sid. 30.

⁷⁷ BRÅ-rapport 2000:15, sid. 25.

⁷⁸ SOU 2001:18, sid. 77.

⁷⁹ BRÅ-rapport 2000:15, sid. 25.

kommer att överleva.⁸⁰ Jan Seidel påpekar att dessa faktorer inte ensamma kan förklara övergrepp som begås mot barn. Däremot kan de förklaras i kombination med andra riskfaktorer såsom omogna föräldrar, problemfyllt äktenskap, dåliga bostadsförhållanden, fattigdom och bristande socialt nätverk (mer därom nedan).⁸¹

Handikappade barn anses löpa större risk att utsättas för misshandel än friska barn. Tre huvudorsaker till detta är:

1. Risken för upptäckt är liten eftersom de har svårt för att kommunicera och berätta om vad som har hänt.
2. Föräldrarna känner sorg och besvikelse över barnets handikapp som försvårar, eller till och med omöjliggör, ett normalt familjeliv. Barnet anses vara en belastning ekonomiskt, praktiskt och socialt.
3. Handikapp kan göra barnet svårhanterligt och svåruppfostrat, i synnerhet om handikappet är av neurologisk art, varvid föräldrarna tröttnar och tappas besinningen.⁸²

I vissa fall utsätts endast ett barn och inte dess syskon för misshandel i hemmet. Detta kan bero på vilken uppfattning föräldrarna har av barnet; ett helt normalt barn kan av någon anledning anses som onormalt av föräldrarna.⁸³ En förklaring till detta kan vara att vissa föräldrar och barn inte passar ihop, vilket kan leda till ständiga missförstånd, motsättningar och irritation. Föräldrar av mer ”sävlig natur” orkar kanske inte med ett temperamentsfullt, krävande och provocerande barn.⁸⁴ Cindy och Robin Miller-Perrin påpekar att vuxna kan avsluta en relation som de inte trivs i medan föräldrabarnrelationen är svår att upplösa hur dåligt den än fungerar.⁸⁵

3.1.2 Riskfaktorer förknippade med förövaren

Kari Killén menar att ju allvarigare och mer ingripande den bristande omsorgen är, desto starkare är den förankrad i föräldrarnas personlighet och bakgrund.⁸⁶ Föräldrar som slår sina barn kan kännetecknas av följande faktorer:

- De blev själva misshandlade och utsatta för bristande omsorg som barn.
- Oavsett hur väl de verkar ha lyckats socialt i livet, finns det brister i deras känslomässiga relationer till andra. Isolering, misstänksamhet och dåligt socialt stöd är vanligt.
- De hanterar kriser på ett otillfredsställande sätt, framför allt när de upplever sig vara avvisade eller känner att de inte räcker till.

---

⁸⁰ Barbro Hindberg (1999), sid. 55f.

⁸¹ Jan Seidel (1997), sid. 113.

⁸² Barbro Hindberg (1999), sid. 55f.

⁸³ Cynthia Crosson-Tower, sid. 94.

⁸⁴ Justitiedepartementet, sid. 35.

⁸⁵ Miller-Perrin & Perrin, sid. 28f.

⁸⁶ Kari Killén, sid. 81.

- De växlar roller i familjen, det vill säga de förväntar sig att barnet skall uppfylla deras behov och få dem att känna sig värdefulla och accepterade. De tycker att fysisk bestraffning är en lämplig reaktion när barnet inte förmår att tillfredsställa föräldrarnas behov.
- Deras jagbild är negativ - de är övertygade om att de i grund och botten är dåliga människor utan värde.⁸⁷

3.1.2.1 Föräldrarnas egen utsatthet som barn - det sociala arvet och psykodynamiska faktorer

Den mest kända förklaringen till varför föräldrar misshandlar sina barn torde vara att de själva blivit misshandlade i barndomen. Att som barn ha avvisats och misshandlats kan leda till en oförmåga att i vuxen ålder tillgodose sina egna barns behov.⁸⁸ Det beror ofta på att de av sina föräldrar har lärt sig att nedvärdera sig själva och de överför då lätt samma nedvärderingssätt på sina egna barn. Kanske har barnet egenskaper som påminner dem om mindre bra sidor hos sig själva varvid de för att markera avstånd från dem riktar sina aggressioner mot barnet istället för mot sina föräldrar.⁸⁹ En annan förklaring kan vara att barnet, genom att identifiera sig med och imitera sina föräldrar, har lärt sig att använda ett våldsamt beteende. Det innebär att barn som i hemmet ofta utsätts för och/eller bevittnar våld troligtvis lär sig att våld är ett acceptabelt sätt att uttrycka sin frustration på.⁹⁰ Jan Seidel menar att barn som upprepade gånger kommer i kontakt med våld lär sig att:

1. De människor som tycker mest om dig är också de som slår dig, vilket omvänt innebär: de människor du tycker om slår du.
2. Våld kan och bör användas för att uppnå önskvärda mål. Våldsutövningen blir moraliskt rättfärdigad i och med att det används för att lära barnet att undvika farliga situationer eller för att lära det att uppträda moraliskt riktigt.
3. Våld är tillåtet när andra metoder misslyckas. Våldet används för att man skall få igenom sin vilja. Detta kan, menar Seidel, i ogynnsamma fall påverka en person så till den grad att han/hon i de flesta interaktioner använder sig av våld.⁹¹

Studier pekar å andra sidan på att barnet oftast inte imiterar sina föräldrars våldsamma beteende i vuxen ålder. Förvisso har uppskattningsvis 70% av de föräldrar som utsätter sina barn för övergrepp upplevt samma sak under sin uppväxt. Å andra sidan är det omkring 30% av dem som under uppväxten utsatts för misshandel som själva misshandlar sina barn.⁹² Detta innebär alltså att föräldrar som misshandlar sina barn oftast själva har växt upp under misshandelsförhållanden. Ett misshandlat barn är emellertid inte predestinerat till att bli en förälder som misshandlar sina barn.

---

⁸⁷ Jan Seidel (1991), sid. 51.

⁸⁸ Jan Seidel (1991), sid. 70.

⁸⁹ Jan Seidel (1991), sid. 30.

⁹⁰ Miller-Perrin & Perrin, sid. 53.

⁹¹ Jan Seidel (1997), sid. 19.

⁹² Jan Seidel (1997), sid. 91.

tinerat att själv begå övergrepp som vuxen eftersom det trots allt är en minoritet som upprepar sina föräldrars gärningar. Byron Egeland med flera visade i ett mor/barnprojekt utfört i Minnesota som sträcker sig från år 1975 till slutet av 80-talet att mödrar som växt upp i en övergreppsmiljö själva misshandlade sina barn om de levde under betydande stress, exempelvis i form av fattigdom, otillfredsställande och destruktiv närmiljö. Kvinnor som lyckas bryta mönstret genom att inte misshandla sina barn kännetecknas, med utgångspunkt från mor/barnprojektets resultat, av följande drag:

1. De fick som barn känslomässigt stöd från en eller flera personer.
2. De kan kognitivt och emotionellt återkalla sin egen situation som barn.
3. De har i ungdomen eller i tidig ålder sökt professionell hjälp för sina problem.
4. De har en stabil, varaktig och stödjande relation till maken eller en vän.
5. De har tillgång till emotionellt stöd även utanför relationen till maken eller vännen.
6. Hemmiljön är stabil.
7. Deras livssituation präglas inte av stress i lika hög grad som övergreppsmödrarnas situation.
8. De upplever inte lika kraftig ångest.
9. De plågas inte lika mycket av depressioner.
10. De har högre IQ.
11. De har större förmåga till reflektioner.
12. De har större emotionell stabilitet, är inte lika överkänsliga och stressade och är mer självständiga än mödrar som begår övergrepp.⁹³

3.1.2.2 Personlighets- och karaktärsmodellen

Personlighets- och karaktärsmodellen utgår liksom den psykodynamiska modellen från psykologiska faktorer hos förövaren, men här är det misshandlarens egenskaper ”här och nu” som är avgörande. Många föräldrar som utsätter sina barn för misshandel har problem med att kontrollera sin ilska, har en lägre toleransnivå och är allmänt fientliga.⁹⁴

De misshandlande föräldrarna kan sammanställas i fyra olika grupper av personlighetsdrag. I den första gruppen är föräldrarna konstant fientliga och aggressivt inställda till sin omgivning. Den minsta provokation kan leda till ett utbrott som tar sig uttryck i misshandel. Föräldrarna i den andra gruppen är rigida, tvångsneurotiska, kalla och obevekliga i sin övertygelse. De begär total lydnad av sina barn och är inte mottagliga för kompromisser. Föräldrarna i denna grupp ser på sina barn som sin egendom, och anser att det är rätt att misshandla sina barn om de väljer att göra det. Passiva och beroende föräldrar kännetecknar den tredje gruppen; de är ofta deprimerade, på dåligt humör och omogna. En tendens till konkurrens, särskilt om den andre förälderns kärlek, mellan den misshandlande föräldern och barnen kan här iakttas. Den fjärde gruppen består av föräldrar som är frustrerade och besvikna

---

⁹³ Jan Seidel (1997), sid. 94f.

⁹⁴ Miller-Perrin & Perrin, sid. 33.

över sin roll; exempelvis över att gå hemma arbetslös när den andra föräldern arbetar. Frustrationen över den egna situationen leder till aggressioner som riktas mot barnen i form av sträng disciplin.⁹⁵

3.1.2.3 Psykiskt sjuka och utvecklingsstörda föräldrar

Den misshandelsform som förståndshandikappade föräldrar främst anses utsätta sina barn för är vanvård. De kan exempelvis ha en oförmåga att skydda barnet från farliga situationer, feldoserar mediciner och saknar förmåga att förstå ”barnets skiftande och mindre iögonfallande behov”.⁹⁶ Hur många utvecklingsstörda föräldrar som har barn är emellertid okänt.⁹⁷ Det är sällan som misshandeln grundar sig i allvarliga psykiska störningar hos föräldrarna. Enligt Jan Seidel är 10% av föräldrarna som misshandlar mentalt störda och lika stor andel är så pass missanpassade att deras beteende måste betraktas som onormalt.⁹⁸

3.1.3 Situationella faktorer

En del psykologer menar att stress och frustration kan utlösa ett våldsamt beteende. Kriser i form av dödsfall bland ens närmaste, allvarlig sjukdom, skilsmässa, att man blir arbetslös, otrohet från partners sida et cetera kan fungera så nedbrytande att benägenheten att begå övergrepp mot sitt barn blir stark.⁹⁹ Befintlig kriminalstatistik ger belägg för teorin att nytillkommen arbetslöshet, med den stress (exempelvis ekonomisk och psykologisk) den innebär, är en riskfaktor för barnmisshandel eftersom överrepresentationen bland dem som nyligen blivit arbetslösa var 2,5 gånger.¹⁰⁰ Ofta kan ett barn angripas eftersom det egentliga föremålet för frustrationen inte är tillgängligt. Om en person exempelvis fått sparken från sitt jobb kan han inte slå chefen på käften eftersom han då kan riskera att hamna i fängelse.¹⁰¹ Att hävda att stress i sig självt kan vara en förklaring till misshandel anser emellertid Jan Seidel vara felaktigt. Det är det först när exempelvis stress förekommer tillsammans med andra faktorer, till exempel att man vant sig vid att hantera problem med våld och ser detta som naturligt och rättfärdigt, som det kan sägas vara en viktig orsak till barnmisshandel. Alla har, enligt Seidel, potential eller kapacitet till att begå våld, men egna erfarenheter och andra faktorer är avgörande för att en våldshandling verkligen skall begås.¹⁰² Det är med andra ord viktigt att skilja mellan predisponerande och utlösande

---

⁹⁵ Cynthia Crosson-Tower, sid. 93.

⁹⁶ Kari Killén, sid. 151.

⁹⁷ Barbro Hindberg (1999), sid. 108.

⁹⁸ Jan Seidel (1991), sid. 48.

⁹⁹ Jan Seidel (1991), sid. 50.

¹⁰⁰ BRÅ-rapport 2000:15, sid. 40f.

¹⁰¹ Miller-Perrin & Perrin, sid. 29f.

¹⁰² Jan Seidel (1991), sid. 63.

faktorer. Med det förre menar man de bakomliggande orsakerna som i sig själva inte är tillräckliga för att utlösa misshandeln.¹⁰³

Alla familjer kan ibland ha problem, och även bra föräldrar kan vid enstaka tillfällen gripa för hårt om en arm eller med vilje säga något som sårar barnet. Seidel menar att cirka 90% av alla barn vid något tillfälle utsätts för någon form av övergrepp.¹⁰⁴ Det vore emellertid vanskligt att sätta stämpeln ”child maltreatment” även på dessa fall. Risken är att termen då blir så bred att den förlorar sin betydelse.¹⁰⁵

3.1.4 Sociologiska teorier om samhället och hemmiljön

3.1.4.1 Sociokulturella förklaringar och social kontroll

Ett annat sätt att angripa problemet är att se på det som ett samhällsproblem. Den sociologiska modellen innebär att man ser till beteendets samband med yttre omständigheter, närmare bestämt med sociokulturella faktorer. I flera källor anges att kulturella faktorer, exempelvis vad medierna förmedlar kan ha negativa influenser på samhället. Exempelvis påpekas att våldspräglade filmer, tidningar et cetera i för stor mängd kan leda till avtrubbning. Detta innebär i sin tur att den enskilda människan utvecklar en brist på inlevelseförmåga och empati, vilka är viktiga egenskaper när man som förälder skall fylla en omsorgsfull funktion. Samhället i stort kan påverkas av att exempelvis våld i filmer är accepterat, och i och med detta skapas också nytt våld i samhället.¹⁰⁶ Ju mer accepterat våld är och ju oklarare regler och sanktioner mot våld är, desto större fara råder för att barn blir utsatta för våld både i och utanför hemmet.¹⁰⁷

Nära till hands ligger då teorin om sociala band. Frågan som ställs är inte varför vissa slår, utan varför inte våld förekommer i alla familjer då samhället och kulturen uppmuntrar till våld. Teorin innebär att om en person har mycket att förlora på att begå våldshandlingar som sedan upptäcks blir han också mindre benägen att ta till våld. ”Informell social kontroll” i form av familj, skola, arbete och annat i omgivningen utgör en påverkan. Även risken att göra människor som betyder mycket för en besvikna och att förlora socialt anseende kan vara avgörande faktorer.¹⁰⁸ Formell kontroll, i det här fallet i form av det straffrättsliga systemet, kan fungera avskräckande; sannolikheten att åka fast och straffets stränghet vägs mot ”behovet” av att begå övergrepp. Den potentiella ”straffansvarskonstnaden” för misshandel av en familjemedlem är enligt många forskare alldeles för låg. Gelles och Strauss menar att ett skäl till att personer misshandlar familjemedlemmar kort och

---

¹⁰³ Jan Seidel (1991), sid. 50.

¹⁰⁴ Jan Seidel (1997), sid. 19.

¹⁰⁵ Miller-Perrin & Perrin, sid. 27.

¹⁰⁶ Miller-Perrin & Perrin, sid. 27f och Jan Seidel (1997), sid. 99.

¹⁰⁷ Jan Seidel (1991), sid. 53.

¹⁰⁸ Miller-Perrin & Perrin, sid. 30f.

gott är ”because they can”. Med detta menar de att kontrollen är otillräcklig och ”kostnaden” för låg för att misshandel skall motverkas. En vanlig, och ofta socialt accepterad, förklaring till övergreppen är att ”föräldrarna tappade kontrollen” vilken inte borde vara hållbar eftersom samma beteende mot en vuxen person klart anses utgöra ett brott.¹⁰⁹ En påverkansfaktor som förklarar detta borde kunna vara hur samhällets attityder till barn ser ut. Killén menar att en kultur som ser på barn som mindre värda i hög grad påverkar samspelet i familjen och samhället.¹¹⁰ Ett annat skäl till att bortförklaringarna till viss del accepteras kan vara det motstånd att splittra familjer som trots allt finns i samhället.¹¹¹

3.1.4.2 ”Strain theory”

”Strain theory”- stressteori - går ut på att stressfaktorer som uppkommer på grund av yttre omständigheter såsom dålig ekonomi, arbetslöshet, dålig hälsa, social isolering och trångt boende kan innebära en högre nivå av frustration i låginkomstfamiljer än i höginkomstfamiljer. Dessa omständigheter medför enligt den sociologiska modellen så stora känslor av förtvivlan, hopplöshet och likgiltighet att föräldrarna inte klarar av att ge sina barn den omsorg de behöver.¹¹² När stressen blir överväldigande går aggressionerna ut över barnen eller partnern. Hindberg menar även att det kan innebära särskilda svårigheter att vara invandrare eller flykting.¹¹³ Faktum är att andelen utrikes födda är överrepresenterade, i förhållande till sin andel av befolkningen, i den svenska kriminalstatistiken; 39% av gärningsmännen vid misshandel av små barn tillhör denna kategori. Svenskar med invandrarbakgrund (födda i Sverige med minst en utländsk förälder) är emellertid inte överrepresenterade. BRÅ menar att den höga andelen eventuellt kan bero på att invandrare löper större risk att anmälas, att den sociala situationen är sämre än för den genomsnittslige svensken samt att stress på grund av rotlöshet, främlingskap och upplevd diskriminering kan öka våldstendensen. Dessutom kan attityder ifråga om aga ha betydelse. Eftersom inget av fallen med invandrare som gärningsmän lett till mycket allvarliga skador hos barnen och skadorna ofta är av lindrigare art handlar det troligtvis oftare än bland svenskfödda personer om aga i bestraffande syfte.¹¹⁴

”Strain theory” har bekräftats i forskningen eftersom våld och övergrepp i hemmet förekommer i större utsträckning bland de som har låg inkomst, är arbetslösa et cetera.¹¹⁵ I Sverige finns en överrepresentation av arbetslösa, låginkomsttagare och lågutbildade bland de som är misstänkta för att ha misshandlat sina små barn. År 1997 var det fyra gånger så vanligt att en arbetslös anmäldes för barnmisshandel än en person som inte var arbetslös.

---

¹⁰⁹ Miller-Perrin & Perrin, sid. 31f.

¹¹⁰ Kari Killén, sid. 95.

¹¹¹ Miller-Perrin & Perrin, sid. 31f.

¹¹² Jan Seidel (1997), sid. 99.

¹¹³ Miller-Perrin & Perrin, sid. 29 och Barbro Hindberg (1999), sid. 57.

¹¹⁴ BRÅ-rapport 2000:15, sid. 41-43.

¹¹⁵ Miller-Perrin & Perrin, sid. 53.

Anmärkningsvärt är att siffran då ändå sjunkit betydligt de senaste åren. Anledningen tros vara att den ökande arbetslösheten gjorde att människor i alla sociala skikt blev arbetslösa varför gruppen ”späddes ut”.¹¹⁶ I familjer där en eller båda föräldrarna är utan arbete ägnar familjemedlemmarna mer tid tillsammans vilket i sin tur kan öka sannolikheten för att misshandel begås, så kallad ”time risk”.¹¹⁷

Som ovan nämnts finns även ett samband mellan förvärvsinkomst och anmälan om barnmisshandel; överrepresentationen blir större ju lägre inkomsten är. Ett annat anmärkningsvärt faktum är att 44% av de misstänkta personerna erhöll socialbidrag vilket kan jämföras med att endast 9% av Sveriges totala befolkning fick det. En betydligt större andel personer med högre inkomster anmäldes emellertid för barnmisshandel år 1997 än 1990. Detsamma gäller högutbildade personer. Förvisso finns ett starkt samband mellan låg utbildning och en högre frekvens av barnmisshandel, men från år 1990 till 1997 har andelen högskoleutbildade personer som anmäls för misshandel av småbarn ökat från 4% till 18%. Andelen högskoleutbildade i landet har ökat från 23% till 28% på samma tid, men det kan inte förklara en fyrdubbling av antalet anmälningar. BRÅ menar att det inte kan bero på att misshandeln har ökat bland de socialt väletablerade grupperna; snarare menar de att en ökad anmälningsbenägenhet i sin tur medfört att nya grupper blivit anmälda.¹¹⁸

3.1.4.3 Feministisk teori om manligt våld

Enligt den feministiska teorin kan övergrepp och våld mot barn och kvinnor i hemmet båda sammanfattas under rubriken ”manligt våld”, det vill säga de kan förstås som en del av ett kontinuum att män missbrukar makten de har i såväl familjen som samhället. Det kan i stort sägas vara ett samhällsproblem snarare än en familjefråga eftersom de anses grunda sig i det patriarkiskt konstruerade samhället; ”*because of the patriarchal social structure, women and children have inferior status and are subjected to male dominance*”.¹¹⁹ Patricia Bell menar att samhället ser på våld mot kvinnor och barn i hemmet som två separata problem och att manligt våld mot kvinnor inte erkänts i sig själv som en form av övergrepp mot deras barn.¹²⁰ Detta bekräftas av att fäder kan tilldelas vårdnaden om sitt barn vid en vårdnadstvist fastän han har brukat våld mot sin partner. Tendensen tycks enligt Bell vara att man ser på övergreppen som en privatsak mellan man och hustru utan att tänka på att det kan påverka mannens egenskaper som far.¹²¹

---

¹¹⁶ BRÅ-rapport 2000:15, sid. 40f.

¹¹⁷ M.E. Helfer et al, sid. 51 och Miller-Perrin & Perrin, sid. 28.

¹¹⁸ BRÅ-rapport 2000:15, sid. 36-38.

¹¹⁹ Cynthia Crosson-Tower, sid. 117.

¹²⁰ Patricia Bell, sid. 330.

¹²¹ Patricia Bell, sid. 332.

Internationella studier visar att barn till misshandlade mödrar löper upp till 15 gånger större risk att själva bli misshandlade.¹²² Enligt Barbro Hindberg kan det förmodas att män som utsätter sina hustrur för fysiskt och psykiskt våld ser på sina barn på samma sätt som de ser på sina hustrur, det vill säga som ägodelar som skall vara dem till lags, kontrolleras och bestraffas. Även om så inte är fallet far barnen illa av att pappan slår deras mamma.¹²³ Att vara ett hjälplöst vittne till våld och övergrepp kan ge lika allvarliga konsekvenser som när man själv är offret.¹²⁴

Bell menar att om man ser till effekterna av familjevåldet som en systematisk nedbrytning av familjemedlemmarnas självförtroende är det enkelt att förstå varför många kvinnor inte alltid har kapacitet att märka att deras barn far illa. När barnen ser sin mamma misshandlas och hur hon reagerar, förnekar och/eller rättfärdigar våldet lär de sig att det är något som man inte öppet diskuterar. Dessutom lär de sig att vad som sker i hemmet är privat. Detta medför att våldet accepteras som ett normalt eller åtminstone som ett regelbundet återkommande inslag i hemmet.¹²⁵

Bell påpekar att man till och med inom kriminologin ifrågasätter kvinnors och barns utsatthet. Detta baserar hon på att kriminologer utifrån statistiken över antalet polisanmälningar menar att kvinnors rädsla att utsättas för brott är irrationell. Istället anses unga män vara den grupp som löper störst risk att utsättas för brott. Detta är enligt Bell en förvrängning av verkligheten eftersom majoriteten av våldsbrott mot kvinnor och barn inträffar i hemmet och dessa brott sällan rapporteras till polisen. Hemmet kan med andra ord vara långt ifrån är en säker "fristad".¹²⁶ Ett fåtal av övergreppen som begås i hemmet rapporteras med andra ord till polisen och en minoritet av dessa leder till fällande domar. Bell hävdar därför att det manliga våldet är ett etablerat socialt problem som förtjänar resurser och uppmärksamhet för att en lösning skall kunna nås.¹²⁷

3.1.4.4 Kritik av de sociologiska förklaringsmodellerna

Jan Seidel kritiserar förklaringsmodellerna som utgår från att exempelvis yttre omständigheter och socioekonomiska förhållanden kan skapa ett våldsamt beteende. Han menar att de negligerar de psykologiska förhållanden som bestämmer om dåliga sociala omständigheter skall leda till bristande omsorg eller inte. En hög levnadsstandard och ett minimum av stress innebär inte automatiskt trygghet för barn. Dessutom utsätter långt ifrån alla fattiga, arbetslösa och socialt isolerade familjer sina barn för övergrepp och bristande omsorg.¹²⁸ Även på BRÅ menar man att exempelvis svåra socio

---

¹²² SOU 2001:18, sid. 52.

¹²³ Barbro Hindberg (1997), sid. 37.

¹²⁴ Barbro Hindberg (1997), sid. 53.

¹²⁵ Patricia Bell, sid. 137.

¹²⁶ Patricia Bell, sid. 148f och sid. 334.

¹²⁷ Patricia Bell, sid. 334.

¹²⁸ Jan Seidel (1997), sid. 100.

ekonomiska förhållanden inte kan ses som direkta orsaker till barnmisshandel; istället är det individuella och psykologiska faktorer som fungerar utlösande.¹²⁹

3.2 Konsekvenser för offret

Barnmisshandel ger inte upphov till en specifik ”symtombild”. Barn kan reagera olika på samma typ av misshandel. Jag kommer i det här avsnittet att redogöra för några olika psykiska och fysiska konsekvenser av barnmisshandel som kunnat påvisas.

3.2.1 Synliga och mätbara skador hos barnet

Vanliga allvarliga följder av fysisk misshandel är förlamning, nedsatt syn, försämrad hörsel, balansrubbnings, hyperaktivitet och intelligensdefekter. Dessa kan yttra sig, när barnet är i skolåldern, i läs- och skrivsvårigheter, försenad språkutveckling och talsvårigheter. Exempel på psykologiska och psykiatriska symtom hos fysiskt misshandlade barn är oförmåga att uppleva glädje, sömnlösning, raseriutbrott och hyperaktivitet, tydliga tecken på låg självkänsla och dålig självrespekt, tillbakadragenhet och misstänksamhet.¹³⁰

Den fysiska misshandeln är oftast synlig i form av blåmärken, frakturer, sår, brännskador et cetera. Det är emellertid inte de synliga skadorna som anses leda till långvariga känslomässiga, kognitiva och sociala problem som på sikt plågar barnet. Psykiatern Brandt F Steele menar att barn som skadar sig genom att exempelvis falla ner från ett träd, skära sig eller bränna sig på en spisplatta inte får några varaktiga psykiska men så länge de erhåller omsorg och tröst från sina föräldrar. Istället bryts barnet ned psykiskt beroende på vem det blir angripet och skadat av. Vid misshandel i hemmet angrips barnet av de personer som bör och skall värna om och bry sig mest om barnet. Detta medför att det inte finns något ställe för barnet att söka omsorg och tröst på, eftersom hemmet istället för en trygg plats blivit en plats av våld och förnedring.¹³¹

Det anses finnas starka belägg för ett samband mellan barnmisshandel och förändringar i hjärnans funktioner. Flera förändringar som har kunnat iakttagas med hjälp av exempelvis EEG (undersökning av hjärnans elektriska aktivitet) är av samma slag som vid ”uttalad och långvarig stress”. Överreaktioner, aggressivitet, dålig koncentrationsförmåga, inlärningssvårigheter et cetera anses grunda sig i neurobiologiska förändringar. De stressutlösta förändringarna kan även påträffas hos barn som inte själva blivit misshandlade men

---

¹²⁹ BRÅ-rapport 2000:15, sid. 38.

¹³⁰ Jan Seidel (1991), sid. 19.

¹³¹ M.E. Helfer et al, sid. 80.

som har bevittnat våld i hemmet.¹³² Cynthia Crosson-Tower menar att bevittnande av våld i hemmet kan medföra samma psykiska effekter som hos barn som utsätts för direkt våld. Arvet som barnet tar med sig från sitt våldssamma hem kan vara dåligt självförtroende, försenad utveckling, depression, akut ångest och våldsamt beteende.¹³³

Enligt kommittén mot barnmisshandel kan barn som utsätts för långvariga eller upprepade traumatiska erfarenheter utveckla ett förnekande och en psykisk avskärmning. Barn som lever i situationer där våld och aggressioner när som helst kan ”brisera”, och gå ut över dem själva eller en annan familjemedlem, befinner sig i ett konstant spänningstillstånd; de tvingar sig själva till att döva rädslan varvid deras förmåga till medkännande minskar. Detta kan i sin tur leda till en avvikande social utveckling.¹³⁴ Traumatiska händelser kan uppta större delen av barnets tankar. Det finns emellertid de som hanterar sin ångest genom att förtränga händelserna.¹³⁵

3.2.2 Psykiska och utvecklingsmässiga konsekvenser

Seidel menar att i motsats till den aktiva fysiska misshandeln, som ofta är situationsbestämd, är den aktiva psykiska misshandeln mer kontinuerlig och kan pågå under hela uppväxten. Psykiska sår är ofta svårare att läka än fysiska.¹³⁶ Ett barn som blir avvisat av sina närmaste och som lär sig att det inte duger och är oönskat ”förlorar förfästet och därmed tron på att det någonsin kommer att göra det som är riktigt”.¹³⁷ En vidare följd av detta är att barnet inte uppfattar sig vara värt andras sympatier vilket förhindrar positiva kontakter; relationerna till andra präglas av skygghet, misstänksamhet et cetera.¹³⁸ Hindberg menar att psykisk försummelse inte lämnar några synliga tecken, förutom i de allra grövsta fallen, men att de ändå kan ha en förödande inverkan på barnets utveckling. Den påverkar barnets självkänsla negativt och ger även effekter på den sociala, emotionella och kognitiva utvecklingen. Konsekvenserna är med andra ord inte alltid direkt synliga men kan bli påtagliga när barnet blivit äldre.¹³⁹

Det finns viktiga skillnader i de utvecklingsmässiga konsekvenserna av olika former av bristande omsorg. Bland annat har klara skillnader i beteenden hos barn som blir fysiskt misshandlade påvisats jämfört med barn som blir försummade. De fysiskt misshandlade barnen har genomgående ett besvärligt temperament, får raseriutbrott när de blir stressade och är måttligt fördröjda i sin utveckling. Försummade barn är däremot ofta passiva, hjälplösa vid stress och starkt fördröjda i sin utveckling. Det går emellertid inte, enligt

---

¹³² SOU 2001:18, sid. 91.

¹³³ Cynthia Crosson-Tower, sid. 110.

¹³⁴ SOU 2001:18, sid. 51.

¹³⁵ Arnell & Ekbom, sid. 53.

¹³⁶ Jan Seidel (1991), sid. 25.

¹³⁷ Jan Seidel (1991), sid. 26.

¹³⁸ Jan Seidel (1991), sid. 29.

¹³⁹ Barbro Hindberg (1999), sid. 70.

Jan Seidel att dra några säkra slutsatser eftersom olika typer av brist i omsorg kan överlappa varandra och en typ kan ta sig olika uttryck. Forskning har emellertid påvisat att barn som utsatts för aktiva psykiska övergrepp i kombination med passiva psykiska övergrepp (känslomässig försummelse) har stora kognitiva och socioemotionella problem som negativism, extrem egoism, aggressivitet och kriminella tendenser”.¹⁴⁰ Konsekvenserna av känslomässig försummelse kan vara reducering av barnets intellektuella kapacitet, anknytningsproblem och brist på socioemotionell kompetens. Detta är, enligt Seidel, ”särskilt oroväckande, inte minst med tanke på att det antagligen är just denna form av övergrepp som går obemärkt förbi”.¹⁴¹

3.2.3 Brottsoffret som vuxen

Det finns vetenskapliga belägg för att misshandel i unga år kan ge upphov till symtom i vuxen ålder såsom ätstörningar, alkoholberoende och svårigheter att själv knyta an till sitt barn.¹⁴² Även en större risk för självmord anses finnas bland de som utsatts/utsätts för barnmisshandel. Den största risken för detta verkar emellertid finnas hos de som utnyttjats sexuellt eller utsatts för allvarliga psykiska trakasserier.¹⁴³

Barn som varit utsatta för eller bevittnat våld i familjen anses som tidigare nämnts löpa ökad risk att själva bli ”nästa generations” förövare men de riskerar även att reviktimeras. Utsatta barn - främst pojkar - kan tänkas identifiera sig med förövaren och i sin tur utsätta hustru eller barn för samma sak. För flickors del anses det vara större risk att de identifierar sig med offret, det vill säga sin mamma eller sig själva, och därmed skapar en kronisk offeridentitet. Detta kan leda till att de själva i vuxen ålder blir offer för övergrepp eller att deras barn blir det. Barbro Hindberg menar att upprensningstvånget är starkt när det gäller familjevåld.¹⁴⁴ Amerikansk forskning visar att en majoritet av dem som lagförts för våldsbrott utsatts för någon form av misshandel som barn.¹⁴⁵ Som tidigare har framgått är det emellertid en minoritet av fysiskt misshandlade barn som i vuxen ålder utsätter sina familjemedlemmar för våld. Även ett kriminellt beteende i övrigt utvecklas av en minoritet av personer som misshandlats som barn.¹⁴⁶ Undersökningar visar också att försummade barn oftast inte blir kriminella eller våldsbenägna.¹⁴⁷

---

¹⁴⁰ Jan Seidel (1997), sid. 136f.

¹⁴¹ Jan Seidel (1997), sid. 139.

¹⁴² SOU 2001:18, sid. 91.

¹⁴³ SOU 2001:18, sid. 91.

¹⁴⁴ Barbro Hindberg (1990), sid. 5.

¹⁴⁵ Jan Seidel (1997), sid. 151.

¹⁴⁶ Miller-Perrin & Perrin, sid. 82.

¹⁴⁷ M.E. Helfer et al, sid. 370.

4 Vad är sexuella övergrepp mot barn?

Till skillnad från barnmisshandel har incest alltid betraktats som ett brott. Fram till 1937 skuldbelades emellertid inte bara den vuxne gärningsmannen utan även offret kunde anses vara straffansvarig om han/hon var över 15 år även om övergreppen påbörjats när offret var minderårigt.¹⁴⁸ Jag kommer fortsättningsvis att vara försiktig i min användning av ordet incest eftersom det även innefattar frivilliga sexuella handlingar mellan vuxna släktingar.

All sexuell samvaro mellan barn under 15 år och vuxna skall klassificeras som övergrepp.¹⁴⁹ Övergreppen kan innefatta allt från att barnet tvingas titta i pornografiska tidningar tillsammans med den vuxne till orala, anala och vaginala samlag. Andra exempel på sexuella övergrepp är sexuellt betonade smekningar och kyssar, att onanera inför barnet eller tvinga barnet att onanera åt sig och att blotta sig.¹⁵⁰ Att hävda att barnet var samarbetsvilligt eller till och med förföriskt är inte ett hållbart försvarsargument.¹⁵¹ Detta eftersom ett barn vare sig är psykiskt, fysiskt eller sexuellt moget för vuxen sexualitet och att det inte kan ge sitt ”informerade samtycke” till sexuell samvaro med en vuxen.¹⁵² Vad gäller omyndiga barn över 15 år, det vill säga de som är 15-17 år, krävs för att all sexuell samvaro skall räknas som ett övergrepp att den vuxne, exempelvis i egenskap av vårdnadshavare, utnyttjar barnets beroendeställning.¹⁵³

4.1 Pedofili och incesttabu

Vuxna som är känslomässigt och sexuellt attraherade av barn benämns pedofiler. Pedofiler utanför familjen skiljer sig från incestförövare i den mån att de huvudsakligen fokuserar på barn som sexualobjekt. De har en oförmåga att etablera en relation till jämnåriga. Dessutom är de ofta av uppfattningen att det bästa sättet att uttrycka kärlek barn och vuxna emellan är genom sex.¹⁵⁴ Forskare har indelat pedofilerna i olika grupper; jag anser att de kan delas upp i två eftersom till synes samma fenomen endast har fått skilda namn av olika forskare. *Den fixerade eller preferensbetingade pedofilen* är sexuellt avvikande genom att sexualdriften permanent riktas mot barn. Andra vuxna är för krävande som partners och umgänge med barn ger därför ett större känslomässigt utbyte. *Den regredierade eller situationsbetingade*

---

¹⁴⁸ Justitiedepartementet, sid. 37.

¹⁴⁹ Justitiedepartementet, sid. 37. Det framkommer även av 6:4 BrB.

¹⁵⁰ Allmänna råd från Socialstyrelsen 1991:3, sid. 16.

¹⁵¹ Justitiedepartementet, sid. 37.

¹⁵² Allmänna råd från Socialstyrelsen 1991:3, sid. 16.

¹⁵³ Se 6:4 BrB.

¹⁵⁴ M.E. Helfer et al, sid. 86.

pedofilen är en till synes normal vuxen, som i krissituationer blir så hämmad i sina sociala och sexuella känslor att han vänder sig till ”en mindre komplicerad partner än en vuxen - sitt eget barn.” Denna typ av pedofil kan ha kluvna känslor vad gäller sin sexualitet, ha dåligt självförtroende och vara ”socialt handikappad”. Detta kan bero på exempelvis psykiska trauman under uppväxten. När den situationsbetingade pedofilen lever i harmoni och är psykiskt balanserad fungerar han ”normalt”. I samband med en kris, exempelvis vid en skilsmässa, klarar han emellertid inte av att på egen hand hantera sin ångest. Ofta blir han för hämmad för att etablera ett nytt förhållande med en vuxen partner. En svagare och mer lättillgänglig partner i form av ett barn kan därför bli mer attraktiv.¹⁵⁵ Teorin om den regredierade/situationsbetingade pedofilen kom till när man talade med föräldrar som utsatt sina barn för övergrepp. De flesta forskare menar att de incestuösa papporna har en pedofil läggning, även om de inte varit medvetna om det eller ens erkänner det för sig själva.¹⁵⁶ Fixerade/preferensbetingade pedofilers sexuella intresse är främst riktat mot pojkar medan regredierade/situationsbetingade pedofiler främst vänder sig till flickor.¹⁵⁷

Peter L Martens menar att det inte är helt riktigt att kalla alla som begår sexuella övergrepp mot barn för pedofiler. De kan istället vara brottslingar som även förgriper sig på maktlösa vuxna. Motivet är inte alltid sexuellt utan övergreppet kan istället vara en form av maktutövning.¹⁵⁸

Enligt Brandt F Steele finns det i samhället en viss ovilja att föra en öppen diskussion kring sexualitet och incest. Tabu som råder kring incestbegreppet har snarare hämmat diskussionen om incest än förhindrat incesten i sig. Allt hemlighetsmakeri som omgärdar incesten kan medföra att offren själva känner skuld varför de inte vågar avslöja vad de utsätts för.¹⁵⁹ Patricia Bell påpekar att hon i sitt arbete uppmärksammat en stark motsträvighet att acceptera existensen och omfattningen av sexuella övergrepp mot barn inom familjen.¹⁶⁰ David Finkelhor menar att även om allmänheten idag är bättre informerad om sexuella övergrepp mot barn så finns fortfarande vanföreställningen att främlingar i stor utsträckning utgör det största sexuella hotet mot barn. Han påpekar att allmänheten säkerligen har vetskap om att de som begår sexuella övergrepp med stor sannolikhet är närstående till barnet. Det är emellertid obehagligt att föreställa sig att gärningsmän kan finnas bland vänner, grannar, släktingar et cetera varför människor håller fast vid tanken att sexualbrottslingar är främlingar.¹⁶¹

---

¹⁵⁵ Peter L Martens (1991:1), sid. 16f och Cynthia Crosson-Tower, sid. 132.

¹⁵⁶ Margareta Edling, sid. 8

¹⁵⁷ Allmänna råd från Socialstyrelsen 1991:3, sid. 19.

¹⁵⁸ Margareta Edling, sid. 7.

¹⁵⁹ M.E. Helfer et al, sid. 83f.

¹⁶⁰ Patricia Bell, sid. 14.

¹⁶¹ Patricia Bell, sid. 3f.

4.2 FN:s barnkonvention artikel 34

Den ovan nämnda artikel 19 innefattade olika former av vanvård, misshandel och utnyttjanden, inklusive sexuella övergrepp. Artikel 34 inriktar sig däremot specifikt på olika former av sexuella övergrepp; punkterna b) och c) är inte aktuella för detta arbete. Artikeln lyder:

Konventionsstaterna åtar sig att skydda barnet mot alla former av sexuellt utnyttjande och sexuella övergrepp. För detta ändamål skall konventionsstaterna särskilt vidta alla lämpliga nationella, bilaterala och multilaterala åtgärder för att förhindra

a) att ett barn förmås eller tvingas att delta i en olaglig sexuell handling;

b) att barn utnyttjas i prostitution eller annan olaglig verksamhet;

c) att barn utnyttjas i pornografiska föreställningar och pornografiskt material.

Sjätte kapitlet BrB täcker, som kommer att konstateras nedan, sexualbrott mot barn både vad gäller tvång eller förhållanden då barnet förmås till att delta i en olaglig sexuell handling. Socialtjänsten är även skyldig att ingripa till skydd för barnets bästa med stöd av SoL eller LVU (se mer om detta i kapitel 6).

4.3 Sexualbrott enligt brottsbalken

Den typ av sexualbrott som jag anser vara av intresse för detta arbete är BrB 6:4 om sexuellt utnyttjande av underårig, men jag kommer även att gå in på bestämmelserna om våldtäkt, sexuellt tvång och sexuellt utnyttjande.¹⁶²

Med våldtäkt enligt 6:1 BrB menas att någon använder sig av våld eller hot för att tilltvinga sig samlag. Det är jämställt med våld att försätta någon i vanmakt eller liknande tillstånd, exempelvis genom att lura i offret berusningsmedel. Samlagsliknande övergrepp, orala och anala, täcks också av paragrafen. För att brottet skall bedömas som grovt skall särskilt beaktas, om våldet var livsfarligt eller om den som har begått gärningen tillfogat allvarlig skada eller allvarlig sjukdom eller, med hänsyn till tillvägagångssättet eller offrets låga ålder eller annars, visat särskild hänsynslöshet eller råhet. Ett sexuellt övergrepp kan klassificeras som grov våldtäkt vid upprepade och/eller utdragna övergrepp mot minderårig, oberoende av det våld eller hot som använts.¹⁶³

Sexuellt tvång enligt 6:2 BrB är att använda olaga tvång för att förmå någon till sexuellt umgänge. Tvånget kan innefatta olika former av hot och/eller

---

¹⁶² De två sistnämnda har jag med för att kunna jämföra dess brottsrekvisit med de som uppställs i 6:4 BrB.

¹⁶³ Prop. 1991/92:35, sid. 14.

våld. Sexuellt utnyttjande enligt 6:3 BrB innebär att en person som har sexuell umgänge med någon därigenom missbrukar hans eller hennes beroendeställning eller utnyttjar hans eller hennes hjälplösa tillstånd, psykiska sjukdom eller psykiska utvecklingsstörning. Inslag av våld och hot behöver inte förekomma för att denna bestämmelse skall vara tillämplig.

Bestämmelsen om sexuell utnyttjande av underårig i paragraf 6:4 lyder:

Har någon sexuellt umgänge med den som är under arton år och som är avkomling till eller står under fostran av honom eller henne eller för vars vård eller tillsyn han eller hon har att svara på grund av en myndighets beslut, döms för sexuell utnyttjande av underårig till fängelse i högst fyra år. Detsamma skall gälla om någon, i annat fall än som avses förut i detta kapitel, har sexuellt umgänge med barn under femton år.

Om den som har begått gärningen visat särskild hänsynslöshet mot den underårige eller om brottet på grund av dennes låga ålder eller annars är att anse som grovt, skall dömas för grovt sexuell utnyttjande av underårig till fängelse, lägst två och högst åtta år.

Trots rubriceringen sexuell utnyttjande av underårig uppställs inte något krav på att den underårige ”utnyttjats” i den mening som avses i 6:3. Även om den underårige frivilligt ingått den sexuella förbindelsen och till och med tagit initiativ till den anses den vuxne ha begått en brottslig gärning. Någon bevisning i utnyttjandefrågan behöver med andra ord inte läggas fram när offret är under 15 år.¹⁶⁴ Som framgår av lagtexten behöver ingen form av våld eller tvång förekomma. Det kan istället vara fråga om övertalning eller annat utnyttjande av det underläge som en vuxen person har i förhållande till barn och ungdomar.¹⁶⁵

Med sexuell umgänge avses sexualhandlingar av såväl hetero- som homosexuell natur, vilka ”typiskt sett avser att tillfredsställa eller uppväcka bådas eller enderas sexuella drift”. Om handlingen sedan faktiskt medfört en direkt tillfredsställelse eller ej är inte av avgörande betydelse. Förutom ”regelrätta” hetero- och homosexuella samlag avses även samlagsförsök och samlagsliknande handlingar. Det är inte nödvändigt att offrets och gärningsmannens könsdelar rör vid varandra; det kan anses som tillräckligt att exempelvis gärningsmannen med sitt könsorgan berör en annan del av offrets kropp. Någon form av direkt kroppslig beröring bör föreligga men är inte nödvändig; samlagsliknande handling kan förekomma även om offret exempelvis fortfarande har underkläder på sig. När gärningsmannen med munnen, tungan eller händerna berör offrets könsorgan eller offret gör detta med gärningsmannens könsorgan anses sexuell umgänge förekomma. För att sexuell umgänge skall anses förekomma krävs även en viss varaktighet; exempelvis räknas inte en flyktig beröring av den andres yttre könsorgan. I NJA 1996 s. 461 var fråga om en man som systematiskt och under en längre tid

---

¹⁶⁴ Lena Holmqvist et al, sid. 279.

¹⁶⁵ Prop. 1991/92:35, sid. 10.

begått övergrepp mot en flicka. Han hade gnidit sitt könsorgan mot hennes bakdel och lår och vid flera tillfällen fått utlösning. Trots att båda varit iförda underkläder och byxor ansågs handlingarna haft en så påtaglig sexuell prägel och innefattat en så allvarlig kränkning av flickans sexuella integritet att de var att anse som sexuellt umgänge (brottet klassificerades som grovt sexuellt utnyttjande av underårig) i BrB:s mening.¹⁶⁶

I 6:4, 1 st BrB stadgas om straff för den som har sexuellt umgänge med person som är under 18 år och som är avkomling till eller står under fostran av gärningsmannen eller för vars vård eller tillsyn denne har att svara på grund av myndighets beslut. Som avkomling räknas biologiskt barn, barnbarn et cetera. Styvföräldrar och adoptivföräldrar räknas med andra ord inte in under denna beteckning. Med personer under vars fostran barnet står avses exempelvis adoptivföräldrar eller särskilt förordnad förmyndare. Emellertid omfattas även personer som inte har rättslig vårdnad av den underårige - exempelvis den som sammanbor eller är gift med den underåriges vårdnadshavare eller någon som utan myndighets beslut tjänstgör som fosterförälder - av bestämmelsen. Personer som på grund av myndighetsbeslut svarar för den underåriges vård och tillsyn, exempelvis med stöd av LVU, omfattas också av bestämmelsen.¹⁶⁷ Andra meningerna i första stycket innefattar fall där någon har sexuellt umgänge med barn under 15 år; här krävs alltså inte att offer och gärningsman har någon form av förhållande som tidigare nämnts.¹⁶⁸

Andra stycket i 6:4 gäller förutsättningarna för grova fall. Försvårande omständigheter kan vara att den underårige har utnyttjats vid upprepade tillfällen och/eller att den underårige lidit psykisk och fysisk skada av övergreppet. Offrets låga ålder kan också ha betydelse vid en bedömning av brottets svårighetsgrad.¹⁶⁹ I förarbetena betonas att det inte behöver innebära att ett brott mot ett mindre barn med hänsyn till övriga omständigheter bör bedömas som grovt eller att ett brott mot ett barn i den ”övre delen av ålderssektorn” *inte* bör bedömas som grovt.¹⁷⁰ När förutsättningarna i första stycket första meningerna är uppfyllda skall inte brottet bestraffas enligt bestämmelserna i 6:2 och 6:3 om sexuellt tvång respektive sexuellt utnyttjande. Gärning som innefattar sådant tvång till samlag eller motsvarande som avses i 6:1, det vill säga våldtäkt, skall normalt bedömas som grovt sexuellt utnyttjande av underårig. Om gärningen anses utgöra grov våldtäkt skall emellertid gärningsmannen dömas för grov våldtäkt.¹⁷¹ I NJA 1992 s. 446 fälldes den åtalade till ansvar för både grov våldtäkt och grovt sexuellt utnyttjande av underårig av sin dotter. Eftersom de olika våldtäktsbrotten utgjort delar av en serie våldtäkter och inneburit en grov kränkning av flickans personliga integritet samt eftersom de riktat sig mot en underårig dotter ansågs de utgö

---

¹⁶⁶ Lena Holmqvist et al, sid. 270ff.

¹⁶⁷ Lena Holmqvist et al, sid. 279f.

¹⁶⁸ Lena Holmqvist et al, sid. 280f.

¹⁶⁹ Lena Holmqvist et al, sid. 281f.

¹⁷⁰ Prop. 1991/92:35, sid. 15.

¹⁷¹ Lena Holmqvist et al, sid. 281f.

ra grov våldtäkt. Gärningsmannen hade emellertid även vid flera tillfällen inte använt sig av våld eller hot som inneburit trängande fara. Han ansågs emellertid ha handlat så hänsynslöst mot sin dotter att han i den delen kunde fällas till ansvar för grovt sexuellt utnyttjande av underårig.

4.4 Den icke sexuellt utnyttjande föräldrarnas garantställning

4.4.1 Straffansvar för medverkan och för underlåtenhet att avslöja brott

Även vid sexuella övergrepp mot barn borde förälder på grund av sin garantställning vara skyldig att skydda sitt barn. Därför borde av samma skäl som angivits i avsnitt 2.4.2, förälder som genom råd eller dåd, det vill säga handling eller underlåtenhet att avvärja handlingen, främjat ett sexuellt övergrepp oavsett om det är ringa, av normalgraden eller grovt kunna ådömas ansvar för medverkan enligt 23:4 BrB.

Sedan år 1998 är, enligt 6:12 och 23:6 BrB, underlåtenhet att avslöja grovt sexuellt utnyttjande av underårig belagd med straffansvar. Villkoren är desamma som för underlåtenhet att avslöja grov misshandel som är å färde enligt 3:11 och 23:6 (se avsnitt 2.4.1). Även här kan det vara svårt att avgöra om den andre föräldern insett eller bort inse att brott var ”å färde”, men eftersom sexuella övergrepp i hemmet ofta begås upprepade gånger anser jag att misstanke om att ett nytt övergrepp är å färde kan vara befogad, om ett eller flera övergrepp redan har begåtts. Det kan exempelvis hända att föräldern till en början inte kände till övergreppen men att han/hon efter hand fått information om eller misstänkt att de har inträffat.

4.4.2 Feministisk teori om moderns moraliska ansvar vid incestuösa övergrepp

Patricia Bell menar att hon i sitt arbete stött på åsikten att modern omöjligt kan ha undgått att lägga märke till att sexuella övergrepp förekommit i hemmet. Hon citerar i sin undersökning Ruth S Kempe och C Henry Kempe som i sin bok ”Barnmisshandel” från år 1978 påstår sig inte ha träffat på en enda oskyldig mamma vid fall av långvarig incest i hemmet. De menar att många av de män som gradvis ”glidit mot” ett incestuöst beteende fått den avgörande knuffen från maken som sett till att far och dotter fått spendera tid ihop på egen hand. De betonar också att modern, trots sin avgörande roll i de sexuella övergreppen, undkommer det straff som fadern troligtvis ådöms.¹⁷² Bell kritiserar inte helt oväntat detta uttalande. Hon anser att

---

¹⁷² Kempe & Kempe, sid. 59f.

männen här görs till offer som inte kan hindra sig själva från och därmed ohjälpligt glider in i ett brottsligt beteende. Mödrarna till barnen som utsatts för sexuella övergrepp tillmäts däremot en aktiv roll i övergreppen. Bell citerar även psykologerna Rita och Justice Blair som menar att mamman spelar en nyckelroll i familjer där fadern utövar incest mot sitt barn genom att hon håller en känslomässig distans till sina familjemedlemmar. Om exempelvis modern inte uppmärksammar sin dotter tillräckligt inbjuder hon dottern till fientligt beteende och hämndbegär. Genom att överge sin make i form av att dra sig från honom på det sexuella planet inbjuder hon i sin tur honom till att vända sig till sin dotter. Dessa är exempel på teorier som på engelska benämns "mother blaming". Bell menar att mödrar ofta angrips utan att någon som helst kritisk eftertanke ägnas åt hur samhällets syn och förväntningar på moderns roll i familjen ser ut. Hon påpekar att situationer som i litteraturen angivits som tillfällen då mödrarna "överger" sina barn - gå till arbetet, gå ut och roa sig, ha vänner utanför hemmet, bli sjuk, deprimerad, gravid et cetera - bara är tecken på att kvinnorna har ett eget liv även utanför hemmet. Att kalla detta för att överge sina barn anser Bell vara ett uttryck för den sexistiska konstruktionen av kvinnans roll i familjen.¹⁷³

Kvinnor får ofta skulden för att de "låter" övergreppen pågå men Bell menar att mannen ofta manipulerar sin partner på ett sätt som gör att han ostört kan begå övergrepp mot sitt barn.¹⁷⁴ Hon anser dessutom att barn definieras som oskyldiga offer medan kvinnor generellt sett anses som delaktiga i övergreppen som begås mot dem.¹⁷⁵

Det förekommer alltså att praktiker och teoretiker indirekt beskyller kvinnan när incest förekommer i en familj. Anklagelserna delas enligt Bell upp i två, "hon måste ha vetat" och "hon borde ha vetat". "Hon måste ha vetat" uttrycker ett förnekande av att incest faktiskt kan döljas för modern och ett antagande att mödrar som hävdar att de inte haft vetskap om övergreppen förtränger sanningen. Bell har med hjälp av sina intervjuer lagt fram fyra faktorer som förklarar varför mödrarna inte kan ha känt till övergreppen:

1. Övergreppen begås i moderns frånvaro. Det kan vara när modern sover, befinner sig på jobbet eller av annan anledning inte finns i hemmet.
2. De sexuella övergreppen begås under "normala aktiviteter med fadern", exempelvis när fadern badar barnet, nattar det, när de är på utflykt eller när barnet är hemma hos fadern efter en skilsmässa.
3. Fadern manipulerar sitt barn att inte berätta om övergreppen för någon, exempelvis genom att hota barnet, säga att det är deras egen hemlighet eller att mamma i vilket fall aldrig kommer att tro på det. Det är inte alltid som hot förekommer utan ofta räcker auktoriteten som barnet uppfattar att föräldern har för att det skall tiga om övergreppen.
4. Barnet väntar i flera år med att berätta bland annat av rädsla för att familjen skall splittras.

---

¹⁷³ Patricia Bell, sid. 12f.

¹⁷⁴ Patricia Bell, sid. 330.

¹⁷⁵ Patricia Bell, sid. 14.

Anledningarna till att mödrarna inte känt till övergreppen är alltså att de har blivit begångna i deras frånvaro, att de inte kunde särskiljas från normal samvaro mellan fader och barn samt för att ingen talade om det för dem.¹⁷⁶

Åsikten att ”hon borde veta” överbevisas emellertid inte med hjälp av dessa förklaringar. Bell menar därför att vi måste bryta isär anklagelsen och se till den ”normativa konstruktionen” som finns i den. Incestuösa övergrepp är för det första inget som anses förenligt med ett normalt familjeliv. Ett normalt familjeliv anses grunda sig på heterosexuellt partnerskap, likvärdiga maktförhållanden och på att barnen är föremål för gemensam(t) omsorg, stöd och skydd. För det andra finns ett antagande att de som begår sexuella övergrepp kvalitativt går att särskilja från andra, normala män. Incestutövaren måste vara så radikalt annorlunda jämfört med andra män och hans förhållande till barnen så onormalt att det är omöjligt att undgå. Ord som far, familjeman och make är konstruerade på ett sätt som utesluter att samma man kan vara våldtäktsman, pedofil et cetera. För det tredje ryms i anklagelsen en uppfattning av hur en mor skall vara. Antagandet är inte bara att modern ser och vet allt samt är ständigt närvarande, utan också att med moderskapet följer ett sjätte sinne vad gäller barnens välbefinnande. För det fjärde finns en konstruktion som idealiserar begreppet barndom till en tid fri från våld och övergrepp.¹⁷⁷ Denna uppfattning kan, enligt Bell, även finnas hos mödrarna till barn som utsätts för sexuella övergrepp vilket kan vara en förklaring till att de inte misstänker att deras barn utsätts för brott.¹⁷⁸

4.5 Sexuella övergrepp - en statistisk överblick

År 1997 anmäldes 7.695 sexualbrott i Sverige. 538 av dessa utgjordes av sexuellt utnyttjande av underårig med en familjemedlem som gärningsman. Cirka tre fjärdedelar av dessa var av heterosexuell karaktär och nästan en fjärdedel av homosexuell karaktär.¹⁷⁹ I endast två fall var kvinnor misstänkta förövare.¹⁸⁰

Brottsutvecklingen vad gäller sexualbrott mot barn kännetecknas av en u-kurva som gick kraftigt uppåt under 1990-talets första hälft. De anmälda sexualbrotten minskade kraftigt från år 1965 till början av 1970-talet; under denna period diskuterades en sänkning av gränsen för sexuellt umgänge till 14 år samt avkriminalisering av incest och sexuellt ofredande utom då det riktade sig mot barn under 10 år (se exempelvis SOU 1976:9). I början av 1980-talet ökade anmälningarna vilket kan bero på den så kallade incestdebatten som inleddes år 1982.¹⁸¹

---

¹⁷⁶ Patricia Bell, sid. 324f.

¹⁷⁷ Patricia Bell, sid. 325f.

¹⁷⁸ Patricia Bell, sid. 329.

¹⁷⁹ BRÅ-rapport 1998:2, sid. 73.

¹⁸⁰ BRÅ-rapport 1998:2, sid. 82.

¹⁸¹ BRÅ-rapport 1998:2, sid. 76f.

Polisanmälningarna av sexualbrott mot barn under 15 år ökade markant under 1990-talets början. År 1987 redovisades för första gången antalet fall av sexuellt utnyttjande med mera av minderårig, där offret hade en relation till gärningsmannen, i kriminalstatistiken. Nyss nämnda år var antalet polisanmälningar av sexuellt utnyttjande begånget av till barnet närstående person (det vill säga familjemedlem) 300, år 1993 hade anmälningarna ökat till 1.200 varefter en kraftig minskning följde för att år 1996 stabiliserades till omkring 550. Ett skäl till den plötsliga nedgången kan tänkas vara att fall där personer som dömts för sexualbrott mot barn visat sig vara oskyldiga uppmärksammats i medierna. Detta kan vara en bidragande orsak till den minskade anmälningbenägenheten. 1990-talet i Sverige kännetecknades även av en utvidgning av själva debatten om sexualbrott mot barn. På 1980-talet låg fokus på sexualbrott mot barn inom familjen, vilket delvis kan förklara uppgången av antalet anmälningar av denna brottstyp fram till år 1993.¹⁸² 1990-talets debatt var mer inriktad på pedofili och barnpornografi.¹⁸³

Mörkertalet anses vara stort när det gäller sexualbrott vilket bland annat beror på att sexuella övergrepp är kränkande för offret. Att sedan gå till polisen och redogöra för brottet kan kännas ”motigt och besvärande”. Anmälningbenägenheten är ännu mindre när gärningsman och offer är bekanta eller släkt med varandra. Det finns alltså en omfattande dold brottslighet vad gäller sexualbrott och enligt BRÅ kan inte några säkra slutsatser dras om den faktiska sexualbrottsligheten utifrån den registrerade brottsligheten.¹⁸⁴ Enligt 1998 års sexualbrottskommitté har offerundersökningar visat att så få som mellan 5 och 10% av de som blivit utsatta för sexuella övergrepp anmäler det till polisen.¹⁸⁵

När gärningsmannen är obekant för barnet sker ofta övergreppet utomhus. Fysiskt våld är ovanligt men i cirka en tredjedel av fallen förekommer någon form av tvång. Ofta begränsar sig övergreppet till ”kladd utanpå kläderna” och sexuella anspelningar eller gester.¹⁸⁶ Mer än hälften av de för brottsoffren obekanta personerna hade tidigare dömts för sexualbrott mot barn och en fjärdedel av dem hade en anteckning om tidigare sexualbrott mot barn.¹⁸⁷ Martens menar att ju längre den sociala distansen mellan barnet och gärningsmannen är desto större andel av de misstänkta har tidigare begått ett sexualbrott.¹⁸⁸ Sexuella övergrepp i hemmet och familjevåld kännetecknas ofta av upprepade handlingar som sträcker sig över en längre tid medan blottning och sexuella ofredanden utomhus är mer isolerade företeelser. *”The more intrusive and repeated the sexual assaults were, the more likely*

---

¹⁸² BRÅ-rapport 1998:2, sid. 78f.

¹⁸³ BRÅ-rapport 1998:2, sid. 86.

¹⁸⁴ BRÅ-rapport 1998:2, sid. 76.

¹⁸⁵ SOU 2001:14, sid. 83.

¹⁸⁶ Peter L Martens (1990:6), sid. 58.

¹⁸⁷ Peter L Martens (1991:1), sid. 7.

¹⁸⁸ Peter L Martens (1991:1), sid. 38.

the man was very well known to the woman or child abused.”¹⁸⁹ När barn blir våldtagna sker det, enligt Martens, oftast inom familjen.¹⁹⁰

28,4 % av de polisanmälda sexualbrotten mot barn år 1984 hade begåtts av en förälder till barnet.¹⁹¹ Vid tidpunkten för inledandet av de sexuella övergreppen var de flesta misstänkta fäderna gifta eller sammanboende, oftast med barnets mor. Något mindre än 20 % levde ensamma.¹⁹² Det vanligaste incestförhållandet är det mellan far/styvför och dotter/styvdotter. Därefter kommer förhållandet far/styvför och son/styvson. Enligt Brandt F Steele och många med honom är emellertid förhållandet mor/styvmor och barn vanligare än vad som erkänts (se mer i avsnitt 5.2).¹⁹³ Av 1984 års polisanmälningar av sexuella övergrepp inom familjen var 10% av offren pojkar. När en vuxen obekant var förövare var andelen pojkar 30%.¹⁹⁴ Även annan forskning bekräftar att det mer sällan är pojkar än flickor som utsätts för sexuella övergrepp. Enligt 1998 års sexualbrottskommitté är det generellt 1½-3 gånger vanligare att offren är flickor än pojkar vid alla typer av sexuella övergrepp mot barn.¹⁹⁵ Cynthia Crosson-Tower menar emellertid att kriminalstatistiken inte indikerar vilket kön som huvudsakligen utsätts för sexuella övergrepp, utan snarare vilket kön som i vår kultur har lärt sig att de förväntas vara starka och inte några värnlösa offer. Övergreppen mot pojkar avslöjas och uppdagas därmed troligtvis inte i samma utsträckning som övergrepp mot flickor.¹⁹⁶ Att forskningen fokuserar på flickor medför att allmänheten uppfattar det som att pojkar i princip inte alls utsätts för övergrepp vilket inte stämmer.¹⁹⁷

Barnens genomsnittsalder när det första övergreppet begicks av en förälder var enligt 1984 års kriminalstatistik knappt 8 år, i jämförelse med genomsnittet på drygt 10 år för barn som utsatts av andra gärningsmän.¹⁹⁸ Sexualbrotten inom familjen var i huvudsak upprepade händelser; drygt två tredjedelar av de som utsatts för övergrepp av en bekant utsattes för upprepade sådana.¹⁹⁹ Cirka 75% av övergreppen som föräldrar var misstänkta för hade pågått i två år eller mer innan en polisanmälan gjordes.²⁰⁰ Petting, det vill säga beröring av barnets bröst och könsorgan et cetera, var de vanligaste sexuella handlingarna vid övergrepp inom familjen, och förekom i drygt 25% av fallen. Petting, oralsex, kyssar och smekningar är relativt vanliga handlingar när gärningsmannen är bekant med barnet.²⁰¹ De enligt Peter L

---

¹⁸⁹ Patricia Bell, sid. 149.

¹⁹⁰ Margareta Edling, sid. 9.

¹⁹¹ Peter L Martens (1991:1), sid. 23.

¹⁹² Peter L Martens (1991:1), sid. 26f.

¹⁹³ M.E. Helfer et al, sid. 85.

¹⁹⁴ Peter L Martens (1990:6), sid. 27.

¹⁹⁵ SOU 2001:14, sid. 85.

¹⁹⁶ Cynthia Crosson-Tower, sid. 125.

¹⁹⁷ David Finkelhor, sid. 63.

¹⁹⁸ Peter L Martens (1990:6), sid. 27.

¹⁹⁹ Peter L Martens (1990:6), sid. 29.

²⁰⁰ Peter L Martens (1990:6), sid. 50.

²⁰¹ Peter L Martens (1990:6), sid. 40f.

Martens allvarligaste handlingarna, fullbordat samlag och försök till samlag, förekom i en tiondel av fallen där barnets far var misstänkt. Vid en uppdelning av de sexuella handlingarnas grovhet framkom att övergreppen inom familjen i genomsnitt tillhörde de grävsta. Hot, tvång eller våld var vanligare vid övergrepp inom familjen än vid övergrepp av en vuxen utanför familjen.²⁰²

---

²⁰² Peter L Martens (1990:6), sid. 43f.

5 Förklaringar till och konsekvenser av sexuella övergrepp mot barn

5.1 Bakomliggande och utlösande faktorer

Det kan vara svårt att avgöra varför vissa begår sexuella övergrepp mot sina barn och andra inte. Gemensamt för alla förövare oavsett kön eller motiv tycks i vilket fall vara att de saknar inlevelseförmåga; de saknar såväl förmåga att leva sig in i barnets situation som känslighet för barnets behov.²⁰³

Flera faktorer, ofta i samspel, kan vara avgörande för att föräldrar skall gå över gränsen och begå sexuella övergrepp mot sina barn:

- *Föräldrarnas personligheter*: Innefattar allt som format föräldrarna till vad de är, inklusive eventuella egna upplevelser av sexuell viktigmisering i barndomen. En viktig faktor är föräldrarnas syn på sexualitet och sexuella läggning.
- *Relationen mellan föräldrarna*: Huruvida föräldrarna kan kommunicera med varandra, hur maktbalansen mellan dem är, hur deras sexuella samliv fungerar et cetera kan vara viktiga faktorer. Oftast är relationen mellan föräldrarna störd i flera avseenden.
- *Familjens livssituation*: Här avses de fysiska, sociala och ekonomiska villkor som utgör familjens ram. Hur är boende- och arbetssituationen? Är pappan ensam hemma med barnen på grund av arbetslöshet eller på grund av att mamman jobbar kvällar och helger? En mamma som inte är hemma undanröjer de ”yttre hindren” för förövaren. Av betydelse är också om familjen har ett socialt nätverk. Övergreppsfamiljer är ofta socialt isolerade.
- *Förändringar och kriser i familjen*. Kriser i form av sjukdomar inom familjen, en anhörigs död, arbetslöshet, skilsmässa, byte av bostadsort et cetera kan fungera som utlösande faktorer för potentiella sexualbrottslingar. Män som begår sexuella övergrepp har nämligen sällan tillräcklig mognad och styrka att klara psykisk stress. Barnet fungerar i krissituationen som en källa till tröst och värme men bidrar även till att den vuxne erhåller en känsla av att ha fått tillbaka makt och kontroll.²⁰⁴

---

²⁰³ Barbro Hindberg (1999), sid. 79.

²⁰⁴ Allmänna råd från Socialstyrelsen 1991:3, sid. 26f.

5.1.1 Grupper som riskerar att viktimiseras

Forskningen kring sexuella övergrepp mot barn har bidragit till att några särskilda riskgrupper har kunnat ställas upp. Det innebär emellertid inte att bara för att man befinner sig i en sådan grupp blir man ett offer eller att sexuella övergrepp begås enbart inom dessa grupper. Däremot är det större sannolikhet att övergrepp begås vid dessa förhållanden:

- *Barn till föräldrar som själva varit offer för misshandel och/eller sexuella övergrepp i barndomen.* Män känner av ett starkare upprepningstvång än kvinnor; kvinnor anses iscensätta sin barndoms trauma på ett mer omedvetet plan.
- *Barn till kvinnor som misshandlas i hemmet.* Utmärkande för män som misshandlar är att de är extremt svartsjuka och betraktar sina hustrur som sin egendom. Att misshandla innebär att överskrida gränser och kränka en människas integritet; sexuella övergrepp innebär samma sak varför det inte är ovanligt att både kvinnomisshandel och sexuella övergrepp mot barn förekommer i samma familj. Mer om detta nedan.
- *Barnbarn till mor- eller farföräldrar som förgripit sig på sina egna barn.* Mor- eller farföräldrarna vänder sig när deras egna barn blivit vuxna till barnbarnen.
- *Barn som har en styvfar.* Att få vara med under barnets första tid i livet brukar anses kunna förebygga framtida övergrepp. Styvfäder har inte upplevt denna period och saknar släktskap med barnet. Cynthia Crosson-Tower menar även att ensamstående mödrar med många pojkvänner kan utgöra ytterligare en riskfaktor.²⁰⁵
- *Syskon till sexuellt utnyttjade barn.* Det kan förekomma att flera barn i familjen utsätts för övergrepp och att föräldern vänder sig till de yngre när de äldre blir "ointressanta" eller börjar göra motstånd.
- *Barn som tidigare utsatts för sexuella övergrepp.* Barn som utsatts för upprepade övergrepp och inte fått någon hjälp riskerar att utveckla en offeridentitet. Det är vanligt att de sexualiserar sina relationer med andra människor varför risken ökar att de på nytt utsätts för sexuella övergrepp.
- *Psykiskt och fysiskt handikappade barn.* Dessa barn är starkt beroende av sina föräldrar eller vårdare. De har svårt att hävda sig och sin integritet och kan vara mer mottagliga för sexuella övergrepp eftersom de inte alltid förstår att de blir utnyttjade.²⁰⁶

---

²⁰⁵ Cynthia Crosson-Tower, sid. 41.

²⁰⁶ Stycket är baserat på Allmänna råd från Socialstyrelsen 1991:3, sid. 21f.

5.1.2 Riskfaktorer förknippade med förövaren

5.1.2.1 Finkelhors modell över faktorer bakom sexuella övergrepp mot barn

David Finkelhor menar att alla former av sexuella kontakter med barn och alla sexuella fantasier om barn är ett uttryck för pedofili.

För att bäst kunna förstå varför sexuella övergrepp mot barn begås och för att kunna förebygga denna typ av brottslighet bör förutsättningar som förklarar handlingarna ställas upp. Finkelhor har uppställt en hypotetisk modell av fyra förutsättningar för att barn skall utsättas för sexuella övergrepp. Det framgår tydligt att modellen endast förklarar varför personer av det manliga könet begår sexuella övergrepp. Följande villkor skall vara uppfyllda vid ett övergrepp. Den potentielle gärningsmannen måste:

1. Vara motiverad att genomföra ett sexuellt övergrepp mot ett barn.
2. Övervinna de inre spärrmekanismerna mot att omsätta sina motiv i handling.
3. Övervinna yttre hinder för att ta sexuell kontakt med ett barn.
4. Övervinna motståndet barnet gör vid den sexuella kontakten.

Enbart en begränsad andel av den totala befolkningen kan känna så stark dragning till barn att de motiveras till att begå en sexuell handling. En del av dem övervinner de inre psykologiska spärrarna mot att begå övergreppet, men för att kunna begå övergreppet måste den potentiella gärningsmannen ha situationen under så god kontroll att han ostört kan närma sig och ta kontakt med barnet. Därefter måste han övervinna barnets eventuella motstånd för att kunna begå den sexuella handlingen.²⁰⁷

Finkelhor har senare tillsammans med Sharon Araji utvidgat de två första faktorerna i ovan nämnda modell till en fyrfaktormodell. Dessa två innebär som sagt att gärningsmannen är motiverad till att begå en sexuell handling samtidigt som de inre spärrmekanismerna är försvagade. Grundläggande förutsättningar för att den potentielle gärningsmannen skall förgripa sig sexuellt på barn är:

1. Han måste ha ett känslomässigt utbyte av att vara tillsammans med barn,
2. Han måste känna sexuell dragning till barn,
3. Han känner sig hämmad att utveckla en djup och varaktig relation med en vuxen partner,
4. Hans inre spärrmekanismer mot att inleda sexuella kontakter med ett barn bryts.

De tre första faktorerna (motiven) kan vara uppfyllda utan att den potentielle gärningsmannen förgriper sig på något barn medan det är nödvändigt att de inre spärrarna (inre kontrollmekanismerna) ger vika för att ett övergrepp ska kunna begås.²⁰⁸

---

²⁰⁷ Peter L Martens (1991:1), sid. 14.

²⁰⁸ David Finkelhor, sid. 93 och 114.

5.1.2.2 Psykodynamiska och biologiska faktorer

Föräldrar eller andra vårdnadshavare som begår sexuella övergrepp påminner på många sätt om dem som begår fysisk misshandel eller vanvård. Sexualbrottslingen lider samma brist på självförtroende, självkänsla och harmoni. Ofta är de socialt isolerade och har enligt Brandt F Steele vuxit upp under kaotiska förhållanden där fysiskt våld och brist på kärlek och omsorg varit en del av vardagen. Liksom de som misshandlar beskriver många utav dem som begår sexuella övergrepp egen viktigmisering under uppväxten.²⁰⁹ Flera amerikanska studier visar att en stor andel av de som begår sexuella övergrepp mot barn själva har varit utsatta för övergrepp under sin uppväxt.²¹⁰ Steele påpekar att historien ofta upprepas genom att övergrepp begås generation efter generation. Han menar att den som begår övergreppen har identifierat sig med barndomens förebild och därför upprepar samma gärningar.²¹¹ Den ångest som övergreppen skapat hos barnet kan med andra ord leda till ett tvångsmässigt upprepningsbehov senare i livet.²¹² Peter L Martens vill emellertid betona att barn som utsatts för sexuella övergrepp sällan själva blir pedofiler. Något vetenskapligt stöd för att detta skulle vara fallet finns inte, menar han.²¹³

5.1.2.3 Sociala och socioekonomiska faktorer

Som tidigare framkommit har forskning påvisat att sociala och ekonomiska problem kan vara utlösande faktorer vad gäller fysiskt våld mot barn. Det verkar dock inte finnas något klart samband mellan sexuella övergrepp och socialgrupp.²¹⁴ Av Martens undersökning av polisanmälda sexualbrott mot barn framgår det emellertid att det ofta förekommer problem i familjerna. I 70% av fallen där biologisk far och i 45% av fallen där en fadersersättare var misstänkta gjordes polisanmälningarna av de sociala myndigheterna.²¹⁵ Martens menar att det i och för sig kan innebära att socialt belastade familjer blir överrepresenterade i statistiken.²¹⁶ De misstänkta fäderna hade i större utsträckning än de andra typerna av gärningsmän som utsatte barn för sexuella övergrepp sociala problem och alkoholproblem.²¹⁷ 10 % var arbetslösa, vilket utgjorde en högre andel än hos den totala arbetsföra befolkningen där arbetslösheten det aktuella året låg på 2-3 %. 18 % uppvisade tecken på psykiska problem vid tidpunkten för polisens förundersökning. Alkohol anses med stöd av ett antal utländska studier spela en ganska stor roll vid sexuella övergrepp; vid elva amerikanska och två utomamerikanska undersökningar

---

²⁰⁹ M.E. Helfer et al, sid 85.

²¹⁰ David Finkelhor, sid. 102f.

²¹¹ M.E. Helfer et al, sid 85.

²¹² Justitiedepartementet, sid. 38.

²¹³ Margareta Edling, sid. 10.

²¹⁴ David Finkelhor, sid. 68 och Allmänna råd från Socialstyrelsen 1991:3, sid. 23.

²¹⁵ Peter L Martens (1990:6), sid. 87.

²¹⁶ Peter L Martens (1990:6), sid. 90.

²¹⁷ Peter L Martens (1991:1), sid 7.

var alkohol inblandat i cirka 30-40% av fallen.²¹⁸ I Martens undersökning uppgavs att drygt 20 % av de anmälda fäderna hade alkoholproblem.²¹⁹ Andelen som tidigare lagförts för brott var i jämförelse med andra misstänkta förövare relativt liten bland fäderna: var tredje misstänkt förälder var tidigare lagförd för brott (oftast var det för brott mot trafikbrottlagen). Martens menar att detta förmodligen är den nivå på ”brottsdeltagande som man kan förvänta sig i den vuxna normalpopulationen”.²²⁰ 16% av de tidigare lagförda fäderna hade lagförts för sexualbrott mot barn och 18% av dem hade lagförts för sexualbrott i allmänhet.²²¹

De misstänkta fäderna har alltså ofta indikationer på olika problem men har lägst frekvens tidigare registrerade brott i jämförelse med andra barnsexbrottslingar.

5.1.3 Riskfaktorer förknippade med barnets hemmiljö

5.1.3.1 Systemorienterad och familjeinriktad förklaringsmodell

I den ”idealiska familjen” förekommer öppen kommunikation mellan samtliga familjemedlemmar. Samspelsproblem kan exempelvis enligt den systemorienterade förklaringsmodellen bero på faderns omognad och behov av att bli omhändertagen som inte modern har någon lust att tillgodose. Besvikelsen över sitt val av kärleks- och sexualpartner gör att hon drar sig bort från honom och familjen. Detta kan medföra att far och dotter kommer varandra närmare medan modern förskjuts ur gemenskapen vilket kan bidra till att modern även tar avstånd från sin dotter. När brytningen mellan mor och dotter samt mellan mor och far blir totalt kan inte fadern upprätthålla gränsen mellan icke-sexuella uttryck för kärlek och ömhet å ena sidan och sexuella handlingar å andra sidan varvid han begår sexuella övergrepp mot sin dotter.²²²

Brandt F Steele menar att sexuella övergrepp mot barn inom familjen inte är ett i sig isolerat fenomen som förekommer i en för övrigt normal familj. Istället ser han på dem som uttryck för allvarligt störda familjerelationer som mer eller mindre kombineras med känslomässig försummelse och misshandling.²²³ Enligt den familjeinriktade förklaringsmodellen grundar sig de sexuella övergreppen i relationsstörningar mellan samtliga familjemedlemmar. Föräldern begår övergreppen för att tillfredsställa sina egna sexuella behov eller för att erhålla en känsla av kontroll utan att ta hänsyn till barnets välbefinnande. Störningarna kan vara såväl en orsak till som en effekt av övergreppen. Den incestuösa relationen i sig grundar sig uppenbart på störningar,

---

²¹⁸ David Finkelhor, sid. 115f.

²¹⁹ Peter L Martens (1991:1), sid. 31f.

²²⁰ Peter L Martens (1991:1), sid. 7.

²²¹ Peter L Martens (1991:1), sid. 39.

²²² Jan Seidel (1991), sid. 125ff.

²²³ M.E. Helfer et al, sid 85.

men även relationen mellan offret (oftast dottern) och föräldern som inte begår övergrepp (oftast modern) kan vara dålig. Om modern känner till övergreppen men inte ingriper känner dottern sig sviken och aggressiv gentemot henne. Även när modern inte vet vad som pågår kan dottern känna sig sviken; hon tycker att modern borde kunna se och förstå. Ofta är offrets "aggressivitet och ambivalens" lika stor mot båda föräldrarna. Även syskon som inte utsätts för sexuella övergrepp kan påverkas av "rollförvirringen och den dubbelbottnade kommunikationen" vilket bidrar till att syskonens förhållande till varandra och sina föräldrar blir förvriden.²²⁴

---

²²⁴ Barbro Hindberg (1990), sid. 23.

5.1.3.2 Familjestrukturell förklaringsmodell

Den strukturella förklaringsmodellen grundar sig på familjens oförmåga att samspela med sin omgivning men även inbördes:

- *Problem med gränser till omvärlden* kännetecknas av att all kontakt utåt är formell och opersonlig. Familjen är med andra ord socialt isolerad. Istället förväntas alla känslomässiga behov bli uppfyllda inom familjen. Föräldrarna har på grund av brister i sin egen uppväxt inte lärt sig vad det innebär att vara vuxen och kan därför inte själva ”uppfylla de förväntningar som ställs på föräldrarollen”. Föräldrarnas osäkerhet och ångest gör att de istället för att ta hjälp av varandra vänder sig till sina barn i tron att de skall tillfredsställa deras omvårdnadsbehov.
- *Problem med gränserna mellan generationerna* innebär att skillnaderna mellan barnens och de vuxnas roller blir diffusa. Svårigheter att skilja mellan känslomässiga uttryck för kärlek och ömhet å ena sidan och sexuell kontakt å den andra är vanligt förekommande. Detta bidrar till att skapa en kaotisk familjeatmosfär; det naturliga försvaret mot ångesten är att skapa en familjesymbios.
- *Problem med gränserna mellan personerna* är ett utmärkande drag för incestfamiljen och innebär en brist på respekt för varandras individualitet och integritet. Ett behov av att markera ägande- och bestämmanderätten över barnet kan vara en förklaring till övergreppen. Kommunikationen är till skillnad från en normalt fungerande familj vare sig öppen eller ärlig. Konfliktfyllda och motsägande budskap gör det svårt för barnen att förstå vad de utsätts för. Uppmuntrandet av skam- och skuld känslor bidrar till att minska sannolikheten för att barnen berättar om övergreppen.
- Föräldrar som har *problem med att dra gränser inom sig själva* är beroende, omogna och behovskrävande personer och de saknar förmåga att hantera motgångar och problem. När förövaren inte klarar av att hejda de inre impulserna och exempelvis begår ett sexuellt övergrepp använder han/hon sig av bortförklaringar genom att förvränga verkligheten, exempelvis genom att hävda att övergreppen var sexualupplysning med barnets eget bästa i åtanke.²²⁵

Ibland kan gärningsmannen påstå att hans dotter var förförisk och därför lockade honom till att begå de sexuella handlingarna. Crosson-Tower menar att detta, oavsett om påståendet stämmer eller ej, visar att rollerna i familjen är störda.²²⁶

---

²²⁵ Jan Seidel (1991), sid. 129ff.

²²⁶ Cynthia Crosson-Tower, sid. 127.

5.1.3.3 Feministisk teori om manligt våld

Det anses inte bara finnas ett starkt samband mellan kvinnomisshandel och barnmisshandel utan även mellan kvinnomisshandel och samtidigt sexuella övergrepp mot barn.²²⁷ Ofta utsätts kvinnan i en familj där sexuella övergrepp begås mot barn samtidigt för terror av sin partner.²²⁸ Detta förtryck leder till att kvinnan får dåligt självförtroende och dålig självkänsla som i sin tur leder till att hon inte kan skydda sitt barn.²²⁹ I en starkt patriarkalisk familj har barnen ofta svårt att säga nej varvid de anses löpa större risk att utsättas för sexuella övergrepp.²³⁰

Den feministiska teorin ifrågasätter som tidigare framgått den patriarkiska familjekonstruktionen och kvinnans roll i den. Dessutom hävdar den att incestuösa övergrepp inte kan särskiljas från andra former av våld och övergrepp i hemmet.²³¹

Kontroll är ett begrepp som, enligt Bell, spelar en nyckelroll både vad gäller manligt våld mot kvinnor i hemmet och manligt våld mot barn i form av sexuella övergrepp eftersom de ofta tystas ned på grund av offrens skamkänslor. Eftersom de båda våldsformerna liknar varandra ”döljs” incesten av våldet mot kvinnan. Kvinnor som utsätts för våld i hemmet har svårare att lägga märke till tecken på att deras barn utsätts för övergrepp eftersom deras uppmärksamhet är riktad någon annanstans. Dessutom ser inte barnen på modern som någon de kan vända sig till eftersom hon inte ens är kapabel att skydda sig själv.²³² Ofta är misshandeln så psykiskt nedbrytande att modern förlorar förmågan att ta hand om sina barn; *”en kvinna i kris, passiviserad och med låg självkänsla, har svårt att orka med föräldraskapet”*.²³³

I det patriarkaliska samhället socialiseras flickor till att vara sårbara samt känna skam och skuld. De skall även vara rena och attraktiva och behaga andra, medan pojkar lär sig att samhället förväntar sig att de skall vara starka och inte några värnlösa offer. Det patriarkaliska samhället som inte bara är en bidragande orsak till att barn, såväl pojkar som flickor, utsätts för sexuella övergrepp bidrar därmed även till att den utnyttjade pojken tiger om övergreppen. Pojken tror att om hans viktimering avslöjas kommer han inte att anses leva upp till den bild som samhället har målat upp av hur han skall vara. Tron att övergreppen skall leda till homosexualitet kan också avskräcka pojken från att berätta om dem.²³⁴

---

²²⁷ Cynthia Crosson-Tower, sid. 110.

²²⁸ Studier i bland annat Texas, Colorado och Glasgow i Skottland har visat att i familjer där barn utsätts för sexuella övergrepp av sin far hade modern i mellan 65 och 85% av fallen utsatts för övergrepp av sin make. Se Patricia Bell, sid. 9f.

²²⁹ Patricia Bell, sid. 143.

²³⁰ Cynthia Crosson-Tower, sid. 127.

²³¹ Patricia Bell, sid. 13.

²³² Patricia Bell, sid. 330.

²³³ Barbro Hindberg (1997), sid. 37.

²³⁴ Cynthia Crosson-Tower, sid. 117.

5.2 Kvinnor som förövare vid sexuella övergrepp

Jenny Fällman och Sven-Åke Christianson menar att sexualitet, och i synnerhet kvinnors sexualitet i alla tider har varit ett tabubelagt område. Debatten om sexuella övergrepp mot barn har i princip alltid utgått från att förövaren är en man och att offret är en flicka. Föreställningen att en kvinna kan förgripa sig sexuellt på sitt barn ligger utanför de flesta människors föreställningsförmåga på grund av samhällets förhållande syn på modern som en person som alltid vårdar och ömmar för sitt barn.²³⁵ Amerikanska offerundersökningar visar att i 5% av fallen där offren för sexuella utnyttjanden är flickor och i 20% av fallen där offren är pojkar är förövaren en kvinna.²³⁶ Enligt Fällman och Christianson består förövarna vid sexuella övergrepp av barn under 15 år i Sverige till 10% av kvinnor.²³⁷ Det anses emellertid vara möjligt att kvinnor utnyttjar barn sexuellt i högre utsträckning än vad som framgår av olika undersökningar. Det kan röra sig om en erotiskt laddad atmosfär och ett ”mer eller mindre subtilt utnyttjande” som är svårupptäckt och som inte kan betraktas som brott i lagens mening. Även denna typ av sexuell överstimulering av barnet kan allvarligt skada dess psykosexuella utveckling.²³⁸ Vanligtvis förgriper sig kvinnor som misstänks för sexuella övergrepp på någon som de har omvårdnad om, det vill säga sitt eget barn. Dessa kvinnor är inte sällan ensamstående mödrar och de utnyttjar sina barn för att komma över ensamhetskänslor som de inte mår med.²³⁹ Övergreppen begås ofta i samband med lek, bad, påklädning och nattning av barnet.²⁴⁰

Enligt uppgifter från person- och belastningsregistret som Fällman och Christianson tagit del av anmäldes 110 kvinnor för sexuella övergrepp mot barn under 15 år mellan den 1 januari 1990 och 30 juni 1994, det vill säga under en period på fyra och ett halvt år. 17 kvinnor blev dömda i rätten varav 10 för att ha utsatt sina biologiska barn för någon form av övergrepp. Majoriteten av offren i dessa 17 fall var flickor.²⁴¹ Tre av kvinnorna dömdes för medhjälp till sexuellt utnyttjande av underårig. Två utav gärningarna bedömdes som grova eftersom kvinnorna varit aktiva, en kvinna hade bland annat hållit fast sin dotter, under makens övergrepp.²⁴²

De kvinnor som dömts för medhjälp eller för att själva ha utnyttjat barn lider enligt tidigare nämnda uppgifter från person- och belastningsregistret vanligtvis av psykiska eller emotionella störningar. De har inte skuldskänslor

---

²³⁵ Fällman & Christianson, sid. 2.

²³⁶ Cynthia Crosson-Tower, sid. 157.

²³⁷ Fällman & Christianson, sid. 2.

²³⁸ Allmänna råd från Socialstyrelsen 1991:3, sid 17f.

²³⁹ Fällman & Christianson, sid. 5f.

²⁴⁰ M.E. Helfer et al, sid. 84.

²⁴¹ Fällman & Christianson, sid. 9 och 11.

²⁴² Fällman & Christianson, sid. 11 och 14.

som ”normala” människor, har svårt att se barnets behov och att se eller ta konsekvenserna av sitt eget handlande.²⁴³ Liksom män som begår övergrepp mot sina barn uppvisar kvinnorna som regel en omogen labil personlighet med stora svårigheter till interpersonella relationer. Detta innebär att modern och barnet ofta lever ett isolerat liv, vilket gör det svårare för barnet att avslöja för någon annan vad det utsätts för och vilka känslor det bär på. Kvinnor som befunnits skyldiga till sexuella övergrepp anses i större utsträckning vara socialt utslagna än män vilka oftare lever i en familj.²⁴⁴

Finkelhor menar att de som faller offer för kvinnliga förövare genomgår ett mindre trauma än de som varit offer för manliga sexförbrytare.²⁴⁵ Fällman och Christianson anser emellertid inte att några belägg finns för det. Istället menar de att de psykiska skadorna snarare kan bli allvarigare. Eftersom samhället ser på kvinnor - och i synnerhet mödrar - som goda kan barn som utsatts för sexuella övergrepp av en kvinna känna mer skuld än om det utsatts av en man.²⁴⁶ Genom socialiseringen av de skilda könen uppkommer som tidigare nämnts en svårighet att se på pojkar och män som offer, i synnerhet som offer för övergrepp begångna av kvinnor. Pojkar lär sig i högre utsträckning att tiga om sexuella övergrepp varför fall där pojkar utsatts för övergrepp av kvinnor antagligen mer sällan kommer till allmänhetens och rättsväsendets kännedom.²⁴⁷

5.3 Gärningsmannens förnekande

De som anklagas för att ha förgripit sig på barn förnekar ofta det helt eller delvis. Det kan bero på ren självbevarelsedrift eftersom de vet att samhället reagerar starkt på denna typ av övergrepp; ett erkännande kan betyda ett ”socialt sammanbrott”. Emellertid är det inte enbart rädslan för de sociala och rättsliga konsekvenserna som leder till ett förnekande; det psykiska försvaret kan ibland vara så starkt att de inte ens inför sig själva medger att de har begått en brottslig handling.²⁴⁸

Vanliga försvar i form av bortförklaringar och rationaliseringar av handlingarna som gärningsmannen ger uttryck för är:

- Han bagatelliserar övergreppen.
- Han minimerar sitt ansvar.
- Han skyller på alkoholen.
- Han anser sig vara förförd av barnet eller att barnet själv ville.
- Han anser sig inte ha skadat barnet.
- Han ser övergreppen som ”sexualupplysning”.

---

²⁴³ Fällman & Christianson, sid. 17.

²⁴⁴ Fällman & Christianson, sid. 18 och 20.

²⁴⁵ Cynthia Crosson-Tower, sid. 157.

²⁴⁶ Fällman & Christianson, sid. 6.

²⁴⁷ Fällman & Christianson, sid. 8 och 17.

²⁴⁸ Justitiedepartementet, sid. 39.

Gärningsmannens erkännande och ansvarstagande kan även bero på huruvida han får stöd i den kris som ett avslöjande innebär. Det är också av betydelse att förundersökningen bedrivs på ett skickligt sätt och att samarbetet mellan de olika inblandade myndigheterna fungerar.²⁴⁹

Kvinnliga förövare verkar skilja sig från manliga dito i den mån att de anses mindre benägna att beskylla barnet för övergreppen.²⁵⁰ Som tidigare nämnts så lever en majoritet av de misstänkta männen i en familj medan de misstänkta kvinnorna är socialt belastade i en större utsträckning. En man som misstänks för sexuella övergrepp har med andra ord mer att förlora rent socialt på att erkänna.²⁵¹

5.4 Konsekvenser för offret

5.4.1 Förvirring och skuld

Ofta föregås de sexuella övergreppen av en flera år lång process. Den vuxne och barnet har byggt upp en speciell relation i vilken barnets lojalitet framhålls och belönas; barnet får förtroenden, tar del av hemligheter et cetera. När sexuella övergrepp börjar begås blir barnet konfunderat, känner sig ansvarigt för vad som har hänt eller till och med skyldigt att skydda sin angripare.²⁵² En anledning till detta borde vara att barnet har ett behov att se på sina föräldrar som bra sådana. Att övergreppen skulle begås på grund av att något är fel hos föräldern är därför otänkbart i barnets ögon; nära till hands ligger då för barnet att istället skuldbelägga sig själv.²⁵³

Barnet försätts i och med övergreppen i en förvirrande och motsägelsefull situation. Barnet tvingas att växla mellan att vara barn och vuxen; ibland får det vara barn och ibland skall det vara sin förälders sexuella partner. Barnet är inte fysiskt och psykiskt moget för vuxen sexualitet varför den är obegriplig för barnet; däremot kan det ofta förstå att någonting är fel. Hemlighetsmakeriet kring övergreppen spår också på barnets känsla av överklighet och förvirring.²⁵⁴

---

²⁴⁹ Justitiedepartementet, sid. 39.

²⁵⁰ Cynthia Crosson-Tower, sid. 138.

²⁵¹ Fällman & Christianson, sid. 18 och 20.

²⁵² Patricia Bell, sid. 143.

²⁵³ Allmänna råd från Socialstyrelsen 1991:3, sid. 38.

²⁵⁴ Allmänna råd från Socialstyrelsen 1991:3, sid. 34.

5.4.2 Kränkning av barnet

Vid sexuella övergrepp kränks såväl barnets sexuella som psykiska och fysiska integritet. Övergreppen kan få allvarliga konsekvenser för barnets utveckling och *"underminerar dess möjligheter att utvecklas till en mogen och harmonisk vuxen människa"*. Justitiedepartementet menar att sexuella övergrepp innehåller olika former av misshandel; den innebär förutom den sexuella misshandeln psykisk misshandel och ibland fysisk dito. Om förövaren är en närstående, särskilt om han/hon är en förälder kan de psykiska skadorna bli betydande eftersom barnets tillit till och förtroende för vuxna kraftigt rubbas. Då barnet är beroende av sina föräldrar för hela sin existens hotas barnets "innersta kärna" när föräldrarna utnyttjar detta överläge genom att förgripa sig på barnet. 30% av barnen som misstänktes ha utsatts för övergrepp inom familjen år 1984 uppvisade någon form av fysiska skador.²⁵⁵ Fysiska skador som kan förekomma vid sexuella övergrepp är exempelvis skador, ärr, blödningar i underlivet och sexuellt överförbara sjukdomar. Övergreppens karaktär, barnets ålder och huruvida gärningsmannen använt våld eller inte kan vara avgörande för huruvida offret lider några fysiska men eller ej.²⁵⁶

Liksom vid fysisk misshandel anses emellertid de psykiska menen utgöra det största hotet mot barnets framtid. Drygt 35% av de barn som misstänks ha varit utsatta för övergrepp i hemmet bedömdes ha en psykisk skada (när övergrepp begås utom familjen ligger andelarna på mellan 10 och 20%).²⁵⁷ Hur djupgående de psykiska skadorna kan bli beror bland annat på:

- barnets ålder när övergreppen startade (puberteten, det vill säga när barnet är omkring 13 år, anses vara den mest sårbara fasen i barnets liv; incestövergrepp under denna period kan alltså få allvarigare följder än övergrepp som begås när barnet är i 3-5-årsåldern)
- hur länge övergreppen pågått (ju längre tid övergreppen pågått, desto större är vanligtvis skadeverkningarna)
- övergreppens karaktär
- hur mycket våld som förövaren använt
- hur nära relationen är till förövaren (ju mer känslomässigt barnet knutit an till förövaren, desto större risk är det att övergreppet leder till ett allvarligt trauma för barnet)
- om barnet har en god relation till "den andre föräldern" eller till någon annan vuxen person
- föräldrarnas reaktion vid avslöjandet (det är av vikt att föräldern erkänner och tar på sig ansvaret och att den andre föräldern tror på och stödjer barnet)

---

²⁵⁵ Peter L Martens 1990:6, sid. 46.

²⁵⁶ Justitiedepartementet, sid. 39f.

²⁵⁷ Peter L Martens 1990:6, sid. 48.

- omvärldens reaktioner vid avslöjandet (av betydelse är myndigheternas val av åtgärder, hur utredningarna görs och vilket stöd som familjen erbjuds)²⁵⁸

5.4.3 Skadeverkningar och symtom

Exempel på beteenden som kan bero på att barnet utsätts för sexuella övergrepp är plötsliga humörsvägningar, regressivt beteende i form av exempelvis sängvätning, bristande tillit till familjemedlemmar eller påtaglig rädsla för män. Andra symtom är sömnrubbingar, att barnet isolerar sig och helst leker själv, att flickan övertar modersrollen i familjen vare sig modern finns närvarande eller inte. I skolan kan de ha problem med att få vänner samt koncentrations- och inlärningssvårigheter (i en del fall ser barnet på skolan som en tillflyktsort varför de kommer till skolan långt innan den börjar, vill inte gå hem därifrån och presterar väldigt bra), påtaglig rädsla för hälsokontroller och motvilja att delta i fysiska aktiviteter eller att byta om i samband med gymnastiken. Bland äldre barn nämns beteenden som kriminalitet, promiskuitet, hysteriska anfall, skolk, självmordsförsök och drogberoende.²⁵⁹

Finkelhor och Brown har sammanfattat de bakomliggande processer som ger upphov till olika former av skador hos barnet. Kombinationen av de fyra faktorer som nämns får förödande effekter för barnet:

- *Sexuell traumatisering.* Under den period som barnet gradvis skall lära sig vad sexualitet är utsätts det istället för sexuella övergrepp av en förälder som belönar barnet för sexuella beteenden. Den erotiska relationen mellan barnet och den vuxne kan leda till sexuella störningar och en tendens att sexualisera alla relationer barnet kommer i kontakt med, även när barnet blivit vuxet. Små barn kan uppvisa ett ”icke åldersadekvat beteende”, exempelvis genom tvångsmässig onani eller att ta initiativ till onormala sexuella lekar med andra barn och/eller ta kontakt med vuxna på ett sexuellt laddat sätt. Ungdomar och vuxna som utsatts för övergrepp kan få problem med att leva ett normalt sexualliv. En del blir översexualiserade, vilket kan ta sig uttryck i ett tvångsmässigt sexuellt intresse, promiskuitet, prostitution et cetera. De kan också reagera på motsatt sätt och istället känna avsmak inför sex vilket i sin tur kan medföra att de utsätts för sexuellt våld i exempelvis äktenskapet. Förvirring när det gäller den egna sexuella identiteten kan förekomma särskilt hos pojkar som utsatts för övergrepp av män. Vuxna män som utsatts för övergrepp i barndomen kan själva bli förövare.
- *Den vuxnes svek.* I och med övergreppet sviker föräldrarna barnet i egenkap av förälder. Barnet kan uppleva att även familjemedlemmar som inte utsätter dem för övergrepp sviker dem. Barnets tillit till vuxna skadas och det får svårt att utveckla nära och förtroendefulla relationer till andra människor. Det kan även som vuxen ha svårt att avgöra vem

²⁵⁸ Barbro Hindberg (1990), sid. 27 och Jan Seidel (1991), sid. 136f.

²⁵⁹ Jan Seidel (1991), sid. 148f.

han/hon kan lita på vilket kan leda till fortsatt viktisering och isolering.

- *Barnets maktlöshet.* Barnet har mycket svårt att göra något åt sin situation eftersom den vuxne besitter betydligt mer makt. Omgivningen kan ha svårt att förstå vad som händer och barnet är på många sätt beroende av sina föräldrar varför de befinner sig i en låst situation. Detta kan så småningom medföra att barnet som vuxen inte anser sig ha vare sig rätt eller kraft att ta kontroll över sitt eget liv. Personen känner sig hjälplös över huvud taget och utvecklar en offeridentitet. Det är inte ovanligt att flickor som utsatts för sexuella övergrepp i barndomen även i vuxen ålder blir offer för sexualbrott och misshandel. Det är heller inte ovanligt att deras döttrar blir sexuellt utnyttjade och att de känner samma maktlöshet inför det som de gjorde när de själva var utsatta som barn.
- *Stigmatisering och självaktning.* Barnet stigmatiseras (märks av sin upplevelse) och får svårt att utveckla en positiv självbild. Det är vanligt att det lider av skam- och skuldkänslor. Detta kan bero på anklagelser som förövaren kommer med eller attityder som finns i omgivningen. Dessa känslor medför att många barn förnekar eller minimerar övergreppen både inför sig själva och inför omgivningen. Som vuxna kan de se på sig själva som annorlunda; de föraktar sina kroppar och fokuserar intensivt på dem för att slippa reflektera över "the psychological memories of the abuse".²⁶⁰ En försvagad självkänsla och invärtes ilska och skuldkänsla kan ta sig uttryck i anorexia, bulimi, migrän, mensrubbingar et cetera. Den dåliga självkänslan och självföraktet kan leda till olika destruktiva beteenden som självmord/självmordsförsök, alkohol- och narkotikamissbruk.²⁶¹

5.4.4 Översikt av långsiktiga effekter

Ofta blir skadorna som övergreppen lett till inte uppenbara förrän i vuxen ålder. Först då söker många kvinnor hjälp, ofta för symtom som de inte själva kunnat sätta i samband med övergreppen.²⁶² Exempel på vad övergrepp på lång sikt kan påverka är:

- *Emotionella reaktioner och självuppfattning.* Depression är det vanligaste symtomet hos vuxna som blivit utsatta för sexuella övergrepp som barn. Självdestruktivitet i form av självmord och självmordsförsök anses också vara symtom som har stöd av forskningen.
- *Psykiska och psykosomatiska problem.* Vanliga reaktioner hos vuxna är ångestattacker, mardrömmar, sömnsvårigheter, ätstörningar, "out of body experiences" och känslor av överklighet.
- *Effekter på självkänslan.* Studier visar att en majoritet av dem som blivit utsatta för incestuösa övergrepp känner sig isolerade "märkta" och stigmatiserade. Dåligt självförtroende och en negativ självbild är vanliga företeelser.

²⁶⁰ Cynthia Crosson-Tower, sid. 378.

²⁶¹ Stycket är baserat på David Finkelhor, sid. 181-193.

²⁶² Allmänna råd från Socialstyrelsen 1991:3, sid. 40.

- *Påverkan på interpersonella relationer.* Svårigheter i relationerna med både kvinnor och män och med att lita på andra, konflikter med föräldrarna och svårigheter i kontakten med egna barn kan förekomma. Besvikelsen på ”den frånvarande modern” kan leda till förakt mot alla kvinnor inklusive sig själv. Problem i föräldraskapet kan bero på att barndomsupplevelserna lärt en att närhet och ömhet är förknippat med sexualitet; detta gör att mödrarna, för att skydda sig själva eller för att förhindra sexuella impulser, håller känslomässig och fysisk distans till sina barn.
- *Effekter på sexualiteten.* Övergreppen kan leda till svårigheter att ha ett normalt sexliv som vuxen.
- *Effekter på den sociala funktionen.* Forskning påvisar att många prostituerade varit offer för sexuella övergrepp som barn. Detsamma gäller alkohol- och drogmissbrukare.²⁶³

En punkt som jag skulle vilja tillägga här är *reviktisering*. Kvinnor som utsatts för sexuella övergrepp i barndomen anses som tidigare nämnts kunna utveckla en offeridentitet varvid risken för att de skall reviktiseras är stor. Vid en studie av 940 kvinnor, som D. Russel presenterade år 1986, visade det sig att 82% av de som utsatts för incest i barndomen också som vuxna utsattes för någon form av ”sexual assault” jämfört med 46% bland kvinnor som inte utsatts för övergrepp i barndomen. 46% av incestoffren uppgav att sexuellt våld förekom i äktenskapet jämfört med 19% av kvinnorna som inte utsatts för incest.²⁶⁴

En annan teori som brukar nämnas i sammanhanget är att barn som utsatts för sexuella övergrepp blir pedofiler som vuxna. Övergrepp kan, enligt Peter L Martens, ha många psykologiska effekter, men några vetenskapliga belegg för att barnet blir pedofil anses inte finnas.²⁶⁵ Finkelhor menar, med utgångspunkt från befintlig amerikansk forskning, att mindre än hälften av dem som begår sexuella övergrepp mot barn själva varit offer för sexuella övergrepp som barn. Liknande faktorer som nämndes när jag behandlade barnmisshandel kan göra den vuxne som blivit utsatt för sexuella övergrepp som barn mindre benägen att upprepa mönstret. Exempel på positiva påverkansfaktorer är att barnet erhåller stöd och trygghet från någon annan person under barndomen, att barnet som vuxne har en ”normal” och stabil känslomässig och sexuell relation med en partner och/eller förmåga att identifiera sig med andra.²⁶⁶

---

²⁶³ David Finkelhor, sid. 152-163.

²⁶⁴ Cynthia Crosson-Tower, sid. 385.

²⁶⁵ Margareta Edling, sid. 10.

²⁶⁶ David Finkelhor, sid. 121f.

5.5 Barns svårigheter att berätta om övergrepp

Anmälningssbenägenheten av brott kan i allmänhet sägas bero på brottets grovhet, relationen mellan gärningsmannen och offret samt brottets synlighet. Grova brott som leder till allvarliga skador anmäls oftare än lindrigare brott. Om gärningsmannen och offret har någon form av relation till varandra är offret inte lika angeläget att anmäla gärningsmannen som när gärningsmannen är okänd. Våldtäkter som har begåtts utomhus av en okänd gärningsman anmäls oftare till polisen än våldtäkter som begås i hemmet av en gärningsman som offret känner.²⁶⁷

Mörkertalet anses vara stort när offren för sexuella övergrepp är unga. Detta beror till stor del på att det ofta är svårt för barn att berätta om sexuella övergrepp. Många barn kan inte berätta vad de utsatts för; de kanske inte har lärt sig prata än eller har på grund av språkliga begränsningar eller på grund av att de inte förstår vad de utsatts för svårt att beskriva händelserna.²⁶⁸ Sexuella övergrepp medför, som framkommit tidigare, ofta att offret skuldbelägger sig själv, och rädslan för att anklagas av andra är också en bidragande orsak till tystnad. Om offret känner gärningsmannen är anmälningssbenägenheten ännu mindre. Ett barn avslöjar inte gärna en person som det är närstående till och som det är beroende av för att få trygghet och omvårdnad. Rädsla för att anklagas för att ljuga och att bli utstött ur gemenskapen kan bidra till att barnet tigger.²⁶⁹ Barnet manipuleras av den vuxne som menar att det är deras gemensamma hemlighet och att andra därför inte kommer att förstå. Barnet borde därmed få en känsla av att vara delaktigt och delansvarigt i övergreppen.²⁷⁰ Hot om repressalier kan förekomma för att förmå barnet att tiga om övergreppen, men det händer även att belöningar, såväl materiella som känslorelaterade, utdelas. Det är inte heller alltid som övergreppen uppfattas som negativa; snarare kan barnet se på dem som tillfällen när de får uppmärksamhet och värme. Detta kan göra att barnet känner sig kluvet i sitt förhållande till föräldern.²⁷¹

Barnet kan även förmås att tiga med motiveringen att resten av familjen då skyddas; om hemligheten inte avslöjas utsätts inte syskonen för samma sak, mamman blir inte ledsen och arg och pappan riskerar inte att hamna i fängelse.²⁷² Barn som vågar berätta om övergreppen för sina mödrar kan ofta möta en stark reaktion. Att få reda på att ens partner begått övergrepp mot ens barn kan medföra känslor som chock, tvivel, smärta, svek, ilska, skam och skuld. Bell menar att barnen uppfattar och tar till sig dessa reaktioner och därför väljer att inte berätta mer.²⁷³ Steele menar att effekten kan bli att

---

²⁶⁷ SOU 2001:14, sid. 84.

²⁶⁸ Barbro Hindberg (1999), sid. 84 och SOU 2001:14, sid. 84.

²⁶⁹ Barbro Hindberg (1990), sid. 25.

²⁷⁰ Cecilia Kjellgren, sid. 9f.

²⁷¹ Barbro Hindberg (1999), sid. 85.

²⁷² Patricia Bell, sid. 262.

²⁷³ Patricia Bell, sid. 267.

ett barn som inte blir trott till slut själv börjar tvivla på att övergreppen verkligen inträffat.²⁷⁴ Barnet kan dessutom förvirras av hemlighetsmakeriet som råder kring övergreppen. Förljugenheten och den dubbelbottnade kommunikationen som förekommer i familjer där sexuella övergrepp begås ger barnet en känsla av överklighet; barnet börjar till slut att tvivla på om övergreppen verkligen har inträffat. Även en stark förträngningsmekanism kan bidra till att övergreppen inte avslöjas.²⁷⁵

Många av de barn som trots allt berättar om övergreppen gör det med omskrivningar, ändringar i berättelsen eller så tar de plötsligt tillbaka vad de tidigare sagt. Berättelsen är sällan tydlig och sammanhängande. Att barnet tar tillbaka vad det har sagt kan bero på rädsla för att familjen skall splittras; att förövaren skall hamna i fängelse och att det själv skall bli omhändertaget. Barnet kan även påverkas av förövarens påtryckningar eller av att det känner sig ifrågasatt och misstänkliggjort i en förhörssituation. Experter menar att bara för att barnet ändrar eller tar tillbaka sin berättelse behöver det inte betyda att det har ljugit. Snarare är det ett normalt beteende vid den här typen av övergrepp.²⁷⁶ Socialstyrelsen menar att rättssäkerheten blir sämst för de yngsta barnen och för de barn som har svårt att uttrycka sig verbalt. Detta eftersom barnens förmåga att uttrycka sig ofta blir avgörande för om anmälan till polis eller socialtjänst görs eller om förundersökningen leder till åtal och slutligen till fällande dom.²⁷⁷

Offret kan inte bara mötas av misstro av sina närmaste utan även av allmänheten, särskilt när förövaren finns i familjen. Sexuella övergrepp väcker så starka känslor av ångest, avsky och äckel hos många att de inte kan ta till sig barnets berättelse. En vanlig föreställning är att offer söker hjälp, men då offer för familjevåld sällan gör det anser allmänheten att de får skylla sig själva. I detta ingår enligt Socialstyrelsen en benägenhet till att misstro små barn.²⁷⁸

---

²⁷⁴ M.E. Helfer et al, sid. 87.

²⁷⁵ Barbro Hindberg (1999), sid. 85.

²⁷⁶ Justitiedepartementet, sid. 41.

²⁷⁷ Allmänna råd från Socialstyrelsen 1991:3, sid. 45.

²⁷⁸ Allmänna råd från Socialstyrelsen 1991:3, sid. 43.

6 Rättsliga åtgärder

6.1 Utredning av socialtjänsten

Socialtjänsten skall verka för att barn får växa upp under trygga och goda förhållanden enligt 12 § SoL. Socialtjänsten har det yttersta ansvaret för att barn som behöver samhällets skydd får stöd och hjälp. Socialnämnden skall bland annat i nära samarbete med hemmet sörja för att barn och ungdom som riskerar att utvecklas ogynnsamt får det skydd och den stöd som de behöver och, om det är motiverat med hänsyn till den unges bästa, vård och fostran utanför det egna hemmet. Insatser för barn och ungdomar enligt SoL bygger på frivillig medverkan av den unge och hans vårdnadshavare och lämnas i form av bistånd enligt 6 § SoL.²⁷⁹ Olika former för att försöka lösa problemen i familjen kan vara terapi, familjerådgivning, personlig assistent i hemmet et cetera. I vissa fall kan hela familjen alternativt mor och barn placeras på ett behandlingshem. Grundprincipen är att man så långt som möjligt skall undvika att barnet skiljs från föräldrarna men går inte föräldrarna med på någon av de av socialnämnden föreslagna åtgärderna kan ett tvångsomhändertagande aktualiseras.²⁸⁰

6.1.1 Anmälningsskyldighet

Vid misstanke om att minderårig far illa skall socialnämnden inleda en utredning även om den enskilde inte samtycker till det.²⁸¹ Utredning kan påbörjas efter en anmälan/ansökan eller ex officio.²⁸²

Var och en som får kännedom om att en underåring far illa i hemmet *bör* (min kursivering) enligt 71 § 1 st SoL anmäla detta till socialnämnden. Någon anmälningsskyldighet föreligger alltså inte för allmänheten. Alla myndigheter vars verksamhet berör barn och ungdom och andra myndigheter inom hälso- och sjukvården samt inom socialtjänsten har däremot en skyldighet att genast anmäla till socialtjänsten om de får kännedom om något som kan innebära att socialnämnden behöver ingripa till underårigs skydd. I JO 1993/94 s. 261 riktades kritik mot en barn- och ungdomspsykiatrisk klinik för att den, då misstankar uppkom om att en 12-årig flicka utsattes för sexuella övergrepp av sin far, underlät att göra anmälan till socialnämnden. Även enskilt yrkesverksamma personer inom exempelvis barnomsorg och hälso- och sjukvård är alltid skyldiga att anmäla till socialnämnden om de i sin yrkesutövning får reda på något som kan innebära att socialnämnden kan behöva ingripa till en underårigs skydd. Denna ovillkorliga anmälningsskyldighet

²⁷⁹ Att vidareutveckla socialtjänstens arbete..., sid. 5.

²⁸⁰ Eva Cloarec, sid. 7.

²⁸¹ Allmänna råd från Socialstyrelsen 1994:3, sid. 19f.

²⁸² Allmänna råd från Socialstyrelsen 1994:3, sid. 29.

ställs upp i 71 § 2 st SoL och den innebär att även svårbedömda och obestyrkta uppgifter skall anmälas om de tyder på att den unge kan vara i behov av stöd och hjälp. Den förutsätter alltså inte att det skall vara klart att nämnden behöver ingripa.²⁸³ Om exempelvis dagis- eller skolpersonal misstänker att ett barn har problem i hemmet som kan vara till skada för barnet har de med andra ord en skyldighet att anmäla detta till de sociala myndigheterna. Det kan emellertid vara lämpligt att personalen först kontaktar föräldrarna för att diskutera de eventuella problemen.²⁸⁴ Enligt 71 § 3 st är de som är verksamma inom familjerådgivning skyldiga att genast anmäla till socialnämnden om de i sin verksamhet får kännedom om att en underårig utnyttjas sexuellt eller misshandlas i hemmet. Den som underlåter att anmäla då anmälningsskyldighet föreligger kan, enligt Socialstyrelsen, ställas till svars för detta.²⁸⁵

De anmälningsskyldiga myndigheterna skall enligt 71 § 4 st lämna all nödvändig information för att utreda barnets behov av skydd. Denna skyldighet föreligger även om myndigheten inte själv har gjort anmälan om barnets förhållande.²⁸⁶

6.1.2 Utredningsskyldighet

När socialnämnden får kännedom om något som kan föranleda åtgärd från nämnden skall utredning enligt 50 § 1 st SoL inledas utan dröjsmål oavsett hur nämnden har fått kännedom om förhållanden. Utredningen kan bedrivas parallellt med en polisutredning, men även om det inte anses finnas skäl att inleda förundersökning kvarstår socialnämndens utredningsskyldighet.²⁸⁷ En utredning gällande huruvida socialnämnden behöver ingripa till underårigs skydd eller stöd skall bedrivas skyndsamt och vara slutförd senast inom fyra månader (50 a § 2 st SoL). I JO 1993/94 s. 257 riktades kritik mot en socialnämnd på grund av dröjsmål med att inleda utredning enligt 50 § SoL efter att anmälan om att ett barn för illa inkommit.

Underlåtenhet att inleda utredning i strid med bestämmelserna i 50 § SoL och dröjsmål vid genomförandet av en utredning et cetera kan vara straffbara.²⁸⁸ Bestämmelsen om ansvar för tjänstefel i 20:1 BrB gäller exempelvis underlåtenhetssituationer när tjänsteman har en skyldighet att agera. Ett exempel på när en tjänsteman inom socialtjänsten ådömdes straffansvar för underlåtenhet att handla är det så kallade Michael-fallet. Trots att flera anmälningar inkommit till socialnämnden med uppgifter om misshandel av en fyraårig pojke och om att han verkade må mycket dåligt i sin hemmiljö, gjordes (vilket påstods bero på stor arbetsbelastning) ingen ordentlig utred

---

²⁸³ Prop. 1989/90:28, sid. 132.

²⁸⁴ Eva Cloarec (1993), sid. 6.

²⁸⁵ Allmänna råd från Socialstyrelsen 1994:3, sid. 23.

²⁸⁶ Allmänna råd från Socialstyrelsen 1994:3, sid. 27.

²⁸⁷ Hur skyddar och hjälper vi barnet?, sid. 11.

²⁸⁸ Lars Clevesköld et al, sid. 91.

ning. Det slutade med att pojken misshandlades till döds i hemmet. Avdelningschefen för individ- och familjeomsorgen i kommunen dömdes för tjänstefel på grund av oaktsamhet och underlåtenhet vid myndighetsutövning.²⁸⁹

6.1.3 Tvångsomhändertagande enligt LVU vid så kallade miljöfall

Att insatser för barn och ungdom skall göras i samförstånd med den unge och hans vårdnadshavare enligt bestämmelserna i SoL kommer till uttryck i 1 § 1 st LVU. Socialnämnden skall alltså i första hand ge stöd och hjälp i frivilliga former, men kan samförstånd inte nås och om relationen mellan barnet och föräldrarna är direkt skadlig för barnet finns en möjlighet för socialnämnden att gå in ”vid sidan av föräldrarna” och vidta tvångsåtgärder för att försöka förhindra en för barnet ogynnsam utveckling.²⁹⁰ Nämnden kan då besluta att göra en utredning med stöd av LVU. Vård utan samtycke kan emellertid inledas på vissa grunder. Den som är under 18 år skall, enligt 1 § 2 st LVU, beredas vård om det antas att behövlig vård inte kan ges den unge med samtycke av honom eller dem som har vårdnaden om honom och, när den unge fyllt 15 år, av honom själv. Kriterierna för att vård med stöd av LVU skall beredas den unge är:

1. att det på grund av misshandel, otillbörligt utnyttjande, brister i omsorgen eller något annat förhållande finns en påtaglig risk för att den unges hälsa eller utveckling skadas.
2. att den unge utsätter sin hälsa och utveckling för en påtaglig risk genom missbruk av beroendeframkallande medel, brottslig verksamhet eller något annat socialt nedbrytande beteende.

Kriterierna i punkt 1 utgör underlag för så kallade miljöfall, vilka är de intressanta för den här uppsatsen, och de ställs upp i 2 § LVU medan kriterierna i punkt 2, beteendefallen, ställs upp i 3 §. Med misshandel avses som tidigare nämnts både fysisk och psykisk misshandel. Otillbörligt utnyttjande avser i första hand att föräldrarna utnyttjar barnet sexuellt och brister i omsorgen innebär att barnet vanvårdas.²⁹¹

6.1.4 Utredning och beslut i miljöfallen

Handläggaren skall vid en utredning av ett miljöfall särskilt rikta uppmärksamheten på i vilken utsträckning föräldrarna kan tillgodose barnets grundläggande behov och styrka exempelvis fysisk och/eller psykisk misshandel, sexuella övergrepp eller att föräldrarna brister i omsorg om barnet.²⁹² Efter som ett tvångsomhändertagande är en allvarlig åtgärd bör det inte vidtas

---

²⁸⁹ JO 1992/93, s. 319.

²⁹⁰ Prop. 1989/90:28, sid. 38.

²⁹¹ Prop. 1989/90:28, sid. 65.

²⁹² SOU 2000:77, sid. 85.

utan tungt vägande skäl. För att beslut om vård enligt LVU skall tas krävs att det finns en ”påtaglig risk” för att den unges hälsa och utveckling skadas. Detta innebär att socialnämnden enligt lagtexten ges befogenhet att ingripa innan det enskilda barnet/den unge har fått en konstaterbar skada.²⁹³ Uttrycket har innebörden att det skall finnas konkreta omständigheter som ger belägg för att risk för skada föreligger. Det får inte vara fråga om något subjektivt avvägande om barnet löper risk att skadas.²⁹⁴ Vid bedömningen krävs en utredning innehållande uppgifter om faktiska förhållanden samt en noggrann bedömning där erfarenhet och samtliga faktorer, såväl medicinska och psykologiska som juridiska, sammanvägs. Utlåtanden och information från andra myndigheter som har haft kontakt med barnet och/eller familjen blir därmed viktiga för utredningen.²⁹⁵

Beslut om huruvida ett barn skall omhändertas med stöd av LVU tas, efter ansökan av socialnämnden, av länsrätt (4 § LVU). Det är av stor betydelse från rättssäkerhetssynpunkt att mål om vård med stöd av LVU inte avgörs på en förhandling i den enskildes frånvaro.²⁹⁶ Därför bör förhandlingarna vara muntliga såvida inte detta är uppenbart obehövt enligt 35 §. Part har emellertid alltid rätt att begära muntlig förhandling och skall upplysas om denna rätt. I mål och ärenden om LVU är barnet regelmässigt part. Barn under 15 år är inte processbehöriga utan deras talan måste föras av en ställföreträdare (se mer om ställföreträdare nedan).²⁹⁷ Medverkan vid en domstolsförhandling kan vara en mycket obehaglig upplevelse för barnet. Socialnämnderna bör därför ha kompetens och utveckla metoder att tala med barn så att de kan förmedla en bild av barnet, dess behov och åsikter i rätten.²⁹⁸ Unga som har fyllt 15 år har processbehörighet i mål och ärenden enligt 56 § SoL och 36 § LVU. Detta innebär att de har rätt att själva föra sin talan och att överklaga beslut om att vård skall beredas enligt LVU. Även vårdnadshavaren har talerätt. Lars Clevesköld et al menar att vårdnadshavaren borde anses vara part på grund av att målet eller ärendet berör hans/hennes rätt att utöva vårdnad av sitt barn.²⁹⁹

När ett beslut om tvångsomhändertagande har tagits är det socialnämnden som, enligt 22 § SoL, skall sörja för att den som behöver vårdas eller bo i ett annat hem än det egna tas emot och ges god vård i ett familjehem eller i ett hem för vård eller boende.³⁰⁰ Vanligast är att barnet placeras i familjehem. Socialnämnden ger då familjehemsföräldrarna i uppdrag att ha översikt över den unge. Det innebär att de i den dagliga omsorgen får samma skyldigheter och befogenheter som föräldrar har.³⁰¹

---

²⁹³ SOU 2000:77, sid. 83.

²⁹⁴ Prop. 1989/90:28, sid. 63.

²⁹⁵ Allmänna råd från Socialstyrelsen 1994:3, sid. 62.

²⁹⁶ Prop. 1979/80:1 del A, sid. 505.

²⁹⁷ SOU 2000:77, sid. 74.

²⁹⁸ SOU 2000:77, sid. 76.

²⁹⁹ Lars Clevesköld et al (1992), sid. 159.

³⁰⁰ Hem för vård eller boende, så kallat HVB-hem utgörs av en institution.

³⁰¹ Prop. 1989/90:28, sid. 39.

6.2 Polisanmälan

Eftersom de brottstyper som är aktuella i uppsatsen hör under allmänt åtal kan inte bara målsäganden utan envar som misstänker att brott blivit begånget göra en anmälan.³⁰² Den som gör anmälan behöver inte lägga fram några bevis för att de misstänkta brotten har inträffat.³⁰³ Om polisen finner att det finns anledning att anta att brott som hör under allmänt åtal har förövats inleds en förundersökning (23:1 RB). Av lydelsen framgår att en anmälan inte behöver göras för att förundersökning skall inledas. Någon absolut anmälningsplikt föreligger inte, men som tidigare nämnts i uppsatsen kan underlåtenhet att anmäla och avslöja vissa brott som är å färd vara straffbar enligt 23:6 BrB. Detta gäller exempelvis grovt sexuellt utnyttjande av underårig (se 6:12 BrB) och grov misshandel (se 3:11 BrB).

6.3 Samarbete mellan myndigheter

Socialtjänsten skall vid behov samordna och se till att samverka med andra samhällsorgan och organisationer/föreningar kommer till stånd (9 § SoL). Samarbete mellan myndigheter, exempelvis socialtjänst, åklagare och/eller polis samt barn- och ungdomspsykiatrin, kan vara av vikt vid komplexa problem som barnmisshandel och sexuella övergrepp mot barn. Denna typ av samarbete finns i form av så kallade samrådsgrupper. Ofta är de organiserade i två nivåer; en övergripande och samordnande på länsnivå och en med ansvar för det praktiska arbetet i enskilda ärenden på lokal nivå. När exempelvis misstanke om sexuella övergrepp mot ett barn uppkommer sammankallas representanter från de olika myndigheterna på lokal nivå. De diskuterar och beslutar hur ärendet skall hanteras inom respektive myndighet och vem som skall göra vad i vilken ordning. Några syften med samarbetet är att snabba på och samtidigt underlätta utredningen för samtliga inblandade parter och att värna om rättssäkerheten.³⁰⁴

Personal från barn- och ungdomspsykiatrin kan spela en viktig roll i en samrådsgrupp och den skall mot bakgrund av familjesituationen planera vilka terapeutiska åtgärder som kan vara nödvändiga. Det kan vara fråga om tidiga insatser i form av stöd och krisbearbetning i upptäckandefasen samt vid behov mer långvariga psykoterapeutiska kontakter. En utredning kan orsaka kris bland samtliga familjemedlemmar och socialtjänsten har ansvar för att de erbjuds stöd och hjälp. Långsiktig krisbearbetning kan förekomma i form av exempelvis familjeterapi, individuell samtalsterapi för ungdomar, barnterapi och gruppeterapi. Den misstänkte förövaren och även ”den andra föräl

---

³⁰² Jusititedepartementet, sid. 44f.

³⁰³ Barbro Hindberg (1997), sid. 78.

³⁰⁴ Allmänna råd från Socialstyrelsen 1991:3, sid. 61f.

dem” kan vara i behov av krisbearbetning varvid personalen inom barn- och ungdomspsykiatri kan remittera honom/henne till vuxenpsykiatri.³⁰⁵

3 § Polislagen föreskriver att polisen skall bedriva samarbete med bland annat myndigheterna inom socialtjänsten. När barn har utsatts för brott har polisen en skyldighet att underrätta socialnämnd enligt den tidigare nämnda 71 § SoL. Detta skall även gälla barn som lever i misshandelsmiljöer, det vill säga i familjer där exempelvis modern blir misshandlad, oavsett om barnet bevittnat händelserna eller inte. Som tidigare framgått underrättar polisen emellertid sällan socialtjänsten när inte barnet självt blivit fysiskt misshandlat.³⁰⁶

Socialnämnden har i sin tur inte någon obligatorisk skyldighet att göra en polisanmälan. Istället görs en prövning om en polisanmälan kan vara lämplig i varje enskilt fall.³⁰⁷ Det måste emellertid med utgångspunkt från socialtjänstens skyldighet att värna om barn och ungdom ses som en grundprincip att anmälan sker.³⁰⁸ JO menar att en polisutredning ofta är nödvändig för att socialnämnden skall kunna fullgöra sin uppgift att bereda barnet skydd och vård när det finns misstankar om övergrepp mot barnet.³⁰⁹ Lisbeth Eklund anser emellertid att socialnämndens huvudansvar, det vill säga att hjälpa och skydda barnet, kan utgöra ett motiv till dess beslut om att inte göra en polisanmälan. Detta om ett rättsligt förfarande mer skulle skada än hjälpa barnet samt om barnets trygghet redan är säkrad.³¹⁰

En läkarundersökning av barnet kan vara av stor betydelse vid en utredning. Intyget från undersökningen skall inte bara beskriva medicinska skador utan även, om det är möjligt, barnets reaktion inför undersökningen.³¹¹ Begäran om läkarundersökning kan göras av polis, åklagare eller socialnämnd. Läkaren som skall undersöka barnet skall få ta del av utredningsmaterialet som finns i ärendet. Undersökningen bör göras av erfaren gynekolog och erfaren barnläkare när det gäller sexuella övergrepp och av en eller två erfarna barnläkare vid misshandel. Undersökningen skall vara rättsmedicinsk och eftersom läkaren arbetar på myndighets uppdrag föreligger inte den vanliga patient/läkarrelationen. Undersökningen skall präglas av respekt för barnets integritet. Om barnet är väl förberett och gott om tid avsättes för undersökningen kan den genomföras i vaket tillstånd.³¹² Den grundläggande regeln är att tvångsmedel för att genomföra en läkarundersökning inte finns och att medgivande från barnets vårdnadshavare är nödvändigt. Om det däremot är fråga om ett mål om misshandel eller sexuella övergrepp i hemmet och föräldern motsätter sig undersökningen kan detta ofta utgöra tillräcklig grund

---

³⁰⁵ Hur skyddar och hjälper vi barnet?, sid. 12f.

³⁰⁶ SOU 2000:42, sid. 64.

³⁰⁷ Peter L Martens (1990:6), sid. 15.

³⁰⁸ Prop. 1998/99:133, sid. 13.

³⁰⁹ JO 1994/95 s. 292.

³¹⁰ Lisbeth Eklund, sid. 9.

³¹¹ Justitiedepartementet, sid. 49.

³¹² Hur skyddar och hjälper vi barnet?, sid. 11.

för socialtjänsten att besluta om ett omedelbart omhändertagande varvid en läkarundersökning kan genomföras (6 och 32 §§ LVU).³¹³ Om en särskild företrädare för barn har tillsatts (se mer om särskild företrädare nedan) borde emellertid ett LVU-ingripande inte längre vara nödvändigt eftersom företrädaren tagit över vårdnadshavarnas uppgifter.

---

³¹³ Jusititedepartementet, sid. 49.

7 Barnet i rättsprocessen vid brottmål

7.1 Förundersökning och förhör

Någon polisanmälan är, som tidigare nämnts, inte nödvändig för att förundersökning skall inledas. Istället finns en skyldighet för polis och åklagare att inleda förundersökning så fort anledning finns att anta att brott som hör under allmänt åtal har förövats. (23:1 RB). Såväl misshandel som sexuella övergrepp hör under allmänt åtal. Beslut om att inleda förundersökning fattas av polismyndighet eller åklagare, 23:3 RB. Våldsbrott och främst våldsbrott inom familj tillhör den grupp av brott som bör behandlas särskilt skyndsamt.³¹⁴ Kommittén mot barnmisshandel föreslog i SOU 2000:42 en del ändringar vad gäller förundersökningar av fall där barn under 18 år utsatts för brott. Exempelvis vill kommittén att ett tredje stycke skall läggas till i 23:4 RB; enligt förslaget skall en förundersökning som avser brott enligt 3, 4 eller 6 kapitlet BrB och där målsäganden vid tiden för anmälan inte fyllt 18 år bedrivs särskilt skyndsamt. Förundersökning skall vara avslutad och beslut fattat i åtalsfrågan inom 3 månader efter att anmälan gjorts.³¹⁵

Under förundersökningen skall bevis säkras. Förhör skall då hållas med var och en som kan antas lämna uppgifter av betydelse för utredningen, 23:6 RB. Någon åtskillnad görs inte mellan barn och vuxna. Huvudregeln är att barnet företräds av vårdnadshavaren.³¹⁶ Barnet kallas därför oftast till förhöret genom denna. Möjligheten finns att vårdnadshavaren inte hörsammar kallelsen eller att det anses som olämpligt av utredningsskäl att gå genom vårdnadshavaren varvid hämtning av barnet kan bli aktuell.³¹⁷ Föräldern har i egenskap av vårdnadshavare ingen juridisk rätt att vägra låta barnet inställa sig till förhör; föräldrarnas enda rättighet är att vara med vid förhöret.³¹⁸ Om ett barn under 15 år är målsägande eller vittne bör förälder vara med, enligt 23:10, 4 st. RB. Detta borde inte innebära att föräldern skall svara åt barnet eller dylikt utan bara att han/hon bör finnas med.

Enligt 17 § FuK bör förhör med minderårig endast äga rum en gång, såvida det inte är lämpligare att hålla fler förhör. Att ha enbart ett förhör som mål ställer stora krav på förberedelser och förhöret i sig. Särskilt i ärenden som rör barnmisshandel och sexuella övergrepp kan det krävas många förhör innan barnet känner sig tryggt nog att berätta om övergreppen det utsatts för.

---

³¹⁴ Justitiedepartementet, sid. 43.

³¹⁵ SOU 2000:42, sid. 19f.

³¹⁶ SOU 2000:42, sid. 41.

³¹⁷ Prop. 1998/99:133, sid. 9f. Se också 23:7 RB.

³¹⁸ Diesen & Sutorius, sid. 29.

I dessa fall motiverar barnets bästa att fler förhör hålls. Kommittén mot barnmisshandel har därför föreslagit en ändring av paragrafen så att lydelsen blir att förhör med minderårig inte får äga rum fler gånger än som är nödvändigt med hänsyn till utredningens art och barnets bästa.³¹⁹ En ändring skulle enligt kommittén öka benägenheten att hålla fler barnförhör. Kommittén påpekar emellertid att den grundläggande inställningen ändå skall vara att så få förhör som möjligt skall hållas.³²⁰

Ann-Christin Cederborg påpekar att barn vid polisförhör hamnar i en situation där de inte är jämlika med vuxna då de av olika anledningar kan ha svårt för att uppfylla kraven som det juridiska systemet har på en trovärdig berättelse. Detta kan exempelvis bero på svårigheten att besvara frågor som kräver förtydliganden om detaljer eller att berätta om intima detaljer.³²¹ Hon menar vidare att de samtalstekniker som utvecklats i Sverige för att uppfylla de juridiska kraven har konsekvensen att ”barnen inte kommer till sin rätt i den juridiska kontexten”.³²² Förslaget på ändringen i 18 § från: ”förhör med barn bör hållas av person med särskild fallenhet för uppgiften” till: ”förhör med barn bör hållas av *en* person med särskild *kompetens* och fallenhet för uppgiften” har troligtvis tillkommit med dessa problem i åtanke. Att låta en person som barnet kan få förtroende för hålla i förhören vore antagligen idealiskt, men kommittén menar att det måste finnas en möjlighet att låta en annan person förhöra barnet om exempelvis förhöret brådskar.³²³ Det viktiga här anser jag emellertid vara ordet kompetens och det syftar till att lyfta fram betydelsen av framför allt utbildning. Kommittén menar att särskilt i ärenden som rör barnmisshandel och sexuella övergrepp mot barn är det viktigt att den som förhör barnet har genomgått någon form av vidareutbildning som gör honom eller henne lämpad för uppgiften.³²⁴ Av betydelse för att barnets berättelse ur bevissynpunkt skall bli bra är kunskaper om intervju-teknik och om barns beteende och kapaciteter hos den som förhör barnet.³²⁵ Förhörens genomförande måste anpassas till det enskilda barnets villkor. Anpassningen skall göras beroende på bland annat barnets ålder, mognad och personlighet, brottets grovhet och barnets förhållande till den misstänkte gärningsmannen. Ur juridisk synvinkel kan barnets egna berättande vara av större värde än svar på frågor. Detta innebär att den som förhör barnet inte bör avbryta för att få mer specifika frågor utan istället vänta tills barnet har berättat färdigt.³²⁶ Ledande frågor och suggestiva yttranden, det vill säga en slags förväntan på ett speciellt svar eller ett antagande att det finns detaljer som barnet inte avslöjat finns, bör undvikas. Exempel på sådana frågor kan vara ”Rörde han din hud?” (när barnet tidigare nämnt att den misstänkte rört henne men inte angett var), ”Hur kändes det?” (när barnet inte sagt att det

---

³¹⁹ SOU 2000:42, sid. 21.

³²⁰ SOU 2000:42, sid. 92.

³²¹ Ann-Christin Cederborg, sid. 28.

³²² Ann-Christin Cederborg, sid. 28.

³²³ SOU 2000:42, sid. 53.

³²⁴ SOU 2000:42, sid. 92.

³²⁵ Ann-Christin Cederborg, sid. 29.

³²⁶ Diesen & Sutorius, sid. 35.

kändes något särskilt), ”Han tvingade dig att göra detta eller hur?” (utan att barnet sagt något om tvång), ”Vad gjorde han mer?” (utan att barnet sagt att han gjort något mer).³²⁷ Användandet av en frågemanual kan medföra att intervjuaren avhåller sig från suggestiva yttranden, menar Cederborg.³²⁸

7.2 Särskild företrädare för barn och målsägandebiträde

När misstanke om brott riktas mot en vårdnadshavare eller en av två vårdnadshavare kommer vårdnadshavaren troligtvis inte på bästa sätt ta till vara barnets intressen. Därför gäller sedan den 1 januari 2000 en lag om särskild företrädare för barn. Regeringen menade att den lämpligaste lösningen för att säkerställa den underåriges rättssäkerhet var att låta en utomstående person träda in i vårdnadshavarens ställe för att fullgöra uppgiften att ta till vara barnets intressen och tillgodose dess rättigheter.³²⁹ Lagen innebär enligt 1 § att särskild företrädare skall utses om brott riktat mot barn under 18 år som kan föranleda fängelse har begåtts och en vårdnadshavare kan misstänkas för brottet *eller* (min kursivering) det kan befaras att en vårdnadshavare på grund av sitt förhållande till den som misstänks för brottet inte kommer att ta till vara barnets rättigheter. Den särskilda företrädaren skall, istället för barnets vårdnadshavare, ta tillvara barnets rätt under förundersökningen och i efterföljande rättegång (3 §). De styrande principerna vid tillämpningen av lagen är barnets bästa och barnets intresse.³³⁰ Svårigheten vid avgörandet om en särskild företrädare skall tillsättas ligger i att bedöma hur ”den andra” vårdnadshavaren kommer att agera. Utgångspunkten är dock att när barnet har två vårdnadshavare, de varken är gifta eller sammanboende och förutsättningarna för att en särskild ställföreträdare för barnet skall utses endast är uppfyllda beträffande en av dem, så bör inte någon särskild företrädare utses. Den vårdnadshavare som inte är misstänkt för brott får då ensam företräda barnet.³³¹ Endast personer som på grund av sina kunskaper och erfarenheter samt personliga egenskaper anses vara lämpliga för uppdraget (5 §). Jurister men även andra yrkesgrupper kan anses vara lämpliga för uppdraget.³³² God kontakt med barnet är givetvis en förutsättning för att barnets egen uppfattning skall komma till uttryck och beaktas. Sammanträffande och samråd med barnet är därför viktiga. Företrädaren kan även lämpligtvis samarbeta med dagis- eller skolpersonal som barnet känner förtroende för.³³³

---

³²⁷ Ann-Christin Cederborg, sid. 26.

³²⁸ Ann-Christin Cederborg, sid. 29.

³²⁹ Prop. 1998/99:133, sid. 18.

³³⁰ Prop. 1998/99:133, sid. 30.

³³¹ Prop. 1998/99:133, sid. 21.

³³² Prop. 1998/99:133, sid. 11 och 19.

³³³ Prop. 1998/99:133, sid. 31

Enligt lag om målsägandebitråde har målsäganden möjlighet att på statens bekostnad få ett eget juridiskt biträde vid förundersökning och rättegång. Målsäganden bör redan vid anmälan underrättas om sin rätt till biträde (FuK 13a § 2 st). Enligt 1 § skall målsägandebitråde förordnas i mål om brott enligt 6 kapitlet BrB, brott enligt 3 och 4 kapitlen BrB på vilket fängelse kan följa och annat brott enligt BrB på vilket fängelse kan följa, om det med hänsyn till målsägandens personliga förhållanden och övriga omständigheter kan antas att målsäganden har ett särskilt starkt behov av sådant biträde. Målsägandebiträdet skall vara till stöd och hjälp åt brottsoffret under hela utredningen. Biträdet skall också ta till vara målsägandens intressen i målet, 3 §. Biträdet skall dessutom undersöka möjligheterna till samt framställa ett enskilt anspråk, det vill säga krav på skadestånd, mot den misstänkte. När målsäganden inte har ett biträde är det emellertid åklagaren som håller i detta.³³⁴

Den särskilda företrädaren och målsägandebiträdet utför till viss del samma uppgifter, men målsägandebiträdet är ”endast” ett utrednings- och rättegångsbiträde medan den särskilda företrädaren övertar vårdnadshavarens befogenheter.³³⁵ Eftersom uppgifterna och befogenheterna skiljer sig åt borde detta innebära att ett barn har rätt till både målsägandebitråde och särskild företrädare vid brotten som aktualiseras i den här uppsatsen.

7.3 Barn som vittnen

Sexuella övergrepp mot barn sker oftast när gärningsmannen och offret är ensamma, vilket med andra ord innebär att det sällan finns vittnen till övergreppen. Barn har länge ansetts som minst trovärdiga av alla vittnen. Enligt svensk och internationell forskning är emellertid falska anklagelser om sexuella övergrepp ”synnerligen ovanliga”.³³⁶ Några fall där falska anklagelser har uppdagats efter en fällande dom har, som tidigare nämnts, uppmärksamats under 1990-talet vilket har påverkat diskussionen om barns trovärdighet.

7.3.1 Bevisvärdering

Under förundersökningen skall utredas vem som skäligen kan misstänkas för brottet och om bevisningens styrka utgör tillräckliga skäl för åtal, 23:2 RB. För en fällande dom krävs att gärningspåståendet skall vara ”ställt utom rimligt tvivel”. Det är som tidigare framgått vanligt att gärningsmannen förnekar att han har begått sexuella övergrepp. Detta innebär att, om inga vittnen finns, offrets ord står mot gärningsmannens. Bevisningen utgörs därmed i princip endast av målsägandens utsaga. Denna har emellertid ansetts som

---

³³⁴ Diesen & Sutorius, sid. 41.

³³⁵ Prop. 1998/99:133, sid. 19.

³³⁶ Justitiedepartementet, sid. 41.

tillräcklig för fällande dom i exempelvis NJA 1992 s. 446 och NJA 1993 s. 68. I NJA 1992 s. 446 ansåg HD det vara ställt utom rimligt tvivel att den tilltalade gjort sig skyldig till vad som lagts honom till last och att flickans berättelse gav ett klart intryck av att återge något självupplevt.

Enligt 30:2 RB skall domen grundas på vad som framkommit vid huvudförhandlingen, den så kallade omedelbarhetsprincipen. Givetvis är den bästa bevisningen ett förhör under själva förhandlingen, men ett barn som utsatts för ett brott kallas inte till domstol annat än i undantagsfall. Det finns förvisso inget formellt hinder mot att höra ett barn under 15 år inför rätta, men det anses som olämpligt, särskilt om barnet blivit utsatt för brott. Detta beror på att rättegången anses innebära en psykisk påfrestning och att det därmed kan vara svårt att få barnet att avge en vittnesutsaga.³³⁷ Enligt 35:14, 1 st RB får en uppteckning av en berättelse, som någon lämnat inför polismyndighet åberopas som bevis i rättegång, om förhör inte kan hållas vid eller utom huvudförhandling eller i övrigt inför rätten. Åklagaren åberopar vanligtvis det som barnet berättat och barnets reaktioner under förundersökningen. Förhørsledaren kan då höras som vittne i målet. Detta innebär att det är viktigt att utredningen och förhöret med barnet håller god kvalitet.³³⁸ Det bästa underlaget, vilket är av särskild vikt vid bedömandet av grova brott, är emellertid en ljudupptagning eller helst en videoupptagning.³³⁹ En videoupptagning anses dock ha ett lägre bevisvärde än en utsaga inför rätta. Om barnet är frånvarande kan rätten dessutom inte ställa kompletterande frågor.³⁴⁰ Bevisning i form av videofilmade förhör kan även vara till den åtalades nackdel. Av rättssäkerhetsskäl är det viktigt att den åtalade har möjlighet att bemöta anklagelserna. Försvaret får därför ta del av förhöret med barnet innan huvudförhandlingen för att, om det anses behövt, begära att ett kompletterande förhör hålls med barnet.³⁴¹

I NJA 1993 s. 68 framlades bevisningen i form av en videoinspelning av förhören av en flicka som utsatts för övergrepp. På inspelningen berättade flickan under sammanlagt mer än fyra timmar om de händelser som omfattades av åtalet. Av hennes beteende att döma menade HD att hon funnit det plågsamt och svårt att närmare gå in på händelserna. Hon hade inte lämnat någon sammanhängande berättelse, men hennes svar var inte ”inbördes motstridiga”. Hon hade inte kunnat ange exakta tidpunkter för övergreppen, men hänförde dem istället till annat, exempelvis genom att ange att hon samma dag haft ett prov i skolan, att hon gick i en viss klass och var mamman befunnit sig vid varje tillfälle. Sammantaget ansåg HD att flickans berättelse gav ett klart intryck av att återge något självupplevt. Även i NJA 1993 s. 616 fastslogs att bevisning i form av en videoupptagning kan vara tillräcklig för att det skall vara ställt utom rimligt tvivel att brott har begåtts. En viktig förutsättning som fördes fram var att förhöret hållits på ett oklanderligt sätt.

---

³³⁷ Diesen & Sutorius, sid. 39.

³³⁸ Justitiedepartementet, sid. 53.

³³⁹ NJA 1993 s. 68.

³⁴⁰ Diesen & Sutorius, sid. 39.

³⁴¹ Diesen & Sutorius, sid. 33.

Av vikt är också att den bandade bevisningen har upptagits under ett polisförhör; bevisning i form av bandupptagning av ett barns samtal med en barnpsykolog anses inte som tillräcklig.³⁴²

7.3.2 Trovärdighetsbedömning

Av rättssäkerhetsskäl kan särskilda kunskaper behövas vid den rättsliga utredningen av en anklagelse om övergrepp mot barn. Eftersom det, som Sutorius uttrycker det, knappast kan krävas eller förväntas av poliser eller jurister att de skall besitta sådana kunskaper generellt, kan det ofta finnas ett behov av hjälp från en särskild sakkunnig på området.³⁴³ Enligt 19 § FuK bör någon med särskild sakkunskap (så kallad sakkunnig eller vittnespsykolog) i barn- eller förhörpsykologi biträda vid förhöret eller yttra sig angående värdet av barnets utsaga när en utsaga från ett barn är av avgörande betydelse för utredningen och om det anses vara av vikt med hänsyn till barnets ålder och utveckling samt brottets beskaffenhet. Vanligtvis förordnas tillsättandet av den sakkunnige i slutskedet av förundersökningen, men det förekommer också att en sakkunnig tillsätts redan från början för att biträda vid förhöret och sedan bistå med en trovärdighetsbedömning.³⁴⁴ En viktig juridisk princip är att domstolen självständigt skall avgöra skuldfrågan. Detta innebär att det inte är den sakkunnige som skall bedöma om den tilltalade är skyldig eller inte, utan att domstolen skall förhålla sig självständig till sakkunnigutlåtandet beträffande målsägandens trovärdighet.³⁴⁵

Torkel Gregow menar att vissa vittnespsykologer och sakkunniga har alldeles för höga tankar om sin betydelse i avgörandet i rättsprocessen, och att det säkerligen inte finns någon domare som fäller en åtalad till ansvar om han eller hon inte på grund av bevisningen i övrigt själv blivit övertygad om att den åtalade är skyldig.³⁴⁶ Ett exempel på där HD gått emot en sakkunnig är NJA 1992 s. 446 där denne ansåg att målsägandens uppgifter om övergrepp av olika anledningar inte kunde vara tillförlitliga. HD menade att det han anförde var ”svårförståeligt” och gjorde bedömningen att vad målsäganden berättat fick anses styrkt. HD uttryckte i målet åsikten att domstolarna inte okritiskt kan utgå från vad som sägs av anlidade psykologiska experter. När det är fråga om en trovärdighetsbedömning hos en målsägande eller ett vittne måste domstolen alltid göra en självständig bedömning som grundar sig på utredningen i målet i dess helhet. Domstolen bör, när den värderar ett expertutlåtande, utgå från att det, trots att utlåtandet har avgetts av en person med vetenskaplig skolning, inte är fråga om tillämpning av någon exakt vetenskap. Domstolen måste också alltid beakta risken för att en expert, måhända omedvetet, identifierar sig med en av parterna. Helena Sutorius har

---

³⁴² NJA 1986 s. 821.

³⁴³ Helena Sutorius, sid. 135.

³⁴⁴ Helena Sutorius, sid. 122.

³⁴⁵ Helena Sutorius, sid. 126.

³⁴⁶ Torkel Gregow, sid. 512.

emellertid i sin forskning kommit fram till att det finns fall där den sakkunniges uttalande helt, med eller utan hänvisning, kopierats av domstolen.³⁴⁷

En nackdel som Gregow ser i användandet av psykolog är att denna beaktar uppgifter som målsäganden lämnat vid olika tillfällen; vid förundersökning, samtal med kuratorer och med psykologen själv. Han anser att detta inte är förenligt med att domstolen i princip endast skall beakta vad målsäganden uppger inför domstolen (RB 30:2).³⁴⁸ Jag vet inte om jag har missförstått Gregow, men vittnespsykologens uppgift är ju inte (vilket Gregow är införstådd med) att göra en bedömning i skuldfrågan. Istället skall psykologen göra en bedömning av trovärdigheten i målsägandens utsaga. Jag anser det därför snarare vara en fördel att psykologen kunnat vara med under utredningens gång för att se om barnet ändrat sin utsaga eller något annat som kan vara av vikt vid en trovärdighetsbedömning. Med detta menar jag inte att man därför blint skall lita på ett sakkunnigutlåtande, utan att ett kritiskt förhållningssätt fortfarande är av stor vikt. Gregow menar i vilket fall att det, när målsäganden är för ung för att kunna förhöras i domstol, kan finnas skäl att anlita en barnpsykolog eller barnpsykiater som medverkar och senare uttalar sig inför domstolen.³⁴⁹

7.4 Hur många polisanmälda övergrepp leder till åtal och fällande dom?

År 1997 kunde åklagare och polis i 15% av de anmälda fallen av barnmisshandel mot barn i åldern 0-6 år binda en person till brottet och därmed väcka åtal. Andelen avseende misshandel av barn i åldern 7-14 år var 17%. Det kan framstå som låga siffror med tanke på att det, särskilt vad gäller misshandel av barn i åldern 0-6 år, är en närstående och därmed namngiven person som misstänkts för brottet. Troligen kan den relativt låga andelen bero på att det sällan finns vittnen eller någon teknisk eller medicinsk bevisning, eftersom en relativt stor del av anmälda brotten anmäls lång tid efter att de begåtts. Barnmisshandel är en svårutredd typ av brott vilket i sin tur medför svårigheter för åklagaren att binda en person till brottet.³⁵⁰

Samma svårigheter borde föreligga när det gäller sexuella övergrepp mot barn, men här är andelen anmälningar som leder till åtal högre (utom vid de ”minst allvarliga” sexuella övergreppen). År 1984 var det i knappt en tredjedel av fallen, där en förälder misstänktes för att ha begått sexuella övergrepp mot sitt barn, som åtal väcktes. I cirka hälften av fallen kunde inte åtal styrkas. Misstänkta brott mot skolbarn ledde oftare till åtal än misstänkta brott

---

³⁴⁷ Helena Sutorius, sid. 126.

³⁴⁸ Torkel Gregow, sid. 513.

³⁴⁹ Torkel Gregow, sid. 514.

³⁵⁰ BRÅ-rapport 1998:2, sid. 58f.

mot förskolebarn. Martens menar att troligtvis var uppgifterna om brotten och brottsomständigheterna, vid misstanke om brott mot småbarn, ofta inte tillräckligt utförliga för att anses ha bärkraft vid en rättslig prövning. Barn som misstänks ha blivit utsatta för sexuella övergrepp av en förälder har som tidigare nämnts i regel utsatts för relativt avancerade handlingar och en stor del har lidit såväl fysiska som psykiska men.³⁵¹ Statistiken visar att sannolikheten för åtal är större ju mer avancerade de sexuella handlingarna är; 51% av anmälningarna om övergrepp med mycket avancerade handlingar, 30% av övergreppen med avancerade sexuella handlingar, det vill säga petting utan kläder, 24% av övergreppen med sexuella handlingar utanpå kläderna och 14% av de minst allvarliga övergreppen (utan eller med beröring av barnet) ledde till åtal.³⁵²

Sutorius och Diesen har kommit fram till att cirka 10% av personerna som åtalas för sexuella övergrepp av sina barn frias i rätten.³⁵³ Några siffror över hur många åtal om barnmisshandel som leder till fällande dom har jag dessvärre inte fått uppgift om, och inte heller kunnat utläsa i kriminalstatistiken.

---

³⁵¹ Peter L Martens (1990:6), sid. 75-77.

³⁵² Peter L Martens (1990:6), sid. 79.

³⁵³ Diesen & Sutorius, sid. 36.

8 Sammanfattande analys

Något som inte förvånade mig under arbetet med den här uppsatsen men som jag ändå vill betona, är vilket komplext problem övergrepp mot barn i hemmet är. Det behandlas, vilket jag nämnde i inledningen, av flera vetenskaper. Den medicinska vetenskapen studerar och diagnosticerar fysiska och psykiska symtom hos offret. Sociologin utgår från att samhällseliga och sociala fenomen utgör påverkans- och riskfaktorer medan det enligt psykologin är egenskaper hos den enskilde individen som avgör om ett våldsamt beteende skall utlösas eller inte. Ur ett juridiskt perspektiv är rättssäkerhetsaspekten, både ur den anklagades och brottsoffrets synvinkel, av stor vikt. Detta kan innebära ett svårt dilemma vid exempelvis sexuella övergrepp. Alla former av sexuella övergrepp av underårig som begås av exempelvis vårdnadshavare utgör förvisso grund för såväl omhändertagande enligt socialtjänstlagstiftningen som straffansvar enligt BrB. De sexuella övergreppen sker emellertid vanligtvis när förövare och offer är ensamma med varandra vilket medför svårigheter ur bevishänseende. Eftersom inga vittnen finns till händelserna står målsägandens ord mot den anklagades.

Föräldrar har enligt FB en skyldighet att ge sitt barn omvårdnad och trygghet samt att ta tillvara på dess personliga förhållanden och angelägenheter. I detta ingår ett agaförbud och även en skyldighet att ingripa när deras barn utsätts för fara. Föräldrar som underlåter att ingripa till sitt barns skydd kan bland annat ådömas medverkansansvar enligt 23:4 BrB och vållande till kroppsskada enligt 3:8 BrB. Barnmisshandel anses enligt doktrin och den socialrättsliga lagstiftningen kunna förekomma i såväl fysisk som psykisk form. Psykisk misshandel är emellertid inte belagd med straffansvar. Där- emot har socialnämnd rätt att vidta åtgärder för att skydda barnet från fortsatt utsatthet, genom exempelvis omhändertagande, vad gäller såväl sexuellt utnyttjande som fysisk och psykisk misshandel. Jag tycker att det är förvånande hur ringa uppmärksamhet den psykiska misshandeln är, trots att den av många forskare anses vara den allvarligaste formen av misshandel eftersom den kan ge upphov till svåra psykiska men. Ett viktigt led i arbetet med att stärka barnets rättigheter tycker jag därför borde vara att begreppet barnmisshandel i straffrättslig mening omdefinierades. Kommittén mot barnmisshandel fick för drygt två år sedan i uppdrag att åstadkomma en definition av misshandelsbegreppet. Någon sådan har emellertid inte setts till. I litteraturen tycks hur som helst enighet råda om att barn som lever i våldsamma miljöer, där exempelvis kvinnomisshandel förekommer, utsätts för psykisk misshandel även om de inte själva blir direkt angripna. Ofta underlåter emellertid polis som utreder fall av kvinnomisshandel att kontakta de sociala myndigheterna fastän barn finns med i bilden. Patricia Bell menar att det finns en tendens att se på kvinnomisshandel som en privat angelägenhet mellan man och hustru. Det har inte framkommit av litteraturen varför polisen oftast underlåter att informera socialtjänsten om detta men Bells teori kan säkerligen utgöra en förklaring.

Teorierna om varför en del föräldrar utsätter sina barn för olika typer av övergrepp är många och jag har inte behandlat alla i den här uppsatsen. Dåliga socioekonomiska förhållanden, social isolering, föräldrarnas egen viktimisering i barndomen och psykiska störningar är några exempel på påverkans- och riskfaktorer som har ställts upp av forskare inom bland annat sociologin, kriminologin och psykologin. Resultaten från BRÅ:s studier av kriminalstatistiken visar att barnmisshandel och sexuella övergrepp av barn förekommer i alla samhällsskikt. Vissa socialgrupper är emellertid överrepresenterade i kriminalstatistiken i förhållande till sin andel av Sveriges befolkning, såsom lågutbildade, arbetslösa, socialbidragstagare och låginkomsttagare. Den befintliga statistiken anses emellertid vara svårtolkad eftersom mörkertalet antagligen är mycket stort. Detta beror bland annat på att anmälningsbenägenheten vanligtvis är mindre när gärningsmannen är närstående till offret. Dessutom förstår ofta inte små barn att de utsätts för brott och/eller vet inte hur de skall få hjälp.

Enligt BRÅ kan samhällsdebatten påverka anmälningsbenägenheten. Exempelvis menar de att antalet anmälningar av sexuella övergrepp i hemmet minskat betydligt efter att några fall där vårdnadshavare dömts för sexualbrott på falska grunder uppmärksammades i början av 1990-talet. Följden blev en diskussion om huruvida barn verkligen kunde anses vara trovärdiga vittnen. Om anmälningsbenägenheten minskat till följd av detta borde det, som jag ser det, betyda att många inte vågar anmäla att de utsatts för brott av rädsla för att bli ifrågasatta och anklagade för att ljuga. Detta vore i mina ögon ett högst orättvist faktum. Även vuxna människor kan tänkas ljuga och begå mened i exempelvis sexualbrotts- och misshandelsmål, men det får inte samma genomslagskraft i debatten. Med risk för att låta konspirationsteoretisk tror jag att samhällets nedvärderande syn på barn, och tron att de ofta bara fantiserar ihop historier om övergrepp påverkar debatten och kriminalpolitiken i negativ riktning. Detta kan bero på en rädsla för och ovilja hos allmänheten att se att övergrepp förekommer i relativt stor utsträckning i hemmen.

Eftersom barn både på kort och lång sikt kan fara illa av att utsättas för övergrepp är det viktigt att samhället ges befogenheter att ta vid där föräldrarna brister. Därför finns regler som innebär att myndigheter inom socialtjänsten är skyldiga att göra en utredning om de får information om att ett barn far illa. Socialnämnden skall i första hand tillhandahålla stöd och hjälp i frivilliga former, men har även rätt att ansöka om tvångsomhändertagande av barnet hos länsrätt med stöd av LVU. Även rättsväsendet har en skyldighet att ingripa, det vill säga inleda förundersökning så fort det finns anledning att anta att ett brott som hör under allmänt åtal har förövats.

Den rättsliga utredningen av övergrepp mot barn är omgärdad av svårigheter, inte minst på grund av vanföreställningen om att barn skulle vara mindre trovärdiga vittnen än vuxna. Barnets låga ålder och/eller inte fullt utvecklade språk kan göra att det har svårt att förmedla vad det har utsatts för. Eftersom

barnets ställning i rättsprocessen därmed blir svag är det viktigt att det under förundersökningen förhörs av polis/åklagare med särskild kunskap om barn och förhörsteknik. Att exempelvis på förhand videoinspelade förhör har godtagits som bevisning inför rätten är ett led i skyddet av barnet. Ett videoinspelat förhör anses emellertid utgöra sämre bevisning än en muntlig redogörelse inför rätten. Detta ser jag som ett stort problem eftersom åtgärder som vidtas till skydd för barnet därmed samtidigt kan vara till nackdel för det.

Avslutningsvis vill jag nämna en del, som jag ser det, förenklingar och myter om övergrepp mot barn som finns i samhället. Några exempel på detta är att sexuella övergrepp begås av "fula gubbar" eller att enbart män är våldsamma och utsätter sina barn för misshandel och sexuella övergrepp samt att det i princip bara är flickor som är offer för sexuella övergrepp. Detta tror jag kan bero på att det finns en i samhället utbredd vilja att förenkla ett problem. Om exempelvis en man som lever i ett heterosexuellt förhållande utsätter sin son för sexuella övergrepp så kan en större förvirring och fasa uppstå bland allmänheten än om offret istället är hans dotter. Teorin om att barn som utsatts för övergrepp i vuxen ålder upprepar mönstret gentemot sina egna barn anser jag vara ett exempel på en förenkling som utesluter exempelvis individuella psykologiska påverkansfaktorer. Ett exempel på en nackdel som jag kan se med den är dessutom att den är så starkt etablerad att personer som utsatts för övergrepp som barn kan tänkas låta bli att skaffa barn av rädsla för att själva bli förövare. Jag tycker i vilket fall att om exempelvis sexuella övergrepp i barndomen medför en ökad risk att själv bli sexualbrottsling borde betydligt fler kvinnor vara förövare. Förvisso framkommer i litteraturen som jag tagit del av att det vanligtvis är män som upprepar mönstret medan kvinnor som utsatts för övergrepp istället utvecklar en offeridentitet. Slutsatsen borde då bli att teorin om övergrepp som går från generation till generation bara kan tillämpas på män. En del forskare är hur som helst av åsikten att kvinnors brottslighet till stor del är dold. Föreställningen att förhållandet mellan mor och barn alltid präglas av kärlek och omsorg motsägs tydligt av befintlig kriminalstatistik som visar att modern är misstänkt förövare i nästan en tredjedel av barnmisshandelsfallen. I statistiken över sexualbrott utgör de misstänkta kvinnliga förövarna dock en försvinnande liten del. Det har påpekats att mörkertalet antagligen är mycket högt. Detta kan bero på att de sexuella övergreppen inte alltid ser likadana ut som när de begås av män och att de därför kan vara svårare att upptäcka. Att män anses som mer våldsamma kan göra det mer "legitimt" att vara offer för övergrepp av en man. När en kvinna är förövare verkar en större tendens till att offret skuldbelägger sig själv finnas. Detta borde påverka anmälningsbenägenheten negativt.

Det kan vara svårt att dra några säkra slutsatser om orsaker och förekomst utifrån det material som finns eftersom den dolda brottsligheten antagligen är mycket stor. Det är emellertid viktigt att tänka på att det inte finns eller kommer att finnas - oavsett hur långt forskningen på området kommer att gå - någon enkel förklaring till varför föräldrar utsätter sina barn för övergrepp.

Fortsatt forskning samt utveckling inom rättsväsendet på området är av yttersta vikt för att barns rättigheter och intressen skall tillvaratas på bästa möjliga sätt.

Käll- och litteraturförteckning

Källor

Offentligt tryck

SOU 1998:40 Brottsoffer. Vad har gjorts? Vad bör göras? Betänkande av brottsofferutredningen
SOU 2000:42. Barnmisshandel. Polisens och åklagarnas handläggningstider och arbetsmetoder. Delbetänkande av Kommittén mot barnmisshandel.
SOU 2000:77 Omhändertagen. Samhällets ansvar för utsatta barn och unga. Delbetänkande av LVU-utredningen.
SOU 2001:14. Sexualbrotten. Ett ökat skydd för den sexuella integriteten och angränsande frågor. Betänkande av 1998 års sexualbrottskommitté.
SOU 2001:18 Barn och misshandel. En rapport om kroppslig bestraffning och annan misshandel i Sverige vid slutet av 1900-talet. Kommittén mot barnmisshandel.

Proposition 1978/79:67
Proposition 1979/80:1, del A
Proposition 1987/88:14
Proposition 1989/90:28
Proposition 1991/92:35
Proposition 1992/93:141
Proposition 1998/99:133

Övrigt

BRÅ:s hemsida www.bra.se/extra/statistics/extra_view. Nerladdad från internet 2001-03-16.

Litteratur

Ami Arnell, Inger Ekbohm, *och han sparkade mamma... möte med barn som bevittnar våld i sina familjer*. Rädda Barnen, Trelleborg, 1999 [Cit. **Arnell & Ekbohm**].

Patricia Bell, *Factors contributing to a mother's ability to recognise the incestuous abuse of her child*. University of Teeside, England, 1999 [Cit. **Patricia Bell**].

Brottsförebyggande Rådet, *Brottsutvecklingen i Sverige 1995-97*. BRÅ-rapport 1998:2 [Cit. **BRÅ-rapport 1998:2**].

Brottsförebyggande Rådet, *Barnmisshandel. En kartläggning av polisanmäld misshandel av små barn*. BRÅ-rapport 2000:15 [Cit. **BRÅ-rapport 2000:15**].

Ann-Christin Cederborg, *Sexuella övergrepp mot barn: expertrapport. Polisförhör med barn. En studie av 193 polisanmälda ärenden*. Socialstyrelsen 1999 [Cit. **Ann-Christin Cederborg**].

Lars Clevesköld, Lars Lundgren, Anders Thunved, *Handläggning inom socialtjänsten*. Fritzes, upplaga 1:1, 1992 [Cit. **Lars Clevesköld et al**].

Eva Cloarec, *Ett LVU-ärendes gång*. Riksförbundet för familjers rättigheter, 1993 [Cit. **Eva Cloarec**].

Cynthia Crosson-Tower, *Understanding child abuse and neglect*. Boston: Allyn & Bacon 1999 [Cit. **Cynthia Crosson-Tower**].

Christian Diesen, Helena Sutorius, *Sexuella övergrepp mot barn: expertrapport. Den rättsliga hanteringen*. Socialstyrelsen 1999 [Cit. **Diesen & Sutorius**].

Lisbeth Eklund, *Sexualbrott mot barn*. Brottsförebyggande Rådet, 1992 [Cit. **Lisbeth Eklund**].

David Finkelhor, *A sourcebook on child sexual abuse*. Sage Publications, Beverly Hills, London, New Delhi, 1986 [Cit. **David Finkelhor**].

Jenny Fällman, Sven-Åke Christianson, *Kvinnor som dömts för sexualbrott mot barn: Brottsens omfattning och karaktär*. Rapporter 1999, nr 103. Psykologiska institutionen, Stockholms universitet [Cit. **Fällman & Christianson**].

Mary Edna Helfer, Ruth S Kempe, Richard D Krugman, *The battered child*. Fifth edition, The University of Chicago Press, Chicago and London, 1997 [Cit. **M.E. Helfer et al**].

Barbro Hindberg, *Barnmisshandel*. Rädda Barnen, 1997 [Cit. **Barbro Hindberg (1997)**].

Barbro Hindberg, *Familjevåld som drabbar barn*. Socialstyrelsen, 1990 [Cit. **Barbro Hindberg (1990)**].

Barbro Hindberg, *När omsorgen sviktar. Om barns utsatthet och samhällets ansvar*. Rädda Barnen, 1999 [Cit. **Barbro Hindberg (1999)**].

Lena Holmqvist, Madeleine Leijonhufvud, Per Ole Träskman, Suzanne Wennberg, *Brottsbalken. En kommentar. Del I (1-12 kap.)*. Brotten mot per

son och förmögenhetsbrotten m.m. Norstedts Juridik AB, Stockholm 1998 [Cit. **Lena Holmqvist et al**].

Nils Jareborg, *Straffrättens ansvarslära*. Iustus förlag, 1994 [Cit. **Nils Jareborg (1994)**].

Nils Jareborg, *Straffrättens gärningslära*. Norstedts Juridik, 1995 [Cit. **Nils Jareborg (1995)**].

Justitiedepartementet, *Misshandel och sexuella övergrepp mot kvinnor och barn*. Tredje reviderade upplagan, Allmänna förlaget, Stockholm 1991 [Cit. **Justitiedepartementet**].

Ruth S Kempe, C Henry Kempe, *Barnmisshandel. Hur den ser ut och hur den kan förutsägas, förhindras och behandlas*. Wahlström & Widstrand, Stockholm 1979 [Cit. **Kempe & Kempe**].

Kari Killén, *Svikna barn. Om bristande omsorg och vårt ansvar för de utsatta barnen*. Wahlström och Widstrand 1991 och 1994, tryckt i Falun 1999 [Cit. **Kari Killén**].

Cecilia Kjellgren, *Att möta barn som utsatts för sexuella övergrepp. En vägledning för familjehem*. SoS-rapport 1995:18 [Cit. **Cecilia Kjellgren**].

Länsgruppen övergrepp mot barn, *Hur skyddar och hjälper vi barnet?* Handläggningsråd vid övergrepp mot barn. Jönköpings län, 1998 [Cit. **Hur skyddar och hjälper vi barnet?**].

Peter L Martens, *Sexualbrott mot barn. Beskrivning av de misstänkta brotten*. Brottsförebyggande rådet, BRÅ-rapport 1990:6 [Cit. **Peter L Martens (1990:6)**].

Peter L Martens, *Sexualbrott mot barn. De misstänkta förövarna*. Brottsförebyggande rådet, BRÅ-rapport 1991:1 [Cit. **Peter L Martens (1991:1)**].

Cindy L Miller-Perrin, Robin D Perrin, *Child Maltreatment. An Introduction*. Sage Publications, Thousand Oaks London and New Delhi, 1999 [Cit. **Miller-Perrin & Perrin**].

Jan Seidel, *Barnet i familjen. Orsaker till och följder av bristande omsorg*. Studentlitteratur, Lund 1997 [Cit. **Jan Seidel (1997)**].

Jan Seidel, *Övergrepp mot barn*. Studentlitteratur, 1991 [Cit. **Jan Seidel (1991)**].

Socialstyrelsen i samarbete med Allmänna Barnhuset, *Barn som far illa. En undersökning av barnmisshandel och skadlig uppväxtmiljö*. 1974 [Cit. **Barn som far illa**].

Socialstyrelsen, *Sexuella övergrepp mot barn*. Allmänna råd från Socialstyrelsen 1991:3 [**Cit. Allmänna råd från Socialstyrelsen 1991:3**].

Socialstyrelsen, *Handläggning och dokumentation inom socialtjänsten*. Allmänna råd från Socialstyrelsen 1994:3 [**Cit. Allmänna råd från Socialstyrelsen 1994:3**].

Trygghetsfonden för kommuner och landsting. *Att vidareutveckla socialtjänstens arbete med de mest utsatta barnen*. Rapport nr 1, 1998 [**Cit. Att vidareutveckla socialtjänstens arbete...**].

Artiklar

Peter Danowsky, Bengt Gerdin, *Barnmisshandel och påföljd - diskussion utifrån en hovrättsdom*. Svensk Juristtidning 1980, sid. 391-395 [**Cit. Danowsky & Gerdin**].

Margareta Edling, *Sexuella övergrepp mot barn. Ovanliga brott som väcker starka känslor*. Brottsförebyggande rådets tidsskrift Apropå, nr 3 1998, sid. 7-10 [**Cit. Margareta Edling**].

Torkel Gregow, *Några synpunkter på frågan om bevisprövning och bevisvärdering i mål om sexuella övergrepp mot barn*. Svensk Juristtidning 1996, sid. 509-523 [**Cit. Torkel Gregow**].

Helena Sutorius, *Sexuella övergrepp mot barn - behovet av psykologisk sakkunskap och sakkunnigas roll i rättsprocessen*. Juridisk Tidsskrift 1999-2000, sid. 117-139 [**Cit. Helena Sutorius**].

Rättsfallsförteckning

Tingsrätt

Ängelholms tingsrätt, målnr B 314-01

Högsta Domstolen

NJA 1986 s. 821

NJA 1992 s. 85

NJA 1992 s. 446

NJA 1993 s. 68

NJA 1993 s. 616

NJA 1996 s. 461

Justitieombudsmannens ämbetsberättelse

JO 1992/93 s. 319

JO 1993/94 s. 257

JO 1993/94 s. 261

JO 1994/95 s. 292